

ՀԱՅ ՅԵՂԸ

Մ. ՍՄԲԱՏ ԳԱՐԻԻԼԵԱՆ

9(47.925)

Գ-13

05 SEP 2011

W. Dwyer & W. H. P. White

George Washington

24. September

3(47.925)

9-13

05 SEP 2011

19 AUG 2006

ՀԱՅ ՑԵՂԸ

ԱՂԳԱՅԻՆ

ԱՅԵՆԱԲՈՒՆԱԲԱՆՆԵՐ

Մ. ՍՄԲԱՏ ԳԱՐՐԻԼԵԱՆ

ՆԱԲ ԵՐԲ

1911

12 MAR 2013

6685

Գինն է

Թղթակազմ 50 Սէնթ

Լաթակազմ 75 Սէնթ

95

1512 - 84

ՏՈՎՐ. ԳԱՔՐԻԷԼԵԱՆԻ ԵՐԿԵՐԷ

1. ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄՆ ՀԱՅՈՑ, Կ. Պոլիս, 1879, Համիտեան գրաքննութենէն արգիլուած և սպառած :
2. ԱՐՈՒԵՍՏ ԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ, Նիւ Եորք, 1891, (էջ 120) :
3. ՀԱՅՔ, Կիսամասեայ Ազգային Հանդէս, 1891 — 1898 :
4. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄՆ և ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ, 1905 և 1909, (էջ 224) :
5. ԱԿՆԱՅ ԳՍԻԱԹԱՐԱՐԱՌՆ և ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒՆ, Վիէննա, (ընդ մամլով) :

Մատիւ

6. ՀԵԹՈՒՄ Ա., Տաւմ. չորս արարուածով :
7. ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆԸ :
8. ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ, ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆ և ԿՐԹՆՔ :
9. ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՄԱՐՄՆՈՅՆ ՀՐԱՇԱԼԻՔՆ :

Մեղիբոէն

10. **Facts about Armenia**, 1895 :
11. **Bleeding Armenia**,
In collaboration with A. W. Williams, 1897 :
12. **Introduction to the Study of Medicine**,
1901 & 1905, (*Translated from French*) :
13. **Infectious Diseases**, 1903,
(*Translated from French*) :
14. **Principles of Therapeutics**, 1910,
(*Translated from French*) :

N. M. Juretzky

ՅԱՐԱՋԱԲԱՆ

Ներկայ հատորս, թէպէտ տարբեր տիտղոսով, իւրյս կ'ընծայուի իբրեւ լրացուցիչ մը այն գրքին որ «Հայկական ճգնաժամն եւ Վերածնութիւն» անունով ծանօթ է Հայութեան:

Մեր ցեղին համար ճգնաժամը դեռ կը շարունակէ և ծանր հարց է թէ արդեօք նա պիտի կրնայ ցվերջ դիմանալ մահաբոյր տագնապին եւ լաւագոյն կեանքով մը վերկենցադիլ: Ի՞նչ կերպով կարելի է արդեօք աւելցնել անոր կենսական ուժերը որպէսզի իր ներքին եւ արտաքին դժուարութիւններուն յաղթող հանդիսանայ:

Շատ բան կայ ընելու, բայց ամենակարեւոր է՝ սնուցանել մեր ժողովուրդը ճշմարտութեան գիտութեամբ: Կարգ մը մեծ ճշմարտութիւններ կան մանաւանդ որ անոր իմացական և զգացական կեանքին տարրերն ըլլալու են: Անոնք միխթարութիւն եւ զօրութիւն եւ կեանք պիտի ընծայեն իրեն:

Եւ այս կարգի ճշմարտութեանց առաջինն այս իսկ է՝ թէ արն ժողովուրդը որ ճշմարտութեան եւ արդարութեան կողմն է պիտի յաղթանակէ վերջապէս:

«Ճշմարտութիւնը», կ'ըսէ Բասթալ, «կը մընա յաւիտեան և վերջապէս կը յաղթէ իր թշ-

նամեաց, վասնզի ան հզօր եւ յաւիտենական է ինչպէս ինքն Աստուած :» Ծուռ պատը ծանրութեան անխուսափելի օրէնքով կործանման դատապարտուած է . նոյնպէս եւ ծուռ քաղաքականութիւնը եւ մոլորական դրութիւնը դատապարտուած են անկումի բարոյական օրէնքի զօրութեամբ, որ ոչ նուազ անյեղլի է քան ծանրութեան օրէնքը : Ուրեմն մենք ապահով կ'ըլլանք եւ կը դիմանանք ամեն փոթորիկի եթէ շիտակ ըլլանք, եթէ մեր քաղաքականութիւնը ճշմարտութեան եւ արդարութեան համաձայնեցնենք :

Վստահ ըլլանք թէ ճշմարտութեան ախոյեաններն պիտի յաջողին վասնզի պատմութեան խորին եւ յաւիտենական միտումներուն ուղղութեամբ կը թափեն անոնք իրենց ջանքերն : «Փհեճուկս ամեն երեւոյթներու», կ'ըսէ Էմըսըն, «իրաց բնութիւնը կը գործէ վասն ճշմարտութեան եւ արդարութեան առ յաւէտ :»

Ուրեմն անոնք որ ճշմարտութեան եւ արդարութեան յաղթանակին կ'աշխատին՝ իրենց դաշնակից ունին տիեզերաց ամենուսոյց եւ ամենակեցոյց Հոգին եւ ճակատագրուած են վերջնական յաղթանակը տանելու :

Այս կենսաբոյր ճշմարտութեան հետ կապուած է եւ այն միջիթարական մեծ իրողութիւնը թէ ժողովուրդներուն ընդաբոյս միտումն է դէպի ճշմարիտն եւ բարին :

Անշուշտ չենք կրնար ուրանալ այն տխուր իրողութիւնն ալ թէ մարդիկ մոլորութեամբ, թանձր նախապաշարումներով եւ անիրաւութեամբ արատաւորուած են ամեն դարու մէջ . բայց խաբուած են չար առաջնորդներէ : Տուր անոնց ճշ-

մարտութեան պայծառ հասկացողութիւնը եւ անոնք պիտի սիրեն ի գործ դնել զայն :

Ուրեմն շատ մեծ է Հայ ցեղին մտաւորական առաջնորդներուն պարտաւորութիւնը . անոնց ձեռքն է ազգին փրկութիւնը : Անոնց անկ է չը թողուլ որ ժողովուրդը թիւր ըմբռնումներու զոհ երթայ : Անոնք նախ իրենք հաստատ հաւատալու են ճշմարտութեան, որպէսզի վստահօրէն մղեն պայքարը : Ծշմարիտ հայրենասէրը հզօրագոյն է քան մոլորեալ կամ եսամոլ գործիչը : Մոլորեալը վերջապէս կ'ամ ազգաչէն ուղղութեան կուգայ կամ պարտուած կ'ընկճի : Այսպէս եղած է անցեալին մէջ եւ այսպէս պիտի ըլլայ միշտ ցորչափ ճշմարտութեան զինակիրներն չպակսին ասպարէզէն : Եթէ Մերութաններն յաղթէին, մեր ցեղը շատոնց աներեւոյթ եղած կ'ըլլար աշխարհէս սակայն զօրութիւնն ու միայուն ազդեցութիւնը դառնուած են Ս . Լուսաւորիչներուն, Ներսէսներուն, Սահակներուն, Մեսրոպներուն, Վարդաններուն, Հեթումներուն եւ Լեոններուն կողմը :

Եւ ճիշդ միեւնոյն ճշմարտութեանց լուսով կը դատենք մենք թէ՛ Հայը եւ թէ՛ Թուրքը : Ծատ լուրջ հարց մ'է թէ արդեօք Թուրքերն պիտի յաջողին հզօր Թուրքիայի մը փոխել այդ նիւթապէս եւ բարոյապէս աւերեալ երկիրը : Այո՛, եթէ անոր ճակատագիրը վարողներն ճշմարտութեան սիրով եւ արդարութեան ոգեով վառուած են . — եթէ կը դառն թէ կառավարութիւնը իսկապէս բարոյական հիմնարկութիւն մ'է եւ նպատակ ունի ընկերային արդարութիւն ի գործ դնել (չթողուլ որ ուժովն անուժը ուտէ), եւ թէ պետութեան «գերագոյն շահը արդարութիւնն է» — վերջապէս

եթէ կը հաւատան թէ ինչ որ արդար է՝ գործնական է: Ամենահեշտ բան մ'ըլլալու է հասկընալ թէ չէ կարող ապրիլ կառավարութիւն մը որուն ներքեւ ժողովուրդներն կը տառապին ու կը մեռնին: «Ընկերային կեանքը», կ'ըսէ Guizot, կախում ունի ապահովութենէ եւ յառաջդիմութենէ: Ուէ գրութիւն որ չընծայեր կարգաւորութիւն ներկային մէջ և շարժում դէպի ապագան, պակասաւոր է և չուտով կ'իյնայ:»

Կը մաղթենք ուրեմն որ, ըստ բանի Mme de Sévigné'ի թէ «մարդիկ երբեք երկար ատեն ըստուերը մարմին չեն կարծեր. պէտք է ըլլանք եթէ կ'ուզենք երեւնալ (il faut e'tre si l'on veut paraître,» մեր Թուրք եղբայրներն ալ փութով թեւակոխեն երեւնալու շրջանէն ըլլալու շրջանը և հետամտին խաղաղութեան և սիրոյ յաղթանակներուն ինչպէս իրենց նախնիքն հետապնդած են պատերազմի և սրոյ յաղթանակներուն:

Իսկ մեզ, Հայերուս, կը մնայ եղբայրական լայնախոհ համակրանքով սատարել անոնց բարենըպատակ ջանքերուն, անաչառ բայց սիրալիր կերպով անոնց ներկայացնել ճիշդ միեւնոյն ճշմարտութիւններն որոնցմով մենք զմեզ կը ջանանք ողբերկ և դօրացնել:

Այս հատորին խօսքերն ճշմարտութեան փրկարար զօրութեան հաւատացողի մը սրտէն բղխած են: Հայ ինքնաճանաչութեան փոքրիկ մատեան մ'է ասիկա: Գիտութիւն պէտք է մեզի, և նախ՝ գիտութիւնը մեր ցեղին: Ի՞նչ եղած ենք անցեալին մէջ, ի՞նչ ունինք մեր նախնիքէն ժառանգած, ի՞նչ ըլլալ պէտք է ձգտինք այսուհետեւ:

Մեր ցեղն ունի խոշոր թերութիւններ անշուշտ, եւ այդ թերութիւններն աւելի ցայտուն կերպով աչքին կը զարնեն անոնց որք քաղաքակրթեալ ժողովուրդներու հետ երկարատեւ ընդմամբ պատեհութիւնն ունեցած են օտար ազգաց բարձր յատկութիւններն գնահատելու: Մենք պարտինք ճանչնալ մեր ազգային նկարագրի տեղար և ախտաւոր կողմերը որպէսզի դարմանենք զանոնք: Բայց յստակ գաղափար մ'ունենալու ենք նաեւ մեր ցեղին իմացական, գեղարուեստական, բարոյական և կրօնական յաղթանակներուն որք ապացոյց են իր բարձր հոգեկան յատկութեանց:

Այսօր իսկ, իր զարհուրելի տառապանքի շրջանին, Հայը ցոյց կուտայ իր հոգւոյ զօրութիւնն ու տոկուն կենսականութիւնը: Ամպերուն ետեւ արեւուն անշէջ լոյսին հաւատացողի պէս նա կը ժպտի ու կ'աշխատի: Մեր ցեղին ամենէն աւելի պատիւ բերող բանը իր անվատ ինքնօգնութիւնն է որ բիւր ձեւերով կը յայտնուի: Աշխարհի ամենէն տարաբաղդ ցեղն ենք, ամենէն աւելի այրիներ ու որբեր ունինք համեմատօրէն, և սակայն մեր թեւերը սօթած քաջաբար կը տքնինք մեր անծայրածիր տառապանքը ամօքելու, մեր որբերը մեծցնելու, մեր տունները, դպրոցները, եկեղեցիները վերաշինելու: Բարեգործելու այս ընդհանուր յօժարութիւնը ինծի շատ նշանակիչ երեւոյթ մը կը թուի:

Քաղաքակրթութեամբ ժողովուրդ է անշուշտ այն որ շինելու բնազդն ունի եւ, մինչ ուրիշներ իրենց պարծանք կը համարին քանդել, կործանել, այրել, կողոպտել, ինքը միշտ և անվատ սուրին

դէմ կը հանէ խոփը և հուրին դէմ լոյսը, և այսպէս դարերէ ի վեր չէ դադրած շինելէ — նորէն ու նորէն ու նորէն շինելէ: Կլատստոն չչափազանցեց երբ ըսաւ թէ «Հայը աշխարհիս ամենէն ուշիմ, ամենէն աշխատասէր և ամենէն խաղաղասէր ժողովուրդներէն մին է»: Եւ իրաւունք ունինք հաւատալու թէ այս ժողովուրդը ճակատագրուած է բարձրագոյն քաղաքակրթութեան վիճակի մը:

Սակայն այդ ցանկալի օրը բերելու համար դեռ չատ պիտի աշխատինք ու չատ շինենք: Ու պէտք է որոշ ուղղութիւն մը ընդգրկենք: Քաղաքակրթութեան բարձրագոյն աստիճաններուն պիտի ձգտինք ազգային ուղղութեամբ: Մեր անցեալին հաւատարիմ մնալով է որ պիտի յաջողինք լաւագոյն ապագայ մը պատրաստել: Մեր նախնիքներէն մեզի ժառանգութիւն թողուած ազգային ոգի մը կայ և ազգային գործիքներ քաղաքակրթութեան — լեզու, գրականութիւն, եկեղեցի, որոնցմէ դուրս եթէ ելլենք, կը կորսուինք:

Երեք սկզբունքներ կան մեր ազգային յառաջդիմութեան ուղղութիւն տալու. —

ՆԱԽ, պէտք է ճանչնանք թէ բարձրագոյն բարոյական նկարագիր մը շինելու պէտք ունինք: Բարիք կը գործենք, ըսի, բայց չատ ալ չարիք կը գործենք, և մինչեւ իսկ լաւ բաներուն կը խառնենք բազում յոռութիւն, կռիւ ու պառակտում մի սերմեր: Մեր գործելու զօրութիւնը մեծապէս կը տկարանայ այս կերպով: «Ես»ը չափազանց լայն տեղ կը բռնէ մեր ազգային աշխատութիւններուն մէջ:

ԵՐԿՐՈՐԴ, պէտք է ճանչնանք թէ բարձրագոյն բարոյականը քրիստոնէական բարոյականն է և ուստի մեր մէջ աւելի հզօր եւ աղնիւ նկարագիր մը շինելու համար պէտք ունինք քրիստոնէական ոգին վերարծարծելու:

ԵՐԿՐՈՐԴ, քրիստոնէական ոգին կրնայ եւ պարտի արծածուիլ ամենէն աւելի Հայկական եկեղեցւոյն միջոցաւ: Եւ որպէս զի մեր եկեղեցին ի վիճակի ըլլայ ըստ արժանւոյն իր այս փրկաւէտ պաշտօնը կատարելու, պէտք է բարեփոխումներ կրէ և ունենայ ընտիր պաշտօնէութիւն: Եկեղեցական բարենորոգման խնդիրն անմիջական ստիպողականութիւն ունի և նորընտիր կաթողիկոսին մեծագոյն և կաթողիկոս հոգածութիւնը պէտք է կեդրոնանայ այդ խնդրոյն վրայ: Պէտք է քիչ մը արդիացնել պաշտամունքը, կուսակրօնութիւնը ջնջել և լուսամիտ և քրիստոսաշունչ եկեղեցականներ պատրաստել փութով:

Հաստատելով հանդերձ թէ Հայ եկեղեցւոյ էական դերը քրիստոնէական նկարագիր և ամուր բարոյական մշակել է, չեմ վարանիր պնդելու թէ այս եկեղեցին, իր կաթողիկոսութեամբ կամ մայր Աթոռով, մեր ցեղին համար ունի, ազգային տեսակետէն, ահագին կարեւորութիւն: Շըրջապատուած ըլլալով Ռուսիոյ, Գերմանիոյ, Անգլապատուած ըլլալով Ռուսիոյ, Գերմանիոյ, Անգլիոյ, Ֆրանսայի նման վիթխարի եւ ամենակուլ կայսրութիւններէ որք անդագար իրենց բազուկներն, իրբեւ պանգաներ, երկաթուղիներ, գաղութներ, կը տարածեն մեր շուրջ, մեր ցեղը անկախ պետութիւն մը կազմելու պատեհութիւն չունի, և ուստի իր ինքնուրոյնութիւնը և միութիւնը պիտի կրնայ պահպանել միայն իր եկե-

ղեցւոյն եւ կաթողիկոսութեան շնորհիւ: Իրօք մենք ամենաթանկ պարգեւ մը ժառանգած ենք մեր նախնիքներէն, բարոյական կարգի թագաւորութիւն մը որուն արժէքը գնահատել չենք գիտեր: Ձենք Հասկնար թէ կաթողիկոսը մեր ցեղին ընդհանրական պետն ըլլալով՝ մեր անթագ թագաւորն է եւ հնարաւորութիւն ունի ազգային ընդհանուր յառաջդիմութեան, բարոյական եւ իմացական զարգացման, ինքնօգնութեան եւ ինքնապահպանութեան համար այն բոլոր ծառայութիւններն ընել զոր թագաւորներն հազիւ կրնան:

Ուրեմն մեր բոլոր սրտովն ամուր բռնենք կաթողիկոսութիւնը: Անոր տեղ դնելու ուրիշ բան չունինք, եւ ոչ ալ հաւանական է որ երբեք ունենանք մօտաւոր ապագայի մէջ: Գիտնանք նաեւ որ եթէ այդ հին հաստատութենէն զուրկ գտնուէինք՝ զայն ստեղծելու անզոր պիտի ըլլայինք այսօր ուէ հնարքով: Եթէ կաթողիկոսական գահը կործանի, Աստուած մի՛ արասցէ, մեր ազգին ալ քայքայումը անխուսափելի պիտի ըլլայ:

Մեր ճակատագիրը վարելու համար արտաքին պայմաններն փոխելու չպիտի նուիրենք մեր ոյժը, քանի որ անոնք մեր կամքէն անկախ կերպով պիտի կրեն փոփոխութիւններ, այլ պիտի աշխատինք մանաւանդ մենք զմեզ պատշաճեցնելու այդ փոփոխութիւններուն: Տեքարդի իմաստուն սկզբունքը յիշենք. «Միշտ ջանալ մանաւանդ ինծի յաղթել քան բաղդին, եւ փոխել իմ փափաքներս քան աշխարհի կարգը» (Tacher toujours plutot 'a me vaincre que la fortune et 'a changer mes desirs que l'ordre du monde.)

Խօսք մ'ալ ներկայ հատորին ձեւին վրայ: Անիկա հաւաքածոյ մ'է ազգային ատենախօսութիւններու եւ կը ներկայացնէ գրական սեռ մը որ տակաւին շատ չէ մշակուած մեր մէջ: Այս սեռն ունի իւրօրոյն առաւելութիւններ: Կենդանի բարբառի տպաւորութիւնն յառաջ կը բերէ՝ դէմ առ դէմ խօսքի պարզ եւ ուղղակի դիմումովը: Դիւրին է կարդալ զայն, մանաւանդ բարձրաձայն: «Հայկական ծգնաթամն» ալ իմ ազգային ատենախօսութիւններէս միոյն ընդլայնումն էր, անտի՛ իր յստակութիւնը: Ներկայ հատորին խօսքերը լսող ունկնդիրներն շատ յուզումներ կրած, արցունքներ թափած, ծափեր զարկած եւ թալէռներ հանգանակած են ազգային նպատակներու համար: Բայց հիմա կը հրատարակուին ոչ այդ պատճառով, այլ անոր համար որ մեր ցեղին պէտք եղած շատ մը կենսական ճշմարտութիւններ պարզ լեզուով մը կը հռչակեն անոնք:

Տոքթ. Մ. ՍՄԲՍԻՆԻԼԵԱՆ

(Dr. M. S. GABRIEL)

23 Հոկտ. 1911

410 West 23rd Street,
New York City

ՎՐԻՊԱԿ

111րդ էջին 18րդ տողին «կերամբեմ» բառը
պէտք է կարդալ «կ'իրարկեմ» :

Յ Ե Ն Կ

Հայ ծեղը	1
Կրօնք և Ազգասիրութիւն	34
Ամերիկահայք	52
Քրիստոնեայ Հայաստան եւ Քրիստոնեայ Տէրութիւնք	85
Հայ Որբերը	98
Որբախնամ Բարեգործութեան Մեծութիւնը	106
Սասուն	115
Կովկասահայոց Տաղնապը	119
Զէյթուն	122
Հայ Կինը	127
Ոճիրը	133
Հայ Մայրը և Բօթաբեր Ագռաւը	140
Ազգասիրութեան Արուեստը	142
Հայկ. Բարեգործ. Ընդհ. Միութիւնը	152

Հայրենակիցներ ,

Երբ ազգի մը անունը կ'արտասանենք , մարդկութեան մասնաւոր տիպ մը , նկարագրի կարկառուն քանի մը յատկութիւններով բնորոշուած , կը ներկայանայ մեր երեակայութեան . — Անդլիացի' , Հաստատակամ ու Հպարտ մարդ . — Գերմանացի' , ամրակազմ Փիզիքի և մեթոտաւոր աշխատանքի մարդ . — Ֆրանսացի' , տրամաբանող , նըրբաճաշակ և գիւրայոյզ մարդ . — Ամերիկացի' , արագագործ և կորովի մարդ . — Թո'ւրք , ձեռքը շատ լեցուն փորին վրայ դրած գետգետացող զգայամուլ մը :

Ի՞նչ կը նշանակէ ՀԱՅ անունը : Այն օտարներն որք անվերջ ջարդերու երկարապատում լուրերը լրագրաց մէջ կարդալով կազմած են իրենց գաղափարը մեր մասին , Հայ կամ Արմէնիւն ըսելով կը հասկնան շատ թշուառ և շատ ողորմելի , գուցէ նաեւ ստրկամիտ և երկչոտ մարդ մը : Անոնք կը կարծեն թէ բոլոր Հայոց պատմութիւնը կոտորածոց պատմութիւն մ'է : Մեր Արտաշէսներու եւ Տիգրաններու , Աշոտներու եւ Լեւոններու , Ներսէսներու և Սահակներու կեանքն ու գործերը անծանօթ են անոնց : Իսկ մենք Հայերս որ այդ ա-

նունները եւ ուրիշ շատ բաներ կը յիշենք մեր ցեղին վրայ, դեռ եւս շատ թերի եւ թիւր գաղափարներ կը տածենք։ Այս իրիկուն իմ գործս պիտի ըլլայ ճանչցնել ձեզի Հայ ցեղը — անոր զօրութիւններն ու տկարութիւններն, անոր գերազանցութիւններն ու պակասներն, և մանաւանդ անոր սիրտը։ Ու չկայ դիտութիւն աւելի շահեկան ու փրկաւէտ քան ինքնաճանաչութիւնը։

Բ

Երբ մեզի ներկայացնեն մէկը, «Պարոն Թորոն է» ըսելով, գոհ չենք ըլլար, եւ կը հարցնենք — Պ. Թորոն ինչեա՞ն։ Կ'ուզենք գիտնալ ընտանիքը. ի՞նչ պիտի ոք էր այս Թորոսը իր ծնողացը, իր նախնեացը մէջ. ատկէ շատ բան կրնանք գուշակել իր ներկայ «Ես»ին նկատմամբ։ «Պ. Թորոս Լեւոնեան»։ — «Օ՛, Լեւոնեան, շատ ուրախ եմ զՁեզ ճանչնալու։ Դուք Լեւոն մեծագործի սերունդ էք։»

Հասկնալու համար թէ ինչպիսի ազգ է այսօր Հայը, հարկ է ճանչնալ անոր անցեալ պատմութիւնը։ Անշուշտ անկարելի է այս ժամուս մէջ ձեր առջեւ դնել Հայոց Պատմութիւնը իր էական գծերովը. միայն պիտի ճգնիմ քանի մը նշանակիչ դէպքեր, քանի մը էական կէտեր ամփոփել ընդհանուր ակնարկի մը մէջ, որպէսզի յետոյ իվեր հանեմ մեր ցեղին յատկութիւններն։

Գ

Հինաւուրց ցեղ է Հայը։ Անոր վերջի երկու հազար տարուան ազգային պատմութիւնը բաւա-

կան ընդարձակօրէն դիտենք, այսինքն Ն. Ք. 95 թուականէն մինչեւ այսօր։ Անկէ առաջուան 500 տարուան պատմութեան վրայ հասակոտոր տեղեկութիւններ միայն ունինք. իսկ անկէ աւելի անդին նախապատմական երկու հազար տարիներ կը մնան մութի մէջ։ Միայն ընդ ազօտ գիտենք թէ Հայք իրենց այժմու հայրենիքը՝ Հայաստան՝ գալ հաստատուելէ առաջ դարաւոր թաւալում մը գործած են դէպքերու մեղի անձանօթ հոսանքներէ ազդուելով։ Հաւանօրէն Ն. Ք. 2500 կամ 3000 տարի առաջ ապրած է մեր ցեղը Եւրոպիոյ արեւելեան մասին մէջ, Հնդ-եւրոպական ընտանիքին վերաբերեալ ուրիշ ցեղերու հետ։ Ապա անցած է Փոքր Ասիոյ արեւմտեան մասերը բնակելու, Փոլիսիացեւոց հետ, եւ անկէ ալ յամրագնաց հոսանքի մը հանգչին յառաջացած է դէպի Արեւելք, Ալիս գետին ափունքը, անցած է Ալիս արեւելեան կողմը, շեցուցած է տակաւ Փոքր Հայքն ու կապագովկիան, հասած է մինչև Եփրատ, անցած է ապա Եփրատի արեւելեան կողմն, և Ն. Ք. Եօթներորդ դարուն հասած ու գրաւած է Մեծ Հայքը, եւ հայկական լեռնադաշտին վրայ իբրեւ ազգ կազմակերպած է ինքզինք։ Մեծն Կիւրոսի ժամանակէն կը սկսի մեր ծանօթութիւնը Հայ ազգին վրայ՝ երբ Հայաստան Պարսկական կայսրութեան մէջ կ'առնուի։ Այսպէս դիտենք թէ Մեծ Հայքը թագաւորութիւն մըն էր Ն. Ք. 2 դարուն, ինչպէս կը պատմէ Քսենոփոն։ Այս Յոյն փիլիսոփայ պատմիչն է որ մեզի կը ծանօթացնէ Հայաստանի պատմութեան առաջին գլուխը, յիշելով Կիւրոս Մեծի դաշինքն ու բարեկամութիւնը մեր Տիգրանին ու անոր հօրը հետ, Քսենոփոն շատ

հրապուրիչ կերպով կը վիպէ միջադէպ մը որ տեղի ունեցաւ Կիւրոսի և Հայոց թագաւորին միջեւ դաշնագրութեան միջոցին։ Կիւրոսի զօրքը դարանակալ ըլլալով լեռնային այն ճամբուն վրայ որով Հայ թագաւորին ընտանիքը լեռը կը փախչէին՝ յանկարծակիի բերին գանոնք ու բռնեցին։ Աս միջադէպը ստիպեց Հայոց թագաւորը Պարսիկին պայմաններն ընդունիլ դաշնակցութեան մը համար։ Մինչ վրանին տակ կը բանակէին, թագաւորին որդին՝ Տիգրանը՝ վրայ կը հասնի եւ ի մանկութենէ ծանօթ ըլլալով Կիւրոսի, բարեկամական հանգամանք մը կուտայ դաշինքին։ Երբ արքայական ընտանիքը պատգարակներ նստած կը վերադառնար պալատ, ճամբան կարծիքներ կը փոխանակէին Կիւրոսի նկատմամբ եւ կը ներքողէին անոր Ֆիլիքական ու բարոյական յատկութիւններն։ Տիգրան արքայորդին, որ նոր ամուսնացած էր, հարցուց իր տիկինին. «Դո՞ւն ինչպէս գտար զԿիւրոս»։ — «Ես անոր բնաւ չի նայեցայ,» պատասխանեց իշխանուհին։ — Հապա որո՞ւ կը նայէիր»։ — «Ես անո՛ր կը նայէի, որ ըսաւ Կիւրոսին. Ես իմ անձս իսկ փրկանք տալ յօժար եմ, որպէս զի իմ կինս գերի չտարուի»։

Դարեհ Ա. ի սեպածեւ արձանագրութիւններէն որ ի Պէհիստուն՝ գիտենք թէ Հայք ապստամբութեան դրօշ պարպեցին ընդդէմ Դարեհի 521-520 Ն. Ք.։ Պարսկական կայսրութեան ուրիշ քանի մը երկիրներուն, մասնաւորապէս Մարաց հետ միասին չարժեցան Հայք այդ յեղափոխական դժուար փորձն ընելու, այսինքն յաջողութեան նպաստաւոր պայմաններու մէջ, սակայն քանի մը ճակատամարտներ յաջողորէն մղելէ յետոյ՝ վերջապէս

յաղթուեցան։ Այնուհետեւ՝ Աքեմենեան տիրապետութեան բոլոր միջոցին՝ անկախութեան հասնելու այլեւս չաշխատեցան, դո՛ւ ըլլալով ինքնօրէն վարչութենէն զոր կը վայելէին պարսկական վեհապետութեան ներքեւ։ Այդ քանի մը դարերը, խաղաղ ու ապահով կացութեան մը շնորհիւ, մեծապէս ծառայեցին Հայոց նիւթական յառաջդիմութեանն ու թուական աճումին։ Հայաստանի սահմաններն ընդարձակեցան եւ օտար ցեղերը տակաւ լուծուեցան Հայոց մէջ կամ դուրս մղուեցան երկրէն։

Երբ Մեծն Աղէքսանդրի աշխարհակալութեան հետեանօք Սէլեւկեանց վեհապետութիւնը հաստատուեցաւ Արեւելքի մէջ, փոխան պարսկականին, Հայաստան բաւական զօրացած կը գտնուէր և մեր երկրին հայ փոխարքաներն տրամադիր էին անկախութիւն հռչակելու առաջին բարեդէպ պատեհութեամբ։ Այս ուղղութեամբ եղած փորձերուն յաջողն տեղի ունեցաւ Ն. Ք. 190 թուականին, երբ բնիկ թագաւորութիւնը կազմուեցաւ Արտաւազդի որդի Արտաշիսի ձեռքով, որ Անտիոքոսի Հռովմայեցւոյմէ պարտութենէն օգտուելով, անկախ դարձուց Մեծ Հայքը։ Այս թագաւորութեան կեդրոնն էր Երասխի հովիտը, Մասիսի շուրջը, և մայրաքաղաքն էր Արտաշատ։

Արտաշիսեան թագաւորութեան երկու դարերն կը կացուցանեն մեր ցեղին քաղաքական յաջողութեան և փառաց ամէնէն նշանաւոր շրջանը։ Արտաշիսի օրով լծնկէց եղած Հայաստանը՝ Տիգրանի օրով լծադիր կ'ըլլայ օտարաց, և հարկատուն կը դառնայ հարկապահանջ։ Այլեւս Հայ այրուծին չէ որ կ'երթայ Պարսկին կամ Մակեդոնացւոյն բանակներն ստուարացնել, այլ հայկական վեհապե-

տութեան ենթարկուած օտար թագաւորներն են որ իրենց զօրքերովը կուգան ծառայել Մեծին Տիգրանայ։ Ու սին տիադոս մը չէ այս։ Տիգրան ջախջախած է Պարթևաց ահաւոր զօրութիւնը, մի առ մի տիրած է այն փոքր թագաւորութիւններուն զորս Պարթևք ստեղծեր էին Հայաստանի շուրջը, իր յաղթականի փառահեղ մուտքը գործած է ի նինուէ՝ Ասորեստանի մայրաքաղաքը, եւ յեկատան՝ Մարաստանի մայրաքաղաքը, 500,000 զօրքով այցելած է Ասորիքը, Սելևկեանց զեղծ տիրապետութենէն ձանձրացած այդ երկրին վրայ տարածելու իր փրկարար վեհապետութիւնը զոր ժողովուրդը կը հրաւիրէ ինքնայօժար՝ Հայուն զօրութենէն հրապուրուած։ Տիգրան մեծ է ոչ միայն իբրեւ յաղթող այլ և իբրեւ շինող։ Հին Նինուէի նման ահագին պարիսպներով շրջապատուած նոր մայրաքաղաք մը կը կառուցանէ իրեն, զՏիգրանակերտ, եւ զայն կը լեցնէ քաղաքակիրթ բնակչութեամբ մը, քանի մը հարիւր հազար Յոյներ բռնի գաղթեցնելով ի Հայաստան, ինչպէս նաեւ Ասորիներ։ Ի Հայաստան կը փոխադրէ նաև օտար, Յոյն և Ասորի տատուածներ՝ իր երկիրը մտցնելու համար քաղաքակիրթ ժողովուրդներու եւ առաւելածոց խմորը։ Իր արքունիքին մէջ ոչ միայն հպատակ թագաւորներ ունի այլ և Յոյն փրկիտոփաներ եւ բանաստեղծներ, եւ իրաւամբ կը պարծի «յունասէր» տիադոսովը։ Իր քառասնամեայ երկար թագաւորութեան առաջին տարիներն դաշնակից է Պոնտոսի թագաւոր Միհրդատին, իսկ յետոյ, երբ Լուկուլլոսի և Պոմպէոսի հետ ընդհանրումներով փորձառու կ'ըլլայ Հռոմէական զօրութեան գերազանցութեանը, գիտէ զսպել իր

գոռ եւ յաջող աշխարհակալի յանդուգն միտումներն եւ կը դաշնակցի Հռոմի։ Տիգրան անհուն կորով ունի և շատ ողջմտութիւն։ Իր սուրը քաղաքակիրթութեան դատին ի սպաս կը դնէ։ Կը քանդէ՝ շինելու համար, եւ կը շինէ՝ վերանորոգելու համար։ Անոր մէջ Ասիացի վեհապետը արդէն եւրոպականացած է ըստ մասին, բուն միջոցներով իսկ կ'աշխատի Հայաստանը արեւմտեան մշակութեամբ օժտելու։ Տիգրան այսպէս պսակուած աշխարհակալի եւ քաղաքակիրթիչի կրկին տիադոսովը կը կենայ Հայ թագաւորներու բազմահոյլ կաճառին կեդրոնը։ Տիգրանէն յետոյ, մեր Արշակունի, Բագրատունի և Ռուբինեան թագաւորներուն մէջ եղան մեծ դէմքեր, դիւանագիտութեամբ կամ զինուորականութեամբ մեծ, մտքի եւ սրտի բարեմասնութիւններով մեծ, սակայն մեզի կը բաւէ Տիգրան Մեծ, իբրեւ տիպար մը հզօր Հայութեան, որուն նայելով կրնանք դատել մեր ցեղը եւ չափել անոր առաւելութիւններն ու պակասներ։

Դ

Մեր առջեւ ունենալով տեսիլը մեր ազգին 2500 տարուան պատմութեանը, ի՞նչ եղած ըլլաւ կը գտնենք անոր դիրքը ազգերուն մէջ, ի՞նչ համարում վայելած է ան իր գրացիներուն և տիրապետող ազգերուն առջեւ։

Պարսից Աքեմինեան տիրապետութեան միջոցին Հայաստան պատուաւոր դիրք մը ունէր իբրեւ մին քանի մը մենաշնորհաւոր սատրապութիւններէն։ Մեծ Հայոց փոխարքաներն Պարսից արքայական ընտանիքին անդամներուն կամ անոր

հետ խնամութեամբ նոյնացած իշխաններուն մէջն կ'ընտրուէին: Հայաստանի փոխարքայութիւնը օժտուեցաւ նաեւ ժառանգականութեան մենաշնորհով, անանկ որ այդ իշխանական ցեղը կամաց կամաց Հայաստանի բնիկը դարձաւ: Փոքր Հայքի կամ Արեւմտեան Հայաստանի իշխանը, որ զատ էր Մեծ Հայքինէն, «Թագաւոր» իսկ կր կոչուէր: Աքեմինեան վեհապետներն Հայոց հետ մասնաւոր զգուշութեամբ եւ անուշութիւնով վարուելու պատճառներ ունէին. կը յիշէին անոնց ապստամբութիւնը Դարէհ Ա.ի օրով. գիտէին թէ Հայաստան օտար բանակաց դժուարամատոյց է. թէ Հայոց ստորաբաժանեալ ուժերուն յաղթել թէպէտ չէր յոյժ դժուար, յոյժ դժուար էր զանոնք հպատակ պահել, զի օտար բանակը հազիւ Հայաստանէն հեռացած՝ ահա Հայը, քաջ լեռնորդի, պիտի կանգնի իր աննուաճելի կուրծքը տնկած իր աննուաճելի լեռներուն վրայ: Ուրեմն իմաստուն դիւանագիտութիւնէր Հայերը սիրաշահիլ, մանաւանդ որ անոնք քաջ ցեղ մըն էին, անոնք իբրեւ ճարտար աղեղնաւորներ և սքանչելի հեծելազօրք՝ բարձրօրէն կը գնահատուէին պատերազմի մէջ:

Ինչո՞ւ սակայն, Հայաստան ամուր և Հայք տուր լեռնցիներ ու ճարպիկ զինուորներ ըլլալով հանդերձ, քիչ ժամանակ կատարեալ անկախութիւն վայելեցին, և ինչո՞ւ այնքան յաճախ օտար իշխաններ կրեցին հայկական թագը: Ի՞նչ թեութեան նշան է այս. ի՞նչ կը պակսէր մեր ցեղին:

Մեր ցեղին կը պակսէր աշխարհակալութեան եռանդն և խիզախ ոգին որ յանդուգն քայլեր առնելու կը մղէ ժողովուրդ մը: Հայ ցեղը եւրոպա-

յէն մինչեւ Մեծ Հայոց լեռնադաշտը եկած հասած էր ոչ արշաւելով սուր ի ձեռին, այլ իբրեւ հովիւ և երկրագործ ժողովուրդ հետեւելով նուազագոյն դիմադրութեան գծին: Երբ վերջապէս հայկական լեռնադաշտը ողողել սկսաւ, չստիպուեցաւ սուրը պատեանէն քաշել մեծ զինուորական գործողութիւններու համար, զի իրմէ առաջ հոն բնակող Հեթեան և խալտեան ժողովուրդները ընդդէմ Ասորեստանի դարաւոր պայքարներուն հետեանօք տկարացած էին: Հայք, բազմածին եւ աշխատասէր, տէր դարձան երկրին՝ լեցնելով եւ մշակելով զայն: Ուստի երբ հոն հիմնարկեցին իրենց առաջին Թագաւորութիւնը, որուն վրայ դադափար կուտայ մեզի Քսէնոփոն, զինուորական մեծ ու երկար գործողութիւններու աւանդութիւնը կը պակսէր իրենց. խաղաղ միջոցներով մանաւանդ աշխարհակալելու կերպին էին սովորած:

Ասոր վրայ աւելցնելու ենք և ան իրողութիւնը թէ Հայաստանի լեռնային հանգամանքը թէպէտ ինքնապաշտպանութեան յարմար, միացեալ ուժերով յարձակողական գործողութեանց և աշխարհակալական ձեռնարկներու նպաստաւոր չէր: Իւրաքանչիւր նախարարութիւն գրաւած էր գաւառ մը եւ կը նկատէր զայն իր պղտիկ տէրութիւնը, ու չէր ուզեր այդ նեղ սահմանէն անդին իր ցեղակիցներուն գործակցիլ աղգային նպատակի մը համար: Ազգային Թագաւորն ալ, երբ կար, շատ զօրաւոր նկարագրի տէր մէկը ըլլալու էր նախարարներուն պատկառելի հանդիսանալու եւ անոնց միացեալ աջակցութիւնը հրամայելու համար: Յիշել պէտք է թէ խոշոր տիրապետող միապետութիւններն Բաբելոնի և Եգիպտոսի նման

երկիրներուն մէջ ծագումն են առած, այսինքն ուր որ յանդուգն իշխան մը, քաջ մարդոց գլուխն անցած, կրնայ բոլոր երկրին տիրել, և երկրին աշխարհագրական միութեանը շնորհիւ քաղաքական միութիւնը պահպանել: Յունաստան ալ, մեր երկրին պէս լեռնային ու բազմարածին, չկրցաւ ըլլալ աշխարհակալող երկիր մը: Հայոց աշխարհն երկար ատեն երեք թագաւորութիւններ ունեցաւ, Մեծ Հայքի, Սոփէնի կամ Հարաւային Հայքի, եւ Արեւմտեան կամ Փոքր Հայքի, մինչև որ Մեծն Տիգրան անոնց երկուքը միացուց:

Այս պարագաները կը բացատրեն միայն այլ բաւական չեն չքմեղելու հայ ցեղին ցաւալի անընդունակութիւնը միացեալ եւ հսկայական ձեռնարկներու համար, աւելի ճշգիւ խօսելով՝ անոր առաջնորդներուն, ցեղապետներուն, նախարարներուն, տանուտեարց անընդունակութիւնը ընդհանուր ազգային տեսակէտի մը բարձրութեանը վերանալու:

Ե

Այս խոշոր թերութիւններուն հակառակ՝ Հայը աշխարհի էն տոկուն ցեղերէն մէկ է եղած: Ի՞նչ է իր կենսականութեան գաղտնիքը: Անիկա քիչ անգամ իր քաղաքական փառասիրութեան հորիզոնը ընդլայնած է, սակայն միւս կողմէն՝ իր ազգային անհատականութիւնը, իր ցեղային ինքնութիւնը ահագին ուժով շեշտած է: Հայը իր ազգային աւանդութիւններուն համար շատ նախանձաւոր է եղած: Իր թագաւորութենէն երբեմն անցած է, բայց իր հայութենէն՝ ոչ երբեք: Իր ազգային թագը երբեմն օտար իշխանի մը գը-

լուխ դրած է, բայց յաջողած է այդ օտար գլուխը հայացնելու: Աքամենեան փոխարքաներն հայացան: Պարթևազն արշակունիներն հայացան: Հայը իր ազգային զգացմանց հուրին մէջ կը հալեցնէ օտար տարրերն ու իր հետ կը ձուլէ:

Հայը ոչ միայն օտար իշխաններն այլև օտար ժողովուրդներն հայացուցած է: Հեթեան, Խալտեան ցեղերը Մեծ Հայոց սահմաններուն մէջ ձուլուեցան Հայոց հետ: Հարաւէն Ասորեստանի եւ Ասորիքի սեմական ցեղերէն ժողովուրդներ հայացան Արտաշիսեան թագաւորութեան դարերու ընթացքին: Մինչեւ այսօր սեմական դիմագծով Հայեր շատ են Հայաստանի մանաւանդ Հարաւային կողմերը:

Հայը օտար Աստուածներն ալ հայացուցած է: Հելլենական և Ասորական ծագում ունեցող աստուածները, որոց արձաններն Արտաշէս եւ Տիգրան Մեծ փոխադրեցին ի Հայաստան, ինչպէս նաև աւելի հին իրանական ծագումով աստուածները, հայացան: Մենք Յունական Հէրքուլէսը՝ Բաժ Ենք՝ Վահագն, Դիանան՝ Անահիտ, Մինէովը՝ Նունէ, Ափրոդիտէն՝ Աստղիկ, Զեւսը՝ Արամազդ:

Հայը օտար լեզուներէ փոխ առած բառերն ևս հայացուցած է: Բազմաթիւ են պարսկերէնէ, յունարէնէ և ասորերէնէ առնուած բառերը մեր լեզուին մէջ, մանաւանդ քաղաքական, զինուորական և եկեղեցական հիմնարկութիւններ բացատրող բառեր, սակայն հայերէն լեզուին իսկական, բնիկ տարրերն անոնցմէ ազդուած չեն այլ անոնց դրոշմած են իրենց տիպը: Հայ շրթանց վրայ օտար բառերը հայ շնչաբանութիւն զգեցած են ու հայացած:

Այս բոլորը ցոյց կուտան թէ Հայ ցեղը բարձր աստիճանով ունի իւրացուցումի կարողութիւնը, այսինքն օտար տարրերը մարտնչու և իրեն մարմինին ու հոգիին վերածելու զօրութիւնը: Ասիկա անոր դարմանալի կենսունակութեան ապացոյցն է:

Սակայն,

Տիրաք և Տիկնայք,

Հայը իւրացուցումի կարողութենէն զատ ունի նաև աւելի բարձր ձիրք մըն ալ, այն է իր ձգտումը, հզօր և համբերող ձգտումը դէպի բարձրն ու իտէականը: Ոչ միայն կը իւրացնէ բաները այլ և կը բարձրացնէ և կ'ազնուացնէ զանոնք: Հայը ազգային սին փառասիրութենէ կամ փրցուն ինքնահաւանութենէ չէ՝ որ օտար բաները իրեն սեպակաւներ է, այլ յառաջդիմութեան սիրով, իրմէ լաւերուն հաւասարելու և իրեն քանքարը չահեցնելու տենչով առած է օտարներուն բաները: Օտարի հոդին աչք տնկած է այլ օտարի լաւագոյն գաղափարներուն, կրթութեանն և աստուածներուն բացած է իր գիրկը:

Արտաշէս և Տիգրան բաւական չէին համարեր քաղաքակրթութեամբ ժողովուրդներ բերել Հայաստան բնակեցնել այլ և հոն գաղթեցուցին աստուածներ. աստուածներն ալ, անոնց համողմամբ, քաղաքակրթութեան հզօր ազդակներ էին, փառաւոր արձաններն, Հելլենական արուեստի արդիւնք, պիտի ծառայէին կրօնական եռանդ արծարծել: Եւ իրօք, Եկեղեաց մէջ, յերիզա, մեր Անահիտի ոսկի արձանը ոչ միայն Հայոց այլ և դրացի ազգերուն մէջ հռչակուած էր:

Հայը քանի մը օտար դիւցազներ ևս հայացուցած է: Ասիկա, պէտք է փութամ ըսել, գողութիւն մը չէր որ կ'ընէր, զի երբ այնքան Ասորիներ հայացան ու մեր ցեղին մէջ ձուլուեցան, պատշաճօրէն իրենց ասորական քանի մը դիւցազներն ալ հայկական աւանդութեանց խառնուեցան: Այս կերպով երկու դիւցազներ ենք ունեցած, զՀայկ, որ ախոյեանն է ազատութեան և միայն Աստուծոյ պաշտաման, և Արա, որ ախոյեանն է սեռական բարոյականի: Դիտեցէք որ այս պարագային մէջ ալ Հայ հոգիին միտումը պայծառօրէն երևան կուգայ իր ընտրութեանը մէջ. Հատ մը աւանդութիւններու մէջէն իրեն կ'իւրացնէ ինչ որ ամենաազնիւ իտէական ու բարձր մտատիպար է. Հայկ կը մերժէ զԲէլ իբրև աստուած պաշտել. Արա կը մերժէ գեղեցկութեան ու զգայական հեշտանքի պաշտօն մատուցանել: Հայը այդ երկու դիւցազնական դիմադրութեանց մէջ հայկական իտէալը կը վերագտնէ և կ'ընդգրկէ իբրեւ իւրը:

2

Հայուն զարգացումն և օտարէն առած տարրերու իւրացուցումն այսչափ հակիրճօրէն պատմած ըլլալով՝ կուգամ այժմ ձեր առջև դնել հաշիւը անոր սեպակաւնութիւններուն, անոր աստացուածոցն, անոր դրամագլխին:

(1) ՀԱՅՈՒՆ ՃԱՐՏԱՐ ՁԵՌՔԻՆ պիտի յիշեմ նախ և առաջ: Չափազանցութիւն մը չըլլար ըսել թէ Հայ ցեղը այս մասին աշխարհի էն ճարտարաձեւն ժողովրդոց հաւասար է: Տոքթոր Բոպէրթ Չէյմպլըս, որ 25 տարի է ի վեր Հայաստան

կ'ապրի, չատ հիացմամբ կը վկայէր այս իրողութեան և կ'ըսէր՝ Հայերը «ձեռք ունեցող» ցեղ մըն են, ինչպէս կ'ըսուի «խելք ունեցող»: Հայ կիներն ու աղջիկը ինչպէս այր մարդը կարծես իյաւիտենից վարժած ու մարգած են իրեն մատուցները կարելու, հիւսելու, ասեղնագործելու, գործիներ գործածելու, գծագրելու, բամբիւն ու դափ հարկանելու, դաշնակ ածելու:

Հայուն ճարտար ձեռքերուն հետ սերտիւ կապուած է և պէտք է յիշեմ անոր ԱՇՈՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ: Անիկա կ'ախորժի իր ճապուկ ձեռքերը գործածել ու անխոնջ աշխատող է: «Կին ժրագլուխ, եթէ գտանիցի, պատուականագոյն է քան զականս պատուականս» կ'ըսէ առակը, ու ես կրնամ չստահօրէն ըսել թէ ժրագլուխ կինը, եթէ փնտռեն հայ ժողովուրդին մէջ, իմաստուններն չատ դժուարութիւն չեն ունենար գտնելու:

Հայուն ճարպիկ ձեռքերն ու աշխատասիրութիւնը կը բացատրեն անոր նիւթական բարգաւաճ վիճակը հնուց ի վեր: Քսենոփոն հիացմամբ կը պատմէ թէ ինչպէս բարելից և առատ երկիր մըն էր Հայոց աշխարհը Քրիստոսէ 400 տարի առաջ: Հայաստան միշտ այսպէս եղած է. Հայը ունեւոր ժողովուրդ մըն է:

Հայուն ԳԼՈՒԽԸ կամ ուղեղը մատնանիչ կըրնամ ընել իբրեւ անոր կարեւոր մէկ դրամադուլսը: Ուշիմ, հաշուող, մտային աշխատութեան և ուսման ընդունակ գլուխ մըն է ան: Մեր ուսանողներն Եւրոպայի և Ամերիկայի կրթական բարձր հաստատութեանց մէջ կ'ապացուցանեն զայս: Շատ հիանալի ու պատուաբեր պիտի ըլ-

լար ցանկը այն բազմաթիւ մրցանակներուն զորս անոնք առած են վերջին տասը տարիներու ընթացքին:

Մեր վաճառականներն ու ելմտագէտներն, մեր զօրապետներն ու դիւանագէտներն ալ առատօրէն ապացուցած են թէ Հայը ուղեղ ունի: Հայ վաճառականք դարերէ ի վեր բարձր դիրք բռնած են ամեն երկրի մէջ, Հնդկաստանէն մինչև Ամերիկա: Իբրեւ սեղանաւոր եւ ելմտագէտ անոնց կարողութիւնը աշխարհահռչակ է, և Կարմիր Սուլթանն անգամ իր անձնական գանձուն նախարար միշտ Հայ մը կ'ընտրէ. Յակոբ փաշա մը, Փորթուգալ փաշա մը, Սագըզ փաշա մը: Հայուն գլուխը բարձր կը կենայ քաղաքական ասպարէզին վրայ ևս, երբ ասպարէզը օտար է: Տատեան մը Օսմանեան Արտաքին Գործոց մշտնջենաւոր քարտուղար կ'ըլլայ: Մէլիքօֆ մը Ռուսիոյ Զարին փոխանորդ կը կարգուի. Տէր Ղուկասօֆներն ու Լադարէֆներն Ռուսական բանակին պատիւ կը բերեն. ու աւելի հին դարերու մէջ Բիւզանդեան կայսրութեան մէջ բազմաթիւ Հայ զօրավարներ եւ հայազգի կայսրներ կ'ապացուցանեն նոյնը: Նուպար մը Եգիպտոսի մէջ բարեկարգիչ կ'ըլլայ և նախարարապետ: Լօրտ Քրօմըր, Անգլիացի պետական մարդըն, իր նորատիպ գրքին մէջ Եգիպտոսի վրայ, կ'ըսէ թէ մինչ Խիտինները ու Սիւրիացիք միջին մակարդակէն վեր չեն կըրցած բարձրանալ, Հայերը վարչական ամենաբարձր դիրքերու հասած են և՛ երբեմն՝ վճռական ազդեցութիւն մը գործած են Եգիպտոսի մէջ Հանրային գործերու ընթացքին վրայ:

ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒՆ, իրեն մէկ պատկերն հայ

մտքին, ունի առաջնակարգ լեզուի մը բարձր
յատկութիւններն, և է՛, ըստ վկայութեան օտար
գիտնոց, աշխարհի քանի մը մեծագոյն լեզուներէն
մէկը: Ես կը հաւատամ, — եւ կը յուսամ
որ մը ապացոյցներս ի լոյս հանել — թէ հայերէնը
աշխարհի ամենէն սքանչելի լեզուն է: Հիմա
սաչափն ըսել կը բաւէ թէ հայերէնը, իր հիմնա-
կան տարրերով, աւելի սերտ ազգակիցն է Յոյնին
ու Լատինին քան Պարսկին եւ Սանսկրիտին. ինչ-
պէս հայ ցեղը, նոյնպէս հայ լեզուն, Հնդեւրոպա-
կան ընտանիքին եւրոպական հատուածին կը վե-
րաբերին, ոչ ասիականին:

Հայուն ՍԻՐՏԸ անոր դրամագլխին ամենէն
պատուական մասն է: Սրտին մէջ է կենաց ալը,
պաշտամունքի սեղանը, իտէալը, Աստուածը:
Բանականութիւնը, իբրեւ տրամաբանիչ ու կարո-
ղութիւն, կը հաշուէ, կը չափէ, կը կշռէ, կը բաղ-
դատէ օգուտն ու շահը գտնել կը ճգնի, իսկ սիր-
տը իտէալներ կը յղանայ, և զգացողական ու բա-
րոյական այնպիսի շարժառիթներ կը ծնի որոնք
հզօրագոյն են քան զբան և կարող են մարդը մը-
ղել իր նիւթական շահը, առողջութիւնը և կեանքն
անգամ գոհելու: Ուրեմն սիրտն է որ, բանին ան-
հասանելի պատճառներով, կ'որոշէ գերագոյն բա-
րին ու նպատակը որուն պէտք է ստորադասուն
իմացական հաշիւները: Այս նկատումով է որ
Բասգալ ըսած է, «Le cœur a des raisons que la
raison ne comprend pas.» (Սիրտը պատճառներ ու-
նի զորս բանը չի հասկնար:) Սիրտը տէրն է,
ան կը յղանայ կենաց նպատակը. բանը սպառաւոր
է, կը գտնէ միջոցները: Քննենք պահ մը Հայուն
սիրտը անոր կրօնական և բարոյական իտէալնե-
րուն մէջ:

Հայոց հեթանոսական կրօնքը աւելի բարձր
ու մաքուր էր քան ուրիշ ազգերունը: Ասիկա
չատ համարձակ հաւատում մըն է, և չեմ կըր-
նար անցնիլ առանց փաստերս հարեւանցի յիշե-
լու: Թէպէտ ութն էին Հայոց զլիաւոր աստ-
ուածները, անոնց մէջէն երեքը միայն սովորա-
կան պաշտամունքի առարկայ էին և Հայաստանի
խնամակալը կը նկատուէին — այսինքն, Արա-
մազդ, Անահիտ և Վահագն: Աշտիշատի մէջ,
ԻՏարօն, այս երեքին մեհեաններն կամ բազիններն
միասին էին: Տրդատ թագաւորին հրովարտակն
եւ, զոր Ագաթանգեղոս ի մէջ կը բերէ, այդ ե-
րեք աստուածները միայն կը յիշէ՝ ըսելով «Ող-
ջոյն հասեալ և շինութիւն դիցն օգնականու-
թեամբ, Լիութիւն պարարտութեան յարոյն Արա-
մազդայ, խնամակալութիւն յԱնահիտ արկնոջէ,
և քաջութիւն հասցէ ձեզ ի քաջն Վահագնէ ա-
մենայն Հայոց աշխարհիս:» Հոս երրորդութեան
մը ըմբռնումը երևան կուգայ. բայց առկէ ա-
ւելի բարձր կը ձգտի Հայոց աստուածաբանական
յղացումը երբ «զմեծն և զարին Արամազդ՝ զԱ-
րարիչն երկնի և երկրի» կը հաւատայ (Ագ. 61),
և երբ կը ճանչնայ զայն իբրեւ հայրը բոլոր աստ-
ուածոց («Հօրն անուանեալ դիցն ամենայնի».
Ագ. 590): Հայոց հեթանոսական դաւանանքը
այսքան մերձ էր միաստուածութեան: Հօր Աս-
տուծմէն, Արամազդէն, երկու գլխաւոր բազուկ-
ներու պէս կը բխին Անահիտ, իբրեւ դուստր, և
Վահագն՝ իբրեւ որդի, իրենց յատուկ պաշտօնե-
րով: Վահագն՝ առնացի քաջութեան մարմնա-
ցում, պատերազմի և յաղթութեան աստուածն
է որ Հայոց երկիրը կը պաշտպանէ օտար թշնամ-

1572-84

եաց դէմ: Անահիտ տիկինը՝ Հայաստանի մայրն
և խնամակալն է: Ահա աստուածաբանական
դրութիւն մը լաւ կազմակերպուած, և ազատ՝
չփոթեցուցիչ կնճռոտութիւններէ:

Հայոց այս հեթանոսական հաւատքը փուճ և
ունայն չէր. անոնց բարոյական խնայողները այդ
հաւատքին սերտիւ կապուած էին. — քաջութեան
մտատիպարը՝ Վահագնի պաշտամունքին, և ըզ-
գաստութեան մտատիպարը՝ Անահիտի պաշտա-
մունքին:

Հայ այր մարդուն և զինուորին մտատիպարն
էր քաջ Վահագն, և քաջութիւնը ճշմարիտ մար-
դուն ամենէն էական յատկութիւնը կը նկատուէր
բովանդակ հեթանոս աշխարհի մէջ: Ամէն քաջ
կամ դիւցազն կը նկատուէր Հայոց մէջ Վահագ-
նի մէկ օրինակը, և մինչև իսկ անմահ: Հայերը
կը հաւատային թէ շատ քաջ մարդ մը չի՛ մեռ-
նիր, և եթէ մեռնի իսկ, կրնայ յառնել: Գիտէք
թէ Խորենացին ինչ կը պատմէ Արայի մասին
(Ա. ԺԵ.) — Պղատոն ալ, Խորենացիէն դարեր յա-
ռաջագոյն, իր «Հանրապետութեան» մէջ կը յի-
շէ(1) վէպը հայազգի Արայի որ պատերազմի մէջ
սպաննուելէն տասերկու օր վերջը յարութիւն ա-
ռած է:

Այս գաղափարը Հայոց մէջ յետ քրիստոնէ-
ութեան ալ դեռ հաստատ կը մնար, այնպէս որ
երբ քաջ սպարապետն՝ Մուշեղ Մամիկոնեան՝ ըս-
պաննուեցաւ, ընտանիքը անոր դիակը աշտարակի
մը տանիքը հանեցին դրին, ակնկալելով որ անիկա
նորէն պիտի կենդանանար. չէին կրնար հաւատալ

թէ այնպիսի քաջ մարդ մը մահկանացու էր հա-
սարակ մարդոց նման:

Անահիտ Տիկին ամենէն շատ սիրուած ու պաշ-
տուած աստուածն էր ի Հայս: Անոր անդրին զուտ
ձոյլ ոսկի էր: «Ոսկեմայր, ոսկեծին դիք» կը կո-
չէին զայն: Հարստութեան, փառքի և մաքրու-
թեան գաղափարները կ'արթննային մտքերուն
մէջ երբ Ոսկեմայր Տիկին, կ'ըսէին. անիկա կը
մարմնացնէր ամուսնութեան, ծնունդի, ընտա-
նիքի և տնաշինութեան խորհուրդը: Գիտէք թէ
ուրիշ հեթանոս ազգաց մէջ Անահիտի պաշտա-
մունքին ատեն անասելիօրէն պիղծ արարողու-
թիւններ կը կատարուէին: Հայք սրբացուցեր էին
Անահիտ Տիկինին պաշտամունքը: «Մայր ամենայն
զգաստութեանց» կը դաւանէին զայն (Ագ. 52):
Հայկական բարոյականին ծուծը ընտանեկան սրբ-
ութիւնն էր, ամուսնութեան նուիրականութիւ-
նը: Հայ կինը համեստ էր ու հայ երիտասարդը
լրբութենէ զերծ: Քրիստոնէական կրօնը պատ-
րաստ հոգ մը գտաւ հայ սրտին մէջ: Անո՛ր հա-
մար Հայք եղան աշխարհի վրայ առաջին քրիստոն-
եայ պետութիւնը: Ուշադրութիւն կը հրաւիրեմ
այս իրողութեան: Ընտանիքի գաղափարն ու նը-
ւիրականութիւնը փրկած է զՀայ ազգը: Անահիտ
Տիկինը, «Մայր ամենայն զգաստութեանց» օրի-
նակ ու մտատիպար եղած է հայ կնոջ, հայ մօր:
Օ՛, հայ մայրը, օ՛, հայ մօրկան սէրն ու գորո-
վը, չեմ կարծեր թէ աշխարհի վրայ հայ մամա-
յին հաւասարը կայ որդեսիրութեան ու տնաշի-
նութեան մասին, և զգաստութեան մասին: Ի՞նչ
անոյշ և ճշմարիտ է այն այլաբանական պատկերը
որ զՀայաստան կը ներկայացնէ իբրև մայր մը,

(1) The Republic of Plato, (Bryan), էջ 306:

սգաւոր, առայժմ, բայց թագուհի միշտ, պաշտելի՛ յաւէտ: Օ՛հ, ո՛ւ Հայաստանի մամաներ, օրհնեալ լինիք. ձե՛ղ կը պարտինք Հայ ընտանիքին ու Հայ ազգին պահպանումը:

2

ՏԻՊԱՐ ՀԱՅԸ, այնպէս ինչպէս ելած է ան հազարաւոր տարիներու պատմական փորձառութեան բովէն և ընկերային հոլովոյթի գործարանէն, պէտք է որ այժմ նկարեմ ձեզի քանի մը արագածիգ զծերով: Թող առաջինը ըլլամ այդպիսի նկար մը փորձելու և դուք վկայեցէք թէ տիպար Հայը որոշ կը տեսնէ՞ք հոն:

Տիպար Հայը աղուոր աչքերով, կարմիր այտերով, առատ մազերով, լուրջ և խոհուն դէմքով մարդ է, նիստ ու կացը մաքուր, կերուխում եւ խնճոյք սիրող, ընտանեկան և ազգակցական առնչութիւններուն մէջ շատ գործովալիւր, համոզումներուն մէջ յամառ, իր տոհմային ժառանգութեանցը կաթոգին փարած, նոր և լաւագոյն բաներու առջեւ սիրտն ու միտքը բաց, օտարներէն գեղեցիկն ու բարին առնելու յօժարամիտ, աշխատանքի մէջ անխոնջ, նեղութեան մէջ անընկուն, բարետեսութեան մէջ անդրդուելի, հաւատքին մէջ անյողդողդ:

Հայը հաւատացող, ուստի և անվհատ և անընկճելի սիրտ մ'ունի: Հայը կը վիրաւորուի, կ'իյնայ, կ'արիւնի, մեռած կը թուի, և սակայն անոր սիրտը կը շարունակէ բաբախել, և ահա նորէն ոտքի կ'ելլէ: Ն. Ք. է դարուն կը կանգնէ իր ազ-

գային թագաւորութեան գահը, ան կ'իյնայ, բայց ինքը չի յուսահատիր. կը կանգնէ Արտաշիսեան գահը, կ'իյնայ, չի յուսահատիր. կը կանգնէ Արշակունիի գահը. ան ալ կ'իյնայ, չի յուսահատիր. կը կանգնէ Բագրատունեաց գահը, Անին կ'իյնայ, չի յուսահատիր. կը կանգնէ Ռուբինեանց գահը. ան ալ կ'իյնայ, չի յուսահատիր:

Հայը չգիտէ յուսահատիլ, անոր սիրտը լեցուն է կեանքով: Անիկա 2500 տարիներէ ի վեր իր Հայկական լեռնադաշտին վրայ կեցած է, մէկ ձեռքը խոփ միւս ձեռքը սուր, զարկած ու դարնուած, յաղթած ու յաղթուած, ինկած ու ելած, հիւրընկալ եղած օտարաց կամ ինքն յօտարութիւն գնացած, սովերէ, բարբարոսաց արշաւանքներէ, քաղաքակիրթ բանականութեան քննադատարած շատ անգամ, Պարսիկն, Մակեդոնացւոյն, Հռովմայեցւոյն, Պարթևին, Արաբացւոյն, Յոյնին, Թուրքին հարուածներն կրած, բայց կ'ապրի դեռ, կ'ապրի հոն «Խայաստան»ի մէջ ու չուրջը, կ'ապրի Ամերիկայի մէջ ու ամեն ուրեք անուշիկ ու նուիրական «Խայաստան»ի համար. կ'ապրի ու կը յուսայ նորէն ելլել, նորէն կանգնել իր ազգային ինքնօրինութեան գահը. դեռ երէկ մ'ունչեց Սասուն, առջի օրը իր Տիգրանեան սուրը քաշեց Զէյթուն, ու այսօր, այնքան ահաւելի փորձառութիւններէ վերջ, Հայ երիտասարդին հոգին կ'եռայ, Հայ կնոջ սիրտը կը բաբախէ, և ամեն Հայ կը սպասէ ու կը յուսայ... և եթէ կրցաք իմ սիրտը զգալ իմ ձայնիս մէջ այս վայրկենիս, դուք ամենքդ կը զգաք իմ սրտին ալ ուժգին բաբախիւնը, որ կը մարգարէանայ թէ Հայը

հորեն ինքնօրեն ու aqua պիտի ըլլայ, ՆՈՐԷՆ ՏԻ
ՎԵՐԱԿԱՆԳՆԻ: [*]

է

Նորէն պիտի վերականգնի Հայը, այո՛, բայց
ոչ առանց ահագին ճիգերու, ոչ առանց իմաս-
տուն և երկարասի տքունքներու:

Մեր անդրդուելի բարեստութիւնը Ազգին
ապագային նկատմամբ հիմնուած է Հայուն ներ-
քին ուժերուն և խորանիստ յատկութիւններուն
վրայ՝ ի հեճուկս վերջերս դործուած մեծամեծ
սխալներուն և քարոզուած մոլորութեանց:

Մեր ազգային դրամագլուխը շատ մեծ է,
ինչպէս տեսանք, և կը բաղկանայ բարոյական և
իմացական գորութիւններէ որոնք նշաւակ չեն
արտաքին թշնամեաց՝ յարձակումներուն: Մեր
փրկութիւնը այդ դրամագլխին գնահատումն էր մշա-
կութիւնն է, իսկ մեր կորուստը՝ զայն չարացար գոր-
ծածելն ու փնայցնելը:

Չարագոյնները ուրեմն Հայու ճարտար ձեռքե-
րը, նոր արհեստներ սորվինք դպրոցին մէջ ու
դպրոցէն դուրս, և քա՛ջ սորվինք:

Մշակները Հայ գլուխը: Կրթութիւն, աւելի՛
կրթութիւն, անդ ադա՛ր կրթութիւն: Զթողունք
որ ո՛ւնէ Հայ տղայ մը կամ աղջիկ մը առանց լուրջ
գաստիարակութեան մնայ: Եւ բարձրագո՛յն կըր-

[*] Այս խօսքին վրայ նիւ Եորքի ունկնդրու-
թիւնը խանդավառ և երկար ծափահարութիւն
մը ըրաւ, երեք անգամ վերսկսելով զայն անսո-
վոր աւիւնով մը որ նշանակիչ էր:

թութիւն-ալ, որպէսզի կրթուած գլուխներու
բազմութեան մէջէն ելլեն իրօք մեծ գլուխներ:

Խօսինք, սիրենք, մշակենք Հայերէն լեզուն:
Հպարտութեամբ խօսինք զայն ու սորվեցնենք
մեր պղտիկներուն. գիտցնենք անոնց թէ Հայե-
րէնը աշխարհիս էն մեծ ու սքանչելի բարբառնե-
րէն մէկն է: Կ'ուզէի որ Վահագնի երգը ամեն
Հայ մանուկ գոց սորվէր, որ ամեն Հայ մանուկի
մտաւորական պաշարին անհրաժեշտ մէկ տարրը
ըլլար, և ամեն Հայ տղայ ու աղջիկ կարենար
արտասանել մեր լեզուին այդ ամենահին ու ա-
մենապատուական նմոյշը որ մեզի բարեբաղդա-
բար հասած եկած է՝ իբրեւ նուիրական աւանդ մը.

«Երկնէր երկին և երկիր,
Երկնէր և ծիրանի ծովն.
Երկն ի ծովուն ունէր զկարմրիկ եղէգնիկն,
Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր.
Եւ ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր.
Նա հուր հեր ունէր,
Բոց ունէր մօրուս,
Եւ փչկունքն էին արեգակունք:

Խորենացին կը պատմէ թէ Հայ աշուղները
բամբռան վրայ նուագելով կ'երգէին և ինքը իր
իսկ ականջովը լսած է զայն: Ուրեմն է դարուն
իսկ, քրիստոնեայ Հայերը դեռ կը սիրէին երգել
այս հին հեթանոսական դարերու երգը: Թող ի
դարու Հայք ալ սիրեն, ու թող Հայ շրթունք
արտասանեն այդ երգը յաւիտեան ցորչափ հնչէ
մեծասքանչ Հայ լեզուն:

Մշակենք Հայ սիրտը ամենաջերմ հոգածու-

թեամբ: Ուսմունքն ու Գիտութիւնը միայն բաւական չեն մեր փափաքած ներքին վերածնունդը իրականացնելու: Լոկ իմացական կրթութիւնը փոխանակ զօրաւոր և ազնիւ անձնաւորութիւն չի ներշնչում, ու ժերու կշիռը կը խանգարէ և մեծամիտ ու եսամոլ կ'ընէ մարդը: Մեր ազգին նորահաս մտաւորականներն, մեծ մասամբ, դժբաղդաբար ըմբռնած չեն այս ճշմարտութիւնը թէ սիրտը խելքէն վեր է և հաւատքը զօրութեան աւելի մեծ աղբիւր մ'է քան գիտութիւնը: Գլխէն չէ՛ որ մեծ ներշնչումներն կուգան մարդուն այլ սրտէ՛ն. Գիտութիւնը չէ՛ որ զմարդ դիւցազնական ընթացքի կ'առաջնորդէ, այլ հաւատքը. մաթեմատիքը չէ՛ որ հանրային գործիչէն հաշիւ կը պահանջէ, այլ իրի՛ղճը: Խի՛ղճն է որ «պարտիս» կը հրամայէ մարդուն, ոչ թէ Գիտութիւնը:

Մեր մտաւորականները նոյնպէս կը թուին անգիտել թէ բարոյական իտէալը և պարտքի ծանօթութիւնը սերտիւ կապակցուած են կրօնական զգացմանց և հաւատալեաց հետ: Անահիտի և Վահագնի պաշտամունքին շնորհիւ մեր հեթանոս նախնիքը կը տածէին իրենց սրտին մէջ ընտանեկան սիրոյ և առնական քաջութեան իտէալները: Ժողովուրդի մը աստուածներէն ու զիւցազունքէն կուգան անոր վեհ ներշնչումներն: Հայկ, Արայ, Տիգրան, Վարդան, Ներսէս և այլ դիւցազնական ամեն անուն Հայու սրտին մէջ ազնիւ թել մը կը հնչեցնեն: Վերացական սկզբունքները շատ չեն ազդեր ժողովուրդին, այլ վսեմ սկզբունքներն մարմնացնող աւագ մարդիկը և աստուածները միայն կրնան զանոնք շօշափելի, զգալի ընել

և հասարակ մահկանացուներու կեանքին գործնական ոլորտները թափանցել:

Ունէ գրող կամ հրապարակախօս որ ժողովուրդին մէջ կրօնական զգացումը տկարացնել և հաւատքը ջնջել կ'աշխատի, տգէտ և ազգաժնաւ գործիչի մը դերը կատարած կ'ըլլայ, ինչպէս այն պարոնը որ «Երկրի Ձայն»ին մէջ վերջերս հրատարակեց «Նոր Աղօթք» մը, սապիտի հրաշալի խօսքերով —

«Ու ահա այսօր ցաւից, մրմուռից, հառաջանքներից, Արցունքներից ու ոգից հիւսուած մի անէծք եմ նետում Քո անուան, Քո դատաստանին և Քո սև Գահին. Անէծք եմ նետում Քեզ, նախանձի, ցասումի, անգթութեան Եհովայից»:

Արդեօք ի՞նչ կ'ուզէ հասկցնել հեղինակը իր Հայ ընթերցողներուն, թէ անոնց հաւատոյ առարկայ Աստուածը նախանձի և անգթութեան աստուած մըն է: Ուրեմն մեր պարոն քերթողը որ կը ենթադրեմ թէ ուսանող մըն է Գերմանիոյ մէջ, դեռ չէ սորված թէ այդ անգթութեան Եհովան յետ դարեր առաջ գահընկէց եղած է, և թէ Հաւատ դարեր առաջ գահընկէց եղած է, և թէ Հայերուն Աստուածը այն բարի ու գթած «Հայրն» է զոր Յիսուս սորվեցուց: Մեր նորափթիթ քերթողը դեռ նոր պիտի սորվի թէ լուսամիտ քրիստոնեաներն Հին ու Նոր կտակարաններուն հաւասար արժէք չեն ընծայեր և գիտեն թէ Հրեայ ցեղն իր կրօնական փորձառութիւնն ու գիտութիւնը յոյժ խակ հաւատալիքէ մը և բիրտ բարոյագիտութենէ մը սկսած է, և թէ դարաւոր հոլովոյթի մը շնորհիւ է որ քրիստոնէական ըմբռնումներն բարձրացած են վեհագոյն աստիճանի մը: Թանձր տգիտութեան գործ է ջանալ Հայ ժո-

դովուրդին հաւատքն ի ճշմարիտն և կենդանին Աստուած թուլցնել յարձակելով հնոտի ըմբռնումներու վրայ: Ասիկա միանգամայն ազգավընաս և չհայրենասիրական գործ մըն է, զի հաւատքը և կրօնքը իմաստակութեան խաբուսիկ հնարամտութիւններու մէջ տարրալուծել ջանալը ուրիշ բան չէ բայց եթէ քայքայել տքնիլ այն բոլոր սկզբունքները և իտէալներն որոնց վրայ հաստատուած է հայ ընտանիքը և հայ քաղաքակրթութիւնը և որոնցմէ միայն Հայը կը ստանայ զօրութիւն իր սաժանելի վերելքը շարունակելու դէպ ի յոյս և ազատութիւն:

Պէտք է համբերող ըլլաք, Տեսրք եւ Տիկնայք, եթէ այս կէտին վրայ քիչ մը կ'երկարեմ խօսքս: Ասիկա կենսակա՛ն կէտ մըն է: Կ'ուզեմ որ թիւրիմացութեան տեղ չմնայ: Կրօնական նախապաշարումները չէ որ կը պաշտպանեմ, մոլորութիւններն թող հարուածուն անխնայ բայց չեմ կրնար ընդունիլ որ իմ ժողովուրդիս բարոյական թելերը փճացնեն մերթ հին Եհովայի մը նետածիգ ըլլալով եւ մերթ քրիստոնէութիւնը խճրծելով, իբր թէ քրիստոնէական կրօնքը մեր ցեղին տկարութիւն բերած ըլլար: Քրիստոնէական կրօնքը, շիտակ հասկցուած, կեանք եւ զօրութիւն է: Ո՛րպիսի ոք էր այս կրօնին հիմնարկուն՝ Յիսուս, ա՛յնպիսի անշուշտ կը միտի ըլլալ անոր ամեն աշակերտող: Տկա՛ր ոք էր Յիսուս թէ հզօր. անգո՛ւթ թէ գորովալիր. երկշո՛տ թէ քաջ. եսամո՛ղ թէ անձնուէր. — ա՛ն որ կեղծաւորներն յանդիմանեց, աւազակներն մտրակեց, զեղծ հեղինակութեանց եւ մոլար ուսուցիչներու դէմ ելաւ ոգի ի բռն, եւ որ սակայն պղտիկ տղաքը գիրկն առաւ,

վայրի մանուշակը ներբույեց, այրի կնոջ երկու լուման գնահատեց, տգէտներուն եւ խոնարհներուն մէջ գործեց, եւ թշուառներուն բարեկամն եղաւ: Զարագործ իմաստակութիւն է ըսել թէ զՅիսուս իբրեւ առաջնորդ եւ փրկիչ ընդունող եւ անոր նմանիլ ձգտող ժողովուրդ մը կը տկարանայ: Ի՞նչ իրաւունք ունի մարդ իր չգիտցած բանին վրայ խօսելու:

ՏՀաս մտաւորականներու երեսէն ներքին քայքայումի մեծ վտանգ մը կը սպառնայ ազգին: Մասնաւոր պարտաւորութիւն մը կը ծանրանայ հաւատացեալ և ողջամիտ մտաւորականներուն վերայ՝ գօտեպինդ դէմ ելլել այդ ահաւոր վտանգին: Պէտք է հռչակել թէ կրօնքը, այն չափով որով ճշմարիտ է, ուժի աղբիւր մըն է: Անահիտի և Վահագնի պաշտամունքը ուժաբեր եղած է մեր հեթանոս նախնեաց: Քրիստոնէայ Հայը իր բոլորանուէր պաշտամունքին արժանի Աստուած մը կը ճանչնայ այսօր, — եթէ չի ճանչնար, ճանչըցնե՛նք — և անոր սրտին մէջ քրիստոնէական վեհ հաւատքը զօրացնել, հրաշագործ սէրը եւ անշիջանելի յոյսը տածել է ճշմարիտ հայրենասէրի գործ: Գիտցէ՛ք, ո՛ր հայրենասէրներ, թէ արդարութիւնը, մարդասիրութիւնը, ազգասիրութիւնը, բարոյական պարտաւորութիւնը գիտական ճշմարտութիւններ չեն, այլ անոնց նուիրագործումն սրտէն է, հաւատացեալ սրտէն, կրօնական զգացումէն: Մեր մէջէն չարիքը, քսուութիւնը, նախանձը, պառակտումները, եղբայրասպանութիւնը չափսի վերնան գիտութիւն տարածելով, ընկերութիւններ եւ կուսակցութիւններ կաղմեւելով, այլ լուսաւոր հաւատքի և ջերմ կրօ-

նական զգայման ազդեցութեամբ, այսինքն լա-
րոյական բարձր իտէալ մը սլաշտելով մեր սրտին
մէջ, ընդունակ պիտի ըլլանք անձնուէր սիրոյ և
զոհողութեան. ու սէրը միութիւն պիտի բերէ,
և միութիւնը՝ զօրութիւն, և զօրութիւնը՝ ազա-
տութիւն:

Ը

Չեմ ուզեր, սիրելի հայրենակիցներ, որ իմ
այս բանախօսութիւնը ձեզի ներշնչէ կոյր ու նա-
խապաշարեալ վստահութիւն մը թէ, քանի որ
մեր ազգը քանի մը անգամ իր տնայարիւր կարծ-
ուած անկումէն վերականգնած է, նորէն պիտի
վերականգնի ո՛րքան ալ քիչ օգնենք անոր կամ
ո՛րչափ ալ արգելք ըլլանք անոր վերականգնու-
մին: Հասկնանք հայ ցեղին փառաւոր կարւլի-
ութիւններն ինչպէս նաև անոր բոլորական փճա-
ցում սպառնացող բարոյական և նիւթական պէս-
պէս վտանգներն: Հասկնանք թէ ազգային վե-
րակազմութեան ամեն կարելիութիւն կ'անհետա-
նայ եթէ Հայաստան պարպուի իր հայ բնակչու-
թենէն, եթէ արտագաղթի յարաճուն հոսանքը
չդադրեցնենք՝ մեր եղբարց համար կարելի ընե-
լով հոն ապրիլ: Հասկնանք թէ մեր ցեղը կըր-
նայ թերեւս, ներկայ տազնապին վերջաճառէն
յետոյ, ապրիլ իրրեւ ունեւոր կամ բարեկեցիկ
ժողովուրդ մը՝ ցրուած ու թափառիկ, ինչպէս
Հրեայ ցեղը, սակայն ազգային վերականգնումի,
ինքնօրէն բարգաւաճման ու հայկական քաղաքա-
կըրթութեան ամեն յոյս կը մարի երբ Հայաստան
թափուր ըլլայ Հայերէ:

Հասկնանք նաեւ, որ եթէ Հայաստան Հայե-

րէն չպարպուի, հոն ազգային կեանք մը ստեղ-
ծել և կազմաւորել տակաւին անկարելի պիտի
ըլլայ եթէ մեզի պակսի միութեան հոգին ու
կազմաւորիչ հանճարը: Մեր ցեղին հին և վա-
ղեմի տկարութիւնն է, ինչպէս տեսանք, անոր
անընդունակութիւնը ազգային տեսակէտին բարձ-
րանալ և հանրային շահերուն ծառայել միարան-
եալ ճիգով: Դարերով երեք Հայաստաններ զատ
զատ կառավարութիւններ մնացին մինչեւ որ
Մեծն Տիգրան բռնի միացուց անոնցմէ երկուքը:
Երբ Մեծն Տիգրանի սերունդէն պայազատ չմնաց,
մեր ազնուականութիւնն ստիպուեցաւ օտար ցե-
ղէ իշխան մը ազգային գահուն վրայ ընդունիլ,
զի մեր նախարարաց համար անմտածելի էր ի-
րենց մէջէն արժանաւոր մը ընդհանուր համա-
ձայնութեամբ այդ պատուոյն բարձրացնելու գա-
ղափարը: Բազրատունեաց օրով, փոխանակ բոլոր
նախարարական ընտանիքներն թագաւորին չուր-
ջը իրենց ուժերով բոլորուելու, անոր հմայքը
նսեմացուցին երկու կամ երեք ուրիշ պատիկ ու
վաղանցիկ թագաւորութիւններ ստեղծելով:
Մինչեւ մեր օրերը, ուր կը կարծենք կրթութիւն
և լուսաւորութիւն ծաւալած են, նոյն հոգին կը
տիրապետէ տակաւին: 1890-92 ին Նիւ Եորքի
մէջ կազմուած յանձնախումբ մը շատ աշխատե-
ցաւ Եւրոպայի մեր հանրածանօթ հայ հայրենա-
սէր գործիչներն ու ընկերակցութիւններն համո-
զել միակ եւ հզօրագոյն կեդրոնական մարմին
մը կազմել իրենց բոլորին միութեամբը: Այդ
հռչակաւոր առաջնորդներէն մին բոլոր զօրու-
թեամբ հակառակեցաւ մեր առաջարկին, ուրիշ
մը առարկեց թէ, միութեան ծրագիրը մշակ-

ուելու պէտք ունէր, եւ երրորդ մը ինծի գրեց թէ, ինքը յօժար էր կեդրոնին անդամ ըլլալու, պայմանաւ որ... ինքը ըլլար նախագահը:

Ազգովին, ընդհանուր միութեամբ գործելու պէտքը դեռ ըմբռնած չենք, անտի՛ Հայ գաղութներուն անտարբեր կեցուածքը հանդէպ «Հայկական Ընդհանուր Բարեգործական Միութեան» որ երկու տարի առաջ կազմուեցաւ ի Գահիրէ Պօղոս փաշա Նուպարի և ընկերաց նախաձեռնութեամբ: Ամենքս ալ կ'ընդունինք թէ այդպիսի՝ Միութիւն մը միայն պիտի զօրէ բաւական նիւթական և բարոյական օգնութիւն հասցնել Հայաստանի, և հաւոր գաղթը դադրեցնել: Ամենքս ալ կ'ընդունինք թէ այդ միութեան սնտուկին մէջ արդէն գոյացած 8000 ոսկիի պահեստի գումարը կրնայ քիչ ժամանակէն 100,000 ոսկիի հասնիլ, և կարելի կ'ըլլայ տարուէ տարի մէկ միլիոն Փրանքի օգնութիւն մատուցանել մեր չարախոնջ ժողովուրդին եթէ ամեն ուրեք նոյն Միութեան ճիւղեր կազմուին, սակայն և այնպէս ոչ մի ճիւղ կազմուած է դեռ ոչ յեւրոպայ և ոչ յԱմերիկա: Վիթխարի և հզօր Հայկական Միութիւն մը կազմելու գաղափարը մեր հասկցողութեան անմատչելի կը մնայ դեռ: Պօղոս Նուպար փաշա թագաւոր իսկ ըլլալու արժանի մարդ մըն է, սակայն չենք փութար գինքը շրջապատել և իրեն աջակից ըլլալ երբ նա իրրեւ Բարեգործական Միութեան պարզ նախագահ մը կը ջանայ իր ցեղին մատուցանել ծառայութիւններու ամենէն ստիպողականը, օգնութիւններու ամենէն ապահովը ու փերկաւէտը — հաց և կրթութիւն:

Զարմանք. մինչ այսքան չօգտիւն իրողու-

թիւն մը մեր հասողութենէն կը վրիպի, չափազանց երազային իտէալներ կրնան մեր սիրտը գրաւել: Մեր հայրենասէր, յեղափոխական եւ ընկերավարական այլեւայլ առաջնորդներ ապշեցուցիչ միտում մը ունին գործնական օգտակարութեան և անմիջական ծառայութեան ճամբաներէն զարտուղելու՝ հեռաւոր կամ երեւակայական տեսիլներէ հրապուրուած: Հայկական իրականութիւններու աշխարհքէն դուրս ապրելու տարօրինակ սովորութիւն մը ունին անոնք: Եւրոպիոյ յատուկ վէճերը մեր մէջ կը ներմուծեն, իբրըր թէ արդէն վէճի բաւական նիւթ չունենալինք: Եւրոպա ճարտարագործութեան արագ ու զարմանալի փթթումին շնորհիւ չափազանց հարցստացած ու յիփացած է, և անոր համար կենդանի խնդիր է տնտեսական անհաւասարութեան ծայրայեղութիւններուն դարման գտնել, նորանոր օրէնքներով սանձել քրլաքներու և տնտեսական վիթխարի միութեանց ապերաստութիւններն. սակայն մենք Հայաստանի մէջ տակաւին ոչ գիտութիւն ունինք ոչ ճարտարագործութիւն, այլ սոսկալի աղքատութեան մէջ ամեն ոք տընտեսական հաւասարութենէ կը տառապի: Ինչո՞ւ ուրեմն մեր խելօք եղբայրները չեն կենար պահ մը մտածել թէ իրա՞ն տնտեսական անհաւասարութիւնը շարիք է, իրա՞ն տնտեսական հաւասարութիւնը իտէալ մը ըլլալու արժանի է. ու եթէ ծանծաղամիտ Եւրոպացւոց ոմանց համար այդպէս իսկ ըլլալ թուի ան, մեզի՞ ինչ. — մենք ինչո՞ւ խելագարօրէն վիճինք հարստութեան ահեղասահ հեղեղներուն դէմ ձեռք առնուելու միջոցներուն վրայ երբ Հայաստանի մէջ հարս-

տութեան վերջին կաթիլները ցամքելու վրայ են :
 Հայկական կացութիւնը չատ դարմանի կարօտ է , սակայն փրկութեան ամենէն էական պայմանը ներքին միութիւնն է որ սիրով և ընդհանուր համակրանքով միայն կրնայ իրականանալ : Պէտք է որ սորվինք նախ զիրար յարգել . մամուլի ազատութիւնը ճանչնալ , քննադատութեան համբերել , դիմախօսութիւնը քաջալերել իսկ : Մեծ թէ պզտիկ՝ խօսողները բերան բանալու չեն երբէք և գրողները գրիչ ձեռք առնելու չեն բնաւ բայց միայն արտայայտելու համար ինչ որ իրենք ճշմարիտ ըլլալ կը հաւատան : Անբարեկիրթ վարմունքն ու անխղճամիտ քննադատութիւնը կը ցրտացնեն սրտերը ու կը բաժնեն ուժերը : Անհրաժեշտ է որ . մեր ցեղին դէմ դուրսդող սոսկավիթխար արգելքներուն յաղթել զօրելու համար , ամենքս միանանք — Լուսաւորչական , Բողոքական ու Կաթոլիկ — Հնչակեան , Դաշնակցական ու Յառաջդիմական — մեծահարուստ , ունեւոր և գործաւոր — ԱՄՆՆՖՍ իբրև մէկ մեծ ու դժբաղդ ընտանիքի զաւակներ իրարու մօտ գտնք , միմիանց ձեռք սեղմենք ջերմ համակրանքով , մէկ զմէկ հասկնալ ուղենք բաց ու ազատ մտքով , և այսպէս հայ աշխարհին ամեն կողմը սէրը տաքցնէ սրտերն ու միացնէ :

Հայեր , գիտնա՛նք թէ կարծիքները չեն որ դմեց իրարմէ բաժնելով կը տկարացնեն , այլ բարբարոս եսականութիւնը մանաւանդ , մեծամրտութիւնը , նեղ մտածութիւնը , կրնա՛նք սակայն զօրաւոր ըլլալ ու յաղթող , եթէ նախ յաղթելով մենք մեզի , ուրանանք անձը և ստորակարգենք կուսակցական փառամոլութիւնն ու

նկատումներն ազգային ընդհանուր շահերուն և նպատակին — եթէ ամենքս մեզի ընտրե՛նք միակ առաջնորդ , ուղեցոյց , պետ և թագաւոր զայն որ ահենէն արժանաւոր ընտրելին է , այսինքն՝ ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՏԷԱԼԸ : Ազգային միութեան , յառաջդիմութեան եւ ազատութեան ԻՏԷԱ՛ԼԸ բարձրացնենք , Հայեր , ու անմիջապէս բարձրացնենք զայն հայկական իշխանութեան զաշը , եւ անոր ներշնչումներուն հնազանդինք . բոլորունք ամենքս Անոր շուրջը , եւ մեր գիտութիւնը , հարստութիւնը եւ ուժը դնենք Անոր ի սպաս , որպէսզի իտէալը մարմին առնէ եւ շուտով հնչէ փրկութեան ժամը մեր սիրելի Մայր Հայաստանին համար :

ԿՐՕՆՔ ԵՒ ԱԶԳԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

(հոսեցեալ յմասնը, 3 Յուլ. 1904)

Կրօնի սէրն ու ազգային զգացումը իրարու հետ հաշտեցնել չպիտի ըլլայ ատենախօսութեան նպատակը, զի անոնք արդէն հաշտ են ու ներգաշնակ: Կան կրօնը ուրացողներ ինչպէս կան ազգայնութիւնը ուրացողներ: սակայն բան մը հերքելու ամենէն տկար ու անզօր կերպն է ուրացումը: Ես կուգամ նշանակել ձեզ Հոլովոյթի այն փուլերը որոնցմէ անցած է ազգային զգացումը իր արդի նրբութեանն ու բարձրութեանը հասնելու համար: Երբ կարող ենք բան մը ապացուցանել իբրեւ գործ աստուածային նախախաճութեան կամ, այլապէս ըսելով, իբրեւ համաձայն այն եղանակին որով՝ և ծրագրին որուն համեմատ տիեզերքի զարգացումն առաջ կ'երթայ ամենէն հզօր և համոզիչ ապացոյցը տուած կ'ըլլանք: Այսպիսի ապացուցման ընդունակ է ազգայնութիւնը, ազգային սէրը, ինչպէս պիտի տեսնենք:

Նոյնը կրնայ ըսուիլ կրօնի համար: Կրօնքը ըսելով աստուածաբանութիւն, եկեղեցի, կամ նոյն իսկ սրբազան մատեաններ ըսել չեմ ուզեր: Կրօնքը զգացում է, հոգւոյն հաւատքն է, խորին և սակայն չփոթ հասողութիւն մը տիեզերական գաղտնիքին: Հաւատք եւ բան իրարու հակադրել սխալ է ինչպէս կ'ըսէ Իզուէ. «La foi est une raison confuse, et la raison est une foi distincte» (Հաւատքը աղօտ բանաւորութիւն մըն է, եւ բանաւորութիւնը յստակեալ հաւատք մը): Վայրենի

ու բարբարոս ժողովրդոց կրօնքը, զգացումն որու քառօնէ կազմուելու սկզբնական փուլերուն մէջ, շատ խոշոր է եւ մոլորութիւններով խառնամառն. քաղաքակրթութեան բազմադարեան յառաջդիմութիւն պէտք է եղած որպէսզի կրօնքն ալ, մարդկային հոգւոյն հետ զարգանալով, հասնէր իւր նրբացեալ եւ իմաստասիրեալ մաքրութեան: Ըստ իմ ըմբռնման, կրօնական հաւատոյ սահման կ'ուտամ հետեւեալը. ԿԸ ՀԱՒԱՏԱՄ ԹԷ ԻՄ ԼԱՒԱԳՈՅՆ ԵՍԻՆ ՀԱՄԱՊԱՏԱՄ ԽԱՆՈՂ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՆԵՐՄԱՅ Է (immanent) ՏԻԵԶԵՐՔԻՆ ՄԷՋ ՈՐ ԶԻՍ ՆԵՐՇՆՁԵԼՈՎ ԿԸ ՔԱՇԷ ԴԷՊ ԳԵՐԱՆԱՍՆԱԿԱՆ ԻՏԷԱԼ ՄԸ ԿԵԱՆՔԻ:

Այս սահմանը տալէ վերջ կրնամ աւելցնել թէ կրօնի եւ ազգային ոգւոյ միտումներն նոյն ուղղութիւնն ունին եւ կը սատարեն, իբրեւ աջակից ազգակներ, համամարդկային քաղաքակրթութեան դժուար ու յամր գործին յառաջդիմութեանը:

Կուգամ այժմ ազգայնութեան ծագումն եւ զարգացման Հոլովոյթը արագօրէն նկարել:

Երբ բնութեան անսահման ասպարէզն ու չիադիտենք, մեր հիացումը շարժող ամենէն ցայտուն երեւոյթը առատութեան եւ բազմազանութեան երեւոյթը կը գտնենք: Հանքային նիւթոց, բուսական գոյութեանց եւ անասնական էակներու անբաւութեան մը առջեւ կը գտնենք մենք ըզմեզ. անհատներն անհաշուելի են եւ անոնց թիւերն անըմբռնելի, ու տեսակներն իսկ անհաշուելի են: Բուսոց եւ կենդանեաց տեսակներուն թիւը երկու միլիոն կը հաշուեն գիտունք: Առ նշուազն քսան միլիոն տեսակներ ալ անցեալ դարեւ

ցուն մէջ մարած են: Երբ այս անբաւութեան քով երեւան կուգան մանրացուցական եւ հեռա-
գիտակային աշխարհները, այն ատեն մեր հիա-
ցումը շարժող առաջին անբաւութիւնը կ'առնու
կաթիլի մը համեմատութիւնը առընթերով կիա-
նասին:

Դիտենք նախ ԱՍՏԵՂԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԻԵՋԵՐՔՆ
անհուն: Գիտութիւնը մեզ կը սորվեցնէ թէ նիւ-
թը որմէ կազմուած են երկնից անթիւ աստղերը
կը գտնուէր ի սկզբան կազային (nebular) վիճակի
մը մէջ. այսինքն տիեզերքը գրաւուած էր ցան-
ցառ, անօր, անձեւ, անեզր կազով մը: Այս կա-
զը տակաւ տակաւ խտանալով կը բաժնուի դա-
նազան մեծութեամբ գնդերու, որոնք իրարմէ
աւելի կամ նուազ մեծ անջրպետներով հեռու
կը գտնուին եւ ձգողութեան ուժով կը շարժին,
կը դառնան միջոցին մէջ: Երկնից գնդերը կամ
աստղերը 100 միլիոն կը հաշուին, եւ դեռ չի
գիտցուիր թէ հեռագիտակներու ցուցնել կրցած-
ներէն եւս անդր որքան միլիոններ կան: Հէկէլ
գիտել կուտայ թէ կազային անձեւ ու անեզր
նիւթին դէպի անհատականացում ունեցած մի-
տումը կը տեսնուի անոր աստեղային բազմու-
թեան վերածուելուն մէջ: Դիտել կուտայ թէ
աստեղային մարմիններուն շարժումներն կառա-
վարող օրէնքներն լոկ ՄԵՔԵՆԱԿԱՆ են, այսինքն
ՉԳՈՂԱԿԱՆ ՉՕՐՈՒԹԻՒՆ Է որ կ'ազդէ ամեն
արեւու եւ մոլորակի՝ լոկ ՔԱՆԱԿԻՆ կամ զանգ-
աւածային պարունակութեան համեմատ:

Անթիւ աստղեր ստեղծելով գոհ չէ եղած
տիեզերքի խորհրդաւոր Չօրութիւնը. նա ուզած
է որ գոյութիւն առնուն բազմաթիւ քիմիական

տարրեր, ինչպէս ջրածին, բնածուխ, թթուածին
ոսկի, արծաթ, սնդիկ, կապար, եւ, աւելի քան
եօթնասուն տեսակներ, եւ այս տարրերն ալ ի-
րարու միանալով կազմեն պէսպէս գոյացութիւն-
ներ, քիմիական բաղադրութիւններ, որոնց թիւ
չկայ: Այն ձգողութիւնը որ տարրերն իրարու
հետ միացնելով նոր նիւթեր կը յօրինէ կը կոչ-
ուի ՔԻՄԻԱԿԱՆ ՉՕՐՈՒԹԻՒՆ կամ ԽՆԱՄՈՒ-
ԹԻՒՆ: Այս քիմիական խնամութիւնը զանգուա-
ծի կամ քանակի վրայ չի գործեր այլ ՄԱՍՆԻԿՆԵ-
ՐՈՒ (molecules) վրայ, եւ ոչ ալ անտարբեր կեր-
պով կը միացնէ իրարու ունէ մասնիկներ, այլ
ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ Կ'ԸՆԷ. ուրիշ խօսքով, տարրերն
իրար չեն քաշեր կամ սիրեր անխտիր եւ հաւա-
սար կերպով այլ ունին այս կամ այն տարրերուն
համար աւելի զօրաւոր համակրութիւն, եւ անոնց
հետ միանալ կը լախընտրեն. եւ այսպէս կր կազ-
մեն ԴԻՄԱՑԿՈՒՆ միութիւններ: Կը տեսնենք
ուրեմն թէ քիմիական տարրերու բազմաթիւ ըլ-
լալը պայման մըն է որ անոնց կատարած խնա-
մութիւններն ընտրութեամբ կատարուին եւ տե-
սակին նային, յարմար ընկեր փնտռեն եւ զօրա-
ւոր ընկերակցութիւններ կազմեն:

Մարդկային ընկերակցութիւններն ալ համակ-
րութեան օրէնքով կը կազմուին: Մարդ անխտիր
չընկերանար ամեն հանդիպածին հետ: Ամուսնա-
կան միութիւններն չեն կատարուիր անտարբեր
կերպով, ալ ընտրութեամբ, եւ այս ընտրութիւ-
նը այնքան աւելի դժուարահաճ է որքան ան-
հատն աւելի զարգացած է: Վայրենեաց մէջ կը-
նիկներն իրարու շատ աւելի նման են քան քաղա-
քակրթելոց մէջ, եւ ուստի բարբարոսն ամեն կիւն

հաւասարապէս լաւ կը գտնէ մինչ քաղաքակիրթ մարդը կամ կիսն կը նշմարէ անհատական խորին տարբերութիւններ և ստիպուած է լաւ ճանչնալ, ըստ այնմ սիրել և ընտրել իր լծակիցը: Գլխաւոր կամ ընկերակցութիւն մը անդամ չընդունիր ամեն թիկնածու, այլ քննութիւն կը կատարէ ու փրեն յարմարները կ'ընտրէ: Նոյն իսկ վաղանցիկ և վայրկենական յարաբերութեանց պահուն արագ ընտրութիւն մը կ'ընենք թէ կառքին ո՞ր նստարանին վրայ նստելու ենք որպէսզի անհաճոյ դժբաղին չունենանք: Ընկերաբաններն ընկերակցութիւններն վարող այս ընտրողական ձգողութիւնը կը կոչեն «նմանին գիտակցութիւնը» (the consciousness of kind) (1): Ընկերութեան մէջ ամենէն տարրական և հիմնական ենթակայական իրողութիւնը նմանին գիտակցութիւնն է: Այս այն գիտակցութիւնն է որով կը զգանք թէ այսինչ անձը աւելի նման է մեզի քան այնինչը եւ կը նախընտրենք ընկերութիւնն անոնց որոնք կեանքի նշանակութիւնն եւ կենսական խնդիրներն մեզ պէս կը հասկնան, և ունին յէական մերինին համաձայն համոզումներ, ձգտումներ և ճաշակ:

Եթէ այսպիսի դժուարահաճ ընտրութիւն կ'ընեն մարդիկ ժամանակաւոր ընկերակցութեան համար, հասկնալի է որ մնայուն եւ մշտնջենաւոր խմբակցութեան համար ընտրութիւնք աւելի խնամուած ըլլան եւ հօգորապէս հպատակին «նմանին գիտակցութեան» սկզբունքին:

Ընկերային տեական միութեանց ամենէն նախնականը ԸՆՏԱՆԻՔՆ է: Հոս միեւնոյն ծնողաց

(1) Giddings: The Principles of Sociology, էջ 17:

գրկին մէջ եւ խնամքին տակ ապրող զաւակները պարզ գիտակցութիւնն ունին իրարու արեւակիցքն և վիճակակիցքն ըլլալու: Յաջորդ աստիճանն է քանի մը ընտանիքներու միութեամբ կազմուած խումբը (horde), որ 25էն մինչեւ 100 անհատներէ կը բաղկանայ: Կը հանդիպինք այսպիսի գնչու խմբերու երբեմն: Յեղ (tribe) կոչուածը աւելի մեծ է, և կը կազմուի քանի մը խմբերու միութեանէն: Երբ քանի մը ցեղեր, ունենալով նոյն լեզուն և կրօնն ու ձգտումներն, միանան մէկ գլխոյ ներքեւ, այն ատեն կը կազմաւորի ԱԶԳՆ ու ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ: Բոլոր ազգային պետութիւններն այս կերպով գոյութիւն առած են: Հայ ազգն ալ այս եղանակով կազմուած է: Իրարու ազգակից բազմաթիւ ցեղերու մէկուն պետք զօրանալով՝ բոլորին վրայ կը տարածէ իր իշխանութիւնը, եւ կը հանդիսանայ ազգային թագաւոր: Թէեւ աւելի կամ նուազ բռնի կը կատարուի այս միութիւնը, բայց կը յաջողի անոր համար որ միութիւնը իրարու շատ նման ցեղերու միջեւ տեղի կ'ունենայ և «նմանին գիտակցութիւնը» կը յաղթէ չկամութիւններու, մանաւանդ որ այսպիսի միութիւններ կ'իրազորուին անանկ պարագաներու մէջ երբ ցեղերը ինքնապաշտպանութեան եւ աշխարհակալութեան համար կը զգան թէ պէտք ունին այն մեծագոյն զօրութեան զոր միութիւնը կ'երաշխաւորէ իրենց:

Մարդուս համակիր ընկերակցութեան չըջանը այսպէս աստիճանաբար կ'ընդարձակի և ընտանիքի նեղ սահմաններէն կը հասնի ազգային ընդարձակ շրջանակը: Ազգը իրեն համար մեծ ընտանիք մը կ'ըլլայ եւ բոլոր ազգայիններն՝ եղբայր-

ներ: Այս շատ մեծ զարգացում մ'է մարդուն համար, որ փոխանակ ընտանիքի քանի մը անդամներուն՝ ազգին միլիոններն կ'ընդգրկէ իւր սիրոյն և անձնուիրութեան լայնաբաց գրկին մէջ:

Բայց ո՞ր կը մնայ այն ատեն բոլոր մարդկութիւնը: Ճշմարիտ մարդը պարտաւոր է՝ ճանչնալ համամարդկային եղբայրութիւնը: Եւ արդեօք հնար է՞ որ ցեղերն միանալով ազգեր կազմելէ յետոյ՝ ազգերն եւս իրենց կարգին միանալով՝ մարդկային Մէկ ԱԶԳ կազմեն:

Ազգային պետութիւններն մէկ տիեզերական պետութեան վերածելու փորձեր եղած են մեծամեծ աշխարհակալներու կողմէ. Ռամսէս Բ. Եգիպտոսէն, Սարկոն Ասորեստանէն, Մեծն Տիգրան Հայաստանէն, ի հնումն, և աւելի նոր ժամանակաց մէջ Շառլըմանբը, առաջին փորձեր բրին: Սակայն աշխարհ տեսած է երեք տիեզերական կայսրութիւններ—Պարսկականը, Մակեդոնականը և Հռովմէականը, իրարու ետեւէ: Երեքն ալ անտեւական եղան: Պատճառ: Վասնզի իրարու չափազանց աննըման ազգեր մէկ կայսրութեան մը օտկանական անդամներն ընելու փորձեր էին անոնք, այսինքն ընկերաբանական սարբաբանութեան սխալ փորձեր, իրար չքաշող տարրերէ մէկ մարմին կազմելու ջանքեր:

Տիեզերական կայսրութեանց վերջինն, Հռովմէականին, օրով էր որ երեւցաւ երկրի վրայ նորօրինակ վարդապետ մը, Նազովրեցին Յիսուս: Սա վարդապետեց թէ բոլոր մարդիկ միոյ երկնաւոր Հօր որդիք են, միոյ երկնաւոր թագաւորի հպատակներն, եւ պարտին ամենքը մի երկնաւոր թագաւորութեան քաղաքացիներն ըլլալ,

հոգ չէ թէ իրենց առանձին երկրաւոր նախահայրերն տարբեր եղած ըլլան: Քրիստոնէութիւնը այս յայտարարութեամբ ալ չբաւականացաւ, այլ եւ հռչակեց թէ բոլոր մարդիկ, հոգեւոր վերածնութեան մը շնորհիւ, կրնան իրարու նմանիլ, նմանելով Յիսուսի, եւ այսպէս իրարու գաղափարակից եւ զգացակից ըլլալով յէականս՝ համերաշխ տարրեր ըլլալ տիեզերական այս նոր հոգեւոր պետութեան մէջ: Դժբաղդարար այս բարձր իտէալը, հոգեւոր ցեղաբանութեան վրայ հիմնելի այս տիեզերական միութեան իտէալը չուտով ազարտեցին և աշխարհային տիրապետութեան գաղափարին իջեցուցին, ու այս ահաւոր զեղծումը տակաւին մինչեւ այսօր միլիոններ ունի իւր հակաքրիստոնէական գաւազանին ներքեւ՝ յանուն Քրիստոսի: Այն հոգեւոր վերածնութիւնը որ Յիսուսի բարձր ուսուցման եւ ոգւոյն բոլոր մարդոց մէջ թափանցելով պիտի իրագործուէր՝ դարձուցին ՄՈՒՍԿԱՆ գործողութեան մը, իբր թէ ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆԸ կրնար զմարդիկ հոգեւոր և բարձր իտէականով ներշնչեալ էականերու փոխել:

Ի՞նչ ըսենք ի տես այս ձախող իրողութեանց: Ինչպէս կ'իւրոս, Աղեքսանդր եւ Կեսար վրիպեցան տիեզերական կայսրութիւններ հիմնարկել տեւական հողի վրայ, վրիպեցաւ նաեւ Յիսուս հոգեւոր տիեզերական թագաւորութիւնը հիմնարկելու մէջ: Ինչպէս Աղեքսանդր մասնակի և անտեւական կերպով յաջողեցաւ Յունական քաղաքակրթութիւնը պատուաւորել Ասիոյ եւ Ափրիկէի ժողովրդոց, արդեօք նաեւ Յիսուս մասնակի կամ անցողակա՞ն կերպով միայն ինքզինքը խմոր մ'ըրաւ մարդկային սեռին հոգեւոր վերածնութեան համար:

Իմ հաւատքս է թէ Յիսուս մասամբ յաջողած է և թէ վերջապէս նորա հիմնած կրօնը, մաքրուելով և վերածուելով իր սկզբնական հոգեւոր բնութեանը որմէ հեռացած է, պիտի յաջողի մարդկային եղբայրութիւնը իրական դարձնել՝ հոգիներու մշակութեամբը:

Թէ որքան դարեր պիտի անցնին դեռ մինչև այս փառաւոր եղբայրութիւնն իրականանայ, զայն չենք կրնար նախասացել, բայց բան մը կայ որ լաւ գիտենք և կարող ենք մարգարէանալ—այսինքն թէ, քրիստոնէական այս ապագայ միութիւնը մարդկութեան մէջէն չպիտի ջնջէ վերցնէ ազգութիւնները:

Յիսուս յայտարարեց թէ ինքը չեկաւ օրէնքը լուծել այլ ընդ: Նա չեկաւ քակել ինչ որ Արարիչը շինեց էր երկար դարերով, այլ կատարելագործել: Նա չեկաւ ազգերը շաղել և մէկ դանդուածի վերածել: Ձարգացումը միօրինակութենէ դէպի զանազանութիւն կ'երթայ, և պարզութենէ դէպի բարդութիւն: Միթէ տասնադեայ քնար մը ներդաշնակելու կոչուած վարպետը հասկցած կ'ըլլայ իր գործը եթէ տասնի տեղ մէկ թել դնէ: Ո՛չ, այդ ներդաշնակել պիտի չըլլար, այլ բարձր ցածցնել: Ազգերն ալ մարդկային քնարին զանազան թելերն են, և անոնց հնչմանց պէս պիտութենէն կը ծնանի հիանալի ներդաշնակութիւն: Կեանքի ստորին, բուսական եւ անասնային արտայայտութիւններն ամբաւ զանազանութիւններ ունին. նոյնպէս և իմացական և ընկերային կեանքը ունի արտայայտութեան կարեւոր գանազանութիւններ: Ազգերը իրարմէ կը տարբերին իրենց ֆիզիքական դրոշմով, եւ անոնց գը-

րական, բանաստեղծական, երաժշտական, ճարտարապետական արտայայտութիւններն և նոյն իսկ վարչական, պետական կարգերն իրարմէ կը տարբերին: Ազգերը գեղեցիկի, ճշմարտի և բարւոյ զանազան արտայայտութիւններ կը ստեղծեն և իրարու կ'ընծայեն, և այս կերպով մարդկային սեռին բարոյական սնունդի սեղանը կը ճոխանայ և ընդհանրական զարգացումը կ'երագի:

Ուրեմն մոլորութիւն մըն է այն սոփեստիկ պընդումը զոր ոմանք յանուն քրիստոնէութեան և այլք յանուն ընկերվարականութեան կ'ընեն իբր թէ ազգայնութիւնը բարբարոսութեան սին մնացորդ մը և հայրենասիրութիւնը հնոտի նախապաշարում մը ըլլային: Ընտանիքն ալ պզտիկ խումբակցութիւն մըն է, սակայն չենք կրնար անպատիժ հալել աներեւութացնել զայն ունէ՛ մեծագոյն խմբակցութեան մէջ: Ընկերային հոլովոյթի միայուն արտադրոյթներէն մին է նաև ազգայնութիւնը և չատ զօրեղ ազգակ մըն է քաղաքակրթութեան: Բնութիւնը կը ջնջէ, ինչպէս վատասերեալ ընտանիքները, նոյնպէս վատասերեալ ազգերը, բայց անոնց տեղ ուրիշ ազգեր կը հանէ: Ուրեմն ազգութեանց ջնջումը իտէալ մը չէ բնաւ, այլ ազգերը եղբայրացնելը՝ վեհ իտէալ մըն է:

Այս ապացուցումներէն ետեւ՝ կը մնայ մեզ հարցումի մը պատասխանել: Արդեօք ի՞նչ է Հայ ազգին արժէքը իբրեւ ազգ: Մարդկային քնարին վրայ ի՞նչպիսի հնչումներ արտադրելու կարող է արդեօք Հայ հոգին: Ի՞նչ տոտիճանի են Հայ մտքին յատկութիւններն, բարձր թէ միջին, կամ դժբաղդաբար ստորին: Մարդկութիւնը կրնա՞յ

քաղաքակրթական դեր մը սպասել մեր ազգէն։ Մեր ցեղին անցեալէն դատելով՝ արդեօք Հայը ուրիշ ազգերն վեհագոյն դարգացման մը առաջնորդելու փառաւոր պաշտօնը պիտի կրնայ երբեք վարել։ Հէկէլ կ'ըսէ թէ պատմութեան Աստուածը հետզհետէ ընտրած է իբրեւ ազգերու առաջնորդ գեղիպտացիս, զԱսորեստանեայս, զՅոյնս, զՀռովմայեցիս և զՅրանսացիս։ ազգային մտքերը կը շրջապատեն անհուն Միտքը որուն տաճարն է պատմութիւնը, և մի գինի միոյ կը լինին Անոր մենաշնորհեալ գործարանը։ Գա՛յ պիտի երբեք դարաշրջան մը յորում մարդկային միտքը աւելի լիովին Հայ ժողովրդին մէջ մարմնանայ քան ուրիշներուն մէջ, և անկա ըլլալ տիեզերական քաղաքակրթութեան առջուէն քալողը։

Հայը փոքր Ասիոյ ազգերուն մէջ երբեմն կատարած է առաջնորդի դեր, և ունի ընդունակութիւնը աւելի ընդարձակ շրջանակի մը մէջ ալ նոյնը ընելու։ Հայը մեծ ժողովուրդ մ'է, և ունի, կը հաւատամ, մեծ ապագայ։ Կը փութամ աւելցնել թէ ասիկա ազգային ունայնամտութենէ թելադրուած հաստատում մը չէ։ Տեսնենք փաստերը։

Հայուն իբրեւ ժողովուրդ բարձր արժանիքին և կարողութեան փաստերը օտարներու կողմէ գտնուած են ու նշանակուած, և զերծ են հետեւապէս հայկական ինքնասիրութեան չափազանցութիւններէն։ Եւ նախ յիշենք թէ մարդկային ցեղերուն ամենալաւին կը պատկանի Հայը, եւ վիրիսով կը նկատէ զՀայն իբրեւ բուն տիպարը կովկասեան ցեղին։ Իբրեւ մին Հնտեւրոպական մեծ ընտանիքի անդամոց, Հայն եւրոպացի է յա-

ւէտ քան Ասիացի, և Հերոդոտոսի կարծիքը թէ Հայք փռիւզիայէ գաղթած են իրենց այժմու հայրենիքը՝ շատ հաւանական է նկատելով Հայերէնի սերտ խնամութիւնը Յունարէնի։ Յամենայն դէպս ճշմարիտ է թէ Հայը Ասիացիի ծանրութիւն ու եւրոպացիի ճապկութիւնը միանգամայն երեւան կը բերէ և ինչպէս աշխարհագրական դիրքովն նոյնպէս հոգեբանական գծերովն զարմանալի օղակ մը կը կազմէ Ասիոյ և եւրոպայի միջեւ։

Չկայ արտադրութիւն մը որ ժողովրդի մը հոգեկան յատկութիւններն այնքան ուղղակի եւ այնքան հաւատարմօրէն ցոլացնէ որքան լեզուն։ Հայերէնը Հնտեւրոպական կոչուած լեզուական ընտանիքին մէջ առանձին ճիւղ մը կը կազմէ, շատ մօտ Յունարէնին և Լատինին։ Օտար լեզուաբաններ աւելի մեծ թուով ուսած են մեր լեզուն վերջին տարիներս և գնահատած անոր բարեմասնութիւններն։ այս գիտնոց մին, Գերմանացի մը, անցեալ տարի յայտարարեց թէ, Յունարէնը ի բաց առնելով, ամենէն սքանչելի լեզուն է Հայերէնը։ Ընդունելով հանդերձ այս բացառութիւնը, թէ և ես իմ մասին պատճառ ունիմ վարանելու, կը հարցնեմ — կը հասկնա՞ք թէ ի՞նչ ըսել է յայտարարել թէ այսինչ ժողովրդին լեզուն աշխարհի ամենէն գերազանց լեզուն է, բաց ի մէկէն։ Ժողովուրդ մը չէ կարող գերազանց լեզու մը յօրինել առանց մտային գերազանց յատկութիւններ ունենալու և առանց հասած ըլլալու քաղաքակրթութեան բարձր մակարդակ մը։ Այն Հայը որ պրեց հետեւեալ տողերը չէր մտածեր թէ մեր լեզուն եւրոպացի

գիտուններուն իսկ սրտերն պիտի կրնար գող-
նալ. —

Լեզու համակ սիրաշարժ,
Քանի՛ ճոխ, պերճ ու պայծառ.
Մինչ կը հնչես դուն քեզի
Սրտերն ամեն գողացար:

Հնչէ՛, հնչէ՛ յաւիտեան,
Վե՛հ դիւցազանց պերճ երգ դու.
Թոթուէ՛ փռչիդ խոր մութէն,
Ե՛լ երեւան, պերճ երգ դու:

Ժամանակը չի՛ ներեր որ Հայկական երաժըշ-
տութեան, ճարտարապետութեան և գրականու-
թեան յատկութիւններուն ակնարկէմ, և ոչ ալ
յիշեմ՝ այն հին ու նոր ժամանակաց մեծանուն
Հայերը որք առաջնակարգ զինուորներ, դիւանա-
պետներ, քաղաքագետներ եղած են: Ռուս-ճա-
բոնական ներկայ պատերազմին մէջ արկածով մե-
ռաւ Ռուս մը որուն կորուստը ողբացին բոլոր
ազգերը և նոյն իսկ ճաբոնացիք հիացումով խօ-
սեցան անոր վրայ — այդ Ռուսը, Մովսիկալ Մակա-
րով, Հայազգի մէկը:

Հպարտացի՛ր, Հայ: Գիտցի՛ր, խոնարհագոյնդ
Հայ եղբայրներու թէ բարձրագոյն մարդու գրոշ-
մը կը կրես և մեծութեան բոլոր կարելիութիւն-
ներն ունիս հոգւոյդ մէջ:

Գիտցէ՛ք, Հայ գործիչներ, թէ մեր ազգին
այժմու տկարութիւնը անոր անմշակ վիճակին ար-
դիւնքն է: Հայը կրնայ կրթութեան շնորհիւ տի-
րանալ այնպիսի վիթխարի զօրութեան որուն հա-
ւասարը Հռովմայեցւոց օրէն ի վեր աշխարհ տե-
սած չէ:

Սիրեցէք ազգերնիդ, Հայեր՛, ոչ միայն վասն
զի այն ձեր ազգն է այլ եւ վասն զի ան սքան-
չելի յատկութիւններով օժտեալ է և մեծ ապա-
գայ կը սպասէ անոր: Եւ ի՛նչպէս կրնանք մենք
չսիրել մեր ազգը երբ ՕՏՍՐՆԵՐՆ անգամ իրենք
զիրենք կը նուիրեն Հայուն: Դեռ անցեալ շաբ-
թու կը տօնէինք Օր. Պլէքուէլի Հայասէր գործ-
նէութեան տասնամեակը, որ մեր ազգին նուի-
րած է իր աղնիւ սիրտն ու բարձր տաղանդը: Եւ
քիչ օրեր յառաջագոյն Բոպէրդ Չէմպլըր, մեծ
հոգի, պարծանօք կը յայտարարէր ի ներկայու-
թեան Ամերիկացւոց թէ ինքն ալ «Հայ» է, Հայ
դարձած: Ա՛հ, օտարներն իրենք զիրենք հպար-
տութեամբ Հայ կոչեն ու մե՛նք Հայ անունէն ա-
մըջնանք...: Օտարներն մեր դատը ջատագովե-
լու համար թերթ մը զPro-Armenia, հրատարա-
կեն ի Բարիլ, եւ մենք մեր թերթերը կարդալ
դանդաղի՛նք: Օտարները, մեծանուն մարդիկ,
անձնական գործերը ձգելով Եւրոպայի ամեն կող-
մէն դիմեն ի Լոնտոն՝ Հայկական խնդրոյն համար
գօնֆէրանս ընելու, եւ մենք մեր ազգային ժո-
ղովներուն չերթա՛նք...: Եւ ինչո՞ւ այդ նշանա-
ւոր օտարականներն այնքան յօժարութեամբ կ'աշ-
խատին մեր թշուառ Հայրենակիցներուն դատը
պաշտպանելու. որովհետեւ անոնք գիտեն թէ Հա-
յերը անմեղ զոհերն են ահաւոր անիրաւութեան:
Չենք գիտեր մենք մէկ օրինակ մը այնպիսի օտա-
րականի որ Հայաստանը այցելած կամ Հայոց դժըն-
դակ, սարսափելի կացութիւնը ուսումնասիրած
ըլլալէ ետեւ՝ զգացած չըլլայ թէ քաղաքակիրթ
մարդկութիւնը պարտաւոր է անոնց օգնութեան
հասնելու: Միթէ այս Հայկական աղէտներուն ի

տես չայն է որ անսիրտ եւ անկարեկիր պիտի
 քանուի: Եթէ օտա՛ր իսկ ըլլայինք՝ պարտ էր
 մեզ գործել Հայերուն համար, ուրեմն ո՛րքան
 աւելի յօժար եւ բոլորանուէր գործնէութիւն մը
 պարտաւոր ենք Հայաստանի՝ մե՛նք որ չայ ենք:
 Ո՛չ ապաքէն եւ Ս. Պօղոս կ'ըսէ. «Եթէ յք իրեն-
 ներուն եւ մանաւանդ իւր ընտանեաց հոգ չտա-
 նիր, այնպիսին ուրացած է հաւատքը եւ չար է
 քան ցանհաւատն»: Այս պատուէրը իր մէջ կը
 բովանդակէ այն ողջամիտ սկզբունքը թէ անհատ
 մը, իբրեւ փոքր արեւ մը, պէտք է եւ բնական
 է որ իրեն ամենէն մօտ եղողներուն վրայ սփռէ
 իւր ճառագայթներուն ճոխութիւնը, այսինքն նախ
 իւր անմիջական ընտանիքին եւ ապա իւր ազգային
 մեծ ընտանիքին, եւ վերջապէս, ըստ կարի, մարդ-
 կային մեծագոյն ընտանիքին: Ոեւէ մէկը որ չի
 սիրեր իր ընտանիքը, անկարելի է որ սիրէ իր ազ-
 գը, եւ նա որ չսիրեր իր ազգը անկարելի է որ
 սիրէ մարդկութիւնը: Ըստ Ս. Գրոց սկզբունքին՝
 իր ազգին հոգ չտանող մարդը «անհաւատ» է:
 Եւ ասիկա աւելի ահաւորապէս ճշմարիտ է ան-
 տարբեր Հայուն համար, վասն զի ամեն ուրիշնե-
 րէն աւելի Հայ ժողովուրդը անձնուէր հոգածու-
 թեան կարօտ է: Միթէ ամենէն թշուառ եւ ամե-
 նէն արգահատելի երկիրը Հայաստան չէ՞ ուր

«Հայ երկրագործ միշտ կ'աշխատի,
 Յտարին է իր վաստակ».

Հայը մերկ, բոկ կը պտըտի,
 իրեն չկայ հոգատար».

և ուր

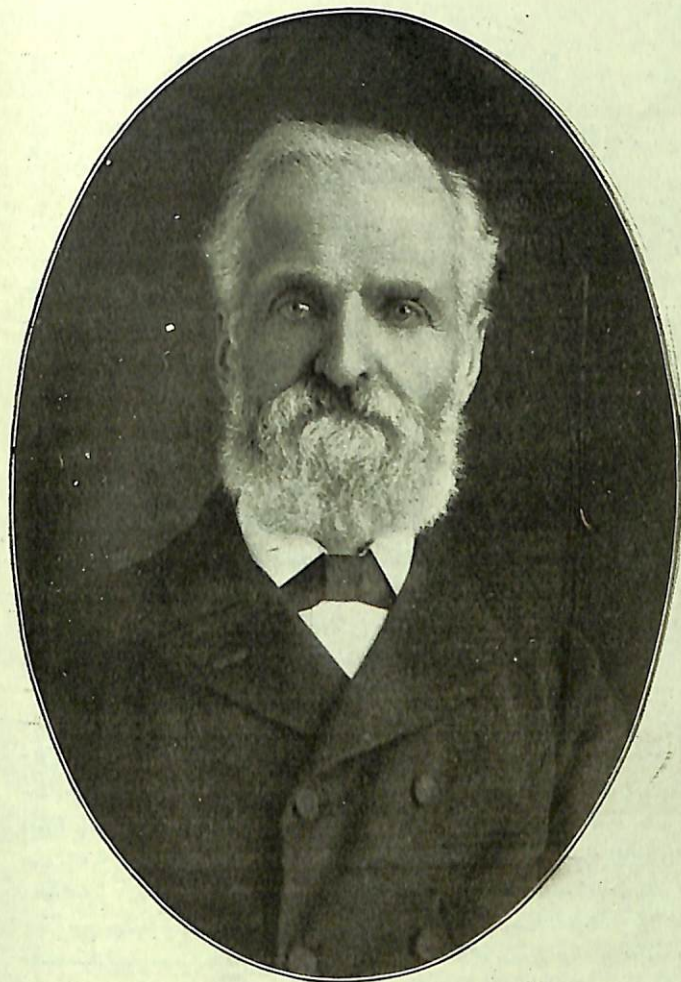
«Մատղաշ աղջիկն ու հարս հալաւ մը չունի
 Որ իր մարմին անօրէնին դէմ ծածկի».

Էսպէս ձեռքերն դրած աչից ամչկոտ,
 Գթու, սիրու, (ողորմութեան է կարօտ):»

Հայե՛ր, Հայե՛ր, սիրեցէք զՀայաստան. երկին
 ու երկիր, կրօն եւ բնազդ զայս կը հրամայեն ձեզ:
 Սիրեցէ՛ք զՀայաստան, զայս կը խնդրեն ձեռնէ ա-
 նոր «մատղաշ աղջիկներն» եւ կիսամերկ հարսնե-
 րը իրենց աւերակ տներէն եւ արիւնոտ դաշտե-
 րէն — անմեղ մանուկները սուրհմեղութեամբ վրայէն
 իբրեւ ի խաչ բարձրացած — իրենց պատիւը փրո-
 կելու համար սարերէն գահաՎիժող Հայ կիներն
 ու կոյսեր — Հայրենի բարձունքները պաշտպանե-
 լով զո՛հ գնացող առիւծասիրտ Սասունցիք — Զէյ-
 թունի լեռներուն վրայ գոռացող յաղթական Զէյ-
 թունցիք — եւ Հայաստանի անցեալէն եկող հզօր
 ձայներ կը խառնուին մերօրեայ աղաղակներուն,
 լսեցէք... «Սիրեցէք զՀայաստան» կը գոռայ քաջ
 Տիգրան որ Կիւրոսի նիզակակից՝ կործանեց զեղծ
 Բաբելոնը. — Մեծն Տիգրան որ Յունական քաղա-
 քակրթութիւնը պատուաստեց Հայաստանի եւ
 Հայկական Պարօշը ծածանեցուց օտար երկիրնե-
 րու վրայ: Ռադմագէտ զօրավարաց եւ զիւանա-
 գէտ թագաւորներու բազմութիւն մը որ բիւր
 արգելքներու հակառակ հնարեցան Հայկական
 ինքնօրինութեան դատին կրկին ու կրկին յաղթա-
 նակել տալ — Մահակ, Մեսրոպ, Եղնիկ, Ներսէս
 Շնորհալի եւ ամբողջ կաճառ մը Հայ հայրապետ-
 ներու եւ լուսաւորիչներու ձայն կուտան ձեզի կո-
 չեւով՝ «Սիրեցէք զՀայաստան»:

Եղբայրներ, Հայաստանի վրայ շարունակ վազ-
 ցընենք մեր շքեղացող արդիւնքը, մեր սիրոյ հո-
 սանքը, մինչեւ որ կործանենք Խաւարի իշխա-

նութիւնը և Արդարութեան ձեռքը տանք կառավարութեան գաւազանը: Հայ լեզուն ու գրականութիւնը, Հայ կրթական եղանակներն ու հաստատութիւններն տարածենք Հայաստանի մէջ ու Հայաստանէ դուրս. Հայաստանը նորէ՛ն ընենք երկիր դրախտավայր, անկէ հոսեցնելով գիտութեան, իմաստասիրութեան և արուեստի աղբիւրներ, սփռելով ընդհանուր Հայկական բարեաց ճոխ ձորոտներ, խրոխտ Երասխներ, փառահեղ Եփրատներ եւ արագասահ Տիգրիսներ. Արարատը նորէն ընենք ազատութեան մեծ ու փառաւոր տաճարը, և նորէ՛ն ազատ ըլլայ Հայ հանճարը, Հայ լեզուն ազա՛տ, Հայաստանը ազա՛տ, եւ ինչպէս Հայկականը ունեցած է առաջին ազգային քրիստոնեայ եկեղեցին ըլլալու պատիւը յաշխարհի, նոյնպէս և Հայութիւնն ըլլայ ազգաց մէջ քրիստոնաշունչ մարդկային եղբայրութեան եւ տիեզերական համերաշխութեան առաջին և հզօրագոյն գործիչը:

Մարգիս Մինասեան
(1825 - 1905)

ԱՄԵՐԻԿԱԼԱՅՔ

(Խօսեցեալ ի նիւ Եօրֆ, 29 Մարտ, 1907)

Ա.

Տաճկահայք, Ռուսահայք, Պարսկահայք կային Իբրե Մայր Հայրենիքի երեք բաժինները, եւ արտասահմանի մէջ կը ճանչնայինք Հնդկահայք, Եգիպտահայք, եւ: Հիմա ատոնց վրայ աւելցած է Ամերիկահայք մը: Շատ կարեւոր է գնահատել թէ ի՞նչ տեսակ գաղութ մը ըլլալ սահմանուած է այս վերջինս, եւ ի՞նչ են իր կարեւորութիւնները: Ի՞նչ դեր պիտի կատարէ Ամերիկահայք Աղգային վերածնութեան գործին մէջ:

Մեր այս գաղութը նորատունկ է եւ կարճ պատմութիւն մը ունի: Չպիտի ձեռնարկեմ անոր սկիզբէն մինչեւ այսօր ունեցած յամր զարգացումը նկարագրել, Օսկանեան հրապարակագրէն ու Սարգիս Մինասեան բարեգործ վաճառականէն սկսելով: Գիտէք թէ ջարդերէն անմիջապէս յետոյ էր որ բազմաթիւ ընտանիքներ եկան ստուարացնել մեր գաղութը որ այժմ իւր 25,000 կը հաշուի Միացեալ Նահանգաց մէջ: Ամեն նահանգի մէջ Հայեր կը գտնուին հիմա, թէեւ նիւ Եօրք, Պոսթոն եւ Ֆրէզնո իրենց չըջակայիւք կը կազմեն հայկական գլխաւոր շրջանակներն: Ունինք հազարաւոր գործաւորներ, բազմաթիւ երկրագործներ եւ շատ մըն ալ վաճառականներ եւ խանութպաններ: Խնդիրը այս պահուս ան պիտի չըլլայ թէ ո՛րքան չահաւոր գոր-

— 53 —

ծերով կը զբաղինք կամ ի՞նչպէս կը հարստանանք, այլ թէ ի՞նչ ա գեցութիւն կը կրենք մենք Ամերիկացւոց հետ այսպէս շփման գալով, եւ թէ մենք ի՞նչ ազդեցութիւն, ի՞նչ պիտի խմոր պիտի տանինք օր մը հայրենիք, երբ հոն վերադառնանք: Ու վերադառնա՛նք պիտի, այնպէս չէ: Երբ մեր արիւնկդակ Թշնամին բարեհաճի մեռնիլ, ինչպէս քանիցս խոստացած է, ճամբան պիտի բացուի մեր առջև եւ պիտի երթանք մեծ բաղմունքեամբ քաղաքակրթել Սրեւելքի մէջ մեր ժողովուրդն ու անոր բարբարոս դրացիները:

Բ.

Յեղերու իրարու հետ շփման գալը քաղաքակրթութեան համար ամենակարեւոր ազդակ մ'է: Արեւելեան առած մը ճշմարտիւ կ'ըսէ թէ «ո՛չ ան որ շատ ապրած, այլ այն որ շատ է ճամբորդած՝ գիտուն է»:

Ազգ ազգի հետ շփման կուգայ երեք գլխաւոր առիթներով: Ամենէն հասարակ ու հնօրեայ առիթը պատերազմն է եւ աշխարհակալութիւնը: Աղէքսանդր Մեծի առաջնորդութեամբ Հէլլէն քաղաքակրթութիւնը մուտ գտաւ Արեւելք եւ հոն թողուց մնայուն ազդեցութիւն մը: Երկրորդ առիթը գերութիւնն է, իբրեւ հետեւանք մը առաջինին: Հրեայ ցեղը ահագին ազդեցութիւն կրած է Բաբելոնացի մէջ իր գերութեան շրջանին, եւ Բաբելոնացի մէջ իր գերութեան շրջանին, որով եղանակաւորուած են անոր աստուածաբանութիւնն եւ բարոյական տեսութիւններն: Երրորդ առիթը վաճառականութիւնն է, փիւնիկեցիք, ծովային վաճառականութեան եռանդուն

Հետախուռներ, շատ բան տեսան ու սորվեցան օտար ժողովուրդներէ, և անոնց կ'ընծայուի այբ-աւբենի ստեղծումը:

Հայ ազգը ալ ազգաց հետ շփման գալու այդ երեք առիթներն ալ ունեցած է իր երկար գոյութեան միջոցին: Անիկա պատերազմած է շատ ազգերու հետ — Ասորեստանի միապետներուն, Պարսկաստանի ինքնակալներուն, Հռովմայ լէգէոններուն, Պարթեաց բանակներուն, Բիւզանդիոնի գնդերուն, Եգիպտոսի Սուլթաններուն, ու դեռ երեկ իսկ կը կռուէր թիւրք և թաթար հրոսակաց զէմ: Գերի բերած ի Հայաստան կամ բռնի վաղթեցուցած ենք բիւրաւոր հրեայ և յայն ընտանիքներ մեր քաղաքական զօրութեան օրերուն, և մենք ալ գերի տարուած ենք օտար երկիրներ, կամ ապաստանած ենք հեռաւոր աշխարհներ՝ Հայրենիքի դժուր մեր կացութենէն խուսափելու: Վաճառականութեամբ ևս ընդարձակ ու քաղմակողմանի առընչութիւններ ունեցած ենք օտար ազգաց հետ: Հին դարերուն մէջ հայ վաճառականներ եփրատի վրայէն քէլլէկներով մինչև Բաբելոն կ'երթային: Ժամանակ մը Իտալիոյ մէջ հաստատուած հայ վաճառականները նշանաւոր դիրք ունեցած են: Այսօր ալ ի Պօլիս և Ջմիւռնիա, Թիֆլիս ու Թապրիզ, Բարիզ և Մարսիլիա, Մանչէսթըր և Եգիպտոս, Նիւ Եորք ու Շիքագոյ ունինք երեւելի հայ վաճառատուներ:

Միջացեղային շփման ուրիշ միջոց մ'ալ ուսանողութիւնն է օտար վարժարանաց մէջ: Օտարաց հետ ուսումնական շփում ունենալով էր որ Մեսրոպ կատարելագործեց Հայ տառերու դըրութիւնը, և Սահակ հիմնարկեց Հայ գրականու-

թիւնը Ե. դարուն: Սահակայ և Մեսրոպի աշակերտներուն ընտրանին յղուեցան օտար ուսման կեդրոններ, Աթէնք, Հռովմ, Բիւզանդիոն, Ադէքսանդրիա, Եդեսիա, եւ օտար վարպետներու աշակերտելէ յետոյ անոնք վերադարձան ի Հայաստան՝ ուսում և լուսաւորութիւն ծաւալել: Արդի ժամանակաց մէջ ևս մեր գրականութեան վերածնունդը կը պարտինք օտար երկիրներու մէջ ապաստան գտած եւ բոյն դրած Մխիթարեան Հարց: Ամերիկայի հողին վրայ ոտք դնող առաջին Հայերն ալ ուսանողներ էին: Ներկայիս իբր յիսուն Հայ ուսանողներ ունինք Միացեալ Նահանգաց գօլէճներուն և համալսարաններուն մէջ, և շատեր ալ իրենց ընթացքը աւարտած են արդէն ու ոմանք ուսուցչի պատուաւոր դիրքին հասած, ինչպէս Յ. Մ. Տատուրեան որ Ե՛լլ Համալսարանին, Վ. Ս. Պապասինեան որ Լիհայ Համալսարանին մէջ բնական գիտութեանց դասախօս են եւ Մ. Յ. Անանիկեան, լեզուագէտ, Հարթֆըրտի ձեմարանին մէջ կ'ուսուցանէ: Մանկասար Մանկասարեան իբրեւ պերճաբան բարոյախօս՝ քառորդ դարէ ի վեր հանրածանօթ եղած է:

Հայ ցեղը ուրեմն ամեն տեսակ առիթ ունեցած է յանցելումն օտար ազգերու հետ սերտիւ ծանօթանալու իբրեւ զինուոր և յաղթական, իբրեւ վաճառական և իբրեւ ուսանող. այսօր ալ մեր ազգին զաւակաց խոշորեկ մէկ թիւը իր բնիկ երկրին սահմաններէն դուրս տարածուած է իբրեւ առժամեայ կամ մնայուն գաղթական, սակայն իր յարաբերութիւններն պահելով մայր Հայրենիքին հետ. ուրեմն Հայրենիքը տարաշխարհ տարածուած իր զաւակներէն հիւթ կ'ընդունի ինչպէս ծառ մը

իր հեռահաս արմատներէն ու երկնաբերձ հիւղե-
րէն: Ի՞նչպիսի հիւթ կ'ընդունի ան կամ կրնայ
ընդունիլ Ամերիկահայ զաղութէն. ահա՛ խնդիրը:

Յարութիւն Մ. Տասուրեան

Կ.

Ընկերային ո՞րպիսի մթնոլորտ մը կը գտնէ
Հայը Ամերիկայի մէջ: Քննենք և լաւ ճանչ-
նանք այս միջավայրը, անոր առաւելութիւններն
ու յոռութիւնները: Երկիր մը, ժողովուրդ մը
լաւ ճանչնալ հեշտ գործ է: Հայերուս գաղա-
փարները այս երկրի մասին յաճախ ծաղրելի աս-
տիճան սխալ են: «Ա՛խ», կ'ըսէր անցեալ օր
Հայ մը, «Երանի՛ր թէ Ամերիկա եկած չըլլայի:»
Ինչո՞ւ. արդեօք գէշ երկիր է աս. կամ թէ մե-
զի՞ համար մասնաւորապէս գէշ է: Մարդիկ ի-
րենց խելքին ու ճաշակին համեմատ կը դատեն
ամեն բան: Երբ կատու մը տարին թագուհիին
պալատը, ամենէն շահեկան ու պատուական բա-
նը որ իր ուշագրութիւնը գրաւեց՝ թագուհւոյն
գահին տակ այդ պահուն զտնուող մուկն եղաւ:
Սենեկաւ ըսած է. «Մի զարմանաք էթէ՛ իւրա-
քանչիւր հոգի կը վարուի բանի մը հետ իր ճաշա-
կին համեմատ: Միևնոյն մարմանդին մէջ կովը
խոտ կը փնտռէ, շունը նապաստակ կ'որոնէ, ա-
րագիլը ի խնդիր է խլէզներու: Թող բանասէր
մը, քերականագէտ մը և իմաստասէր մը, երեքն
ալ առնեն կիկերոնի Հանրապետութիւնը, իւրա-
քանչիւրը իր անհրաժեշտութիւնները պիտի պատցնէ
տարբեր կէտի մը շուրջ:» Ամերիկա եկող օտար-
ազգիներն ալ հոս իրենց ամենէն շատ ախորժած
բանին ետեւէ են և ըստ այնմ կը դատեն զայն:
Մէկը ոսկի կ'ուզէ, միւսը ուսում, երրորդ մը
զբօսանք: Ու կարելի է գտնել հոս ամեն բան:
Կարելի է հոս տեսնել ամեն ցեղ — Սփրիկեցի
խափշիկը, սև ցեղէն, բուն Ամերիկեան Հնդիկը,

կարմիր ցեղէն, Հրեան, սեմականէն, ինչպէս նաեւ իրլանտացի, Ֆրանսացի, Գրիման եայլ եայլ ստուար գաղութներ: Ասոնք ամենքն ալ Ամերիկացի են, բայց ունին անհաւասար արժէքներ: Եթէ կ'ուզենք Ամերիկան ճշդիւ ճանչնալ, պարտինք մեր աչքին առջեւ բերել այն ցեղը որ անոր ողնաշարն է, այսինքն Եանքին, Անգլիական խումորէ: Ան է որ հետզհետէ հոս գաղթող այլազան ցեղերը իր ազդեցութեան կ'ենթարկէ ու կ'իրացնէ, զանոնք Ամերիկացիի կը վերածէ աւելի կամ նուազ յաջողօրէն: Քաղաքացիութեան ընդունուած բոլոր օտարականք չեն կըրնար անշուշտ հաւասարապէս Ամերիկացի համարուիլ: Ո՞վ է ճշմարիտ Ամերիկացի: Ան որ այս ազգին քաղաքական, ընկերային և բարոյական իտէալներուն ի սրտէ կը համակրի և անոնց իրականացմանը կ'աշխատի, է ճշմարիտ Ամերիկացի, փոյթ չէ թէ աշխարհի որ կողմէն եկած ըլլայ հոս, փոյթ չէ թէ մորթը ճերմակ, սև, դեղին կամ կարմիր ըլլայ:

Ու հիմա դանք հարցնել թէ ինչ են Ամերիկեան ազգին իսեպլներ:

Քաղաքական կարգին մէջ Ամերիկայի իտէալն է Ազգային միութիւն եւ նահանգային ինքնօրինակութիւն: Այս ժողովուրդը ազգային միութեան սկզբունքը հաշտեցուցած է նահանգային ինքնօրինակութեան սկզբունքին հետ. նահանգք բազում են, ազգը մէկ է: Իւրաքանչիւր նահանգ ունի իր խորհրդարանը, բայց նահանգ նահանգի հետ պատերազմելու վտանգէն զերծ կը մնայ շնորհիւ մասնաւոր կարգադրութեան մը որ է Federal Supreme Courtը, Դաշնակցական Գերագոյն Դատա-

րանը: Սա է Ամերիկայի քաղաքական կազմակերպութեան մասնաշատուկ դիմագիծը: Այդ դատարանի վճռով կը լուծուին այն բոլոր դժուարութիւնք որք կը ծագին այլեայլ նահանգաց միջեւ, ո՛չ թէ պատերազմով: Քանի մը տարիէ ի վեր շարժում մը սկսած է բովանդակ երկրագունդը կազմակերպել այս սկզբան համեմատ, այսինքն ստեղծել միջազգային դատարան մը (ի լահէ), որ յանուն աշխարհի բոլոր պետութեանց, դատէ և վճռէ միջազգային ամեն խնդիր և դժուարութիւն: Այս պիտի ըլլար աշխարհը կազմակերպել Ամերիկեան տիպարին համեմատ:

Ամերիկայի վարչական իտէալը բանաձեւուած է հետեւեալ պարզ կերպով — The Government of the people, by the people, for the people. Ժողովուրդին կառավարութիւնը ի ձեռն ժողովրդեան վասն ժողովրդեան: Ասիկա ըսել է թէ երկրին կառավարութիւնը ժողովուրդին ձեռքը պիտի ըլլայ, և հանրութեան շահերն պիտի ըլլան կառավարութեան նպատակը և ոչ թէ մի քանի մենաշնորհեալ անձանց կամ դասակարգի մը: Նաեւ ըսել կ'ըլլայ թէ հասարակ ժողովուրդը իր ծոցէն կարող է միշտ հանել ազգը կառավարելու արժանիքն ու կարողութիւններն ունեցող անձնաւորութիւններ, և պէտք չկայ որ այս կամ այն իշխանազն ընտանիքը, իբր թէ յերկնաստ կոչեցեալ, իրեն մենաշնորհն համարի որդւոց յորդի կառավարել ազգը, իշխել ժողովուրդին, ներկատելով զայն իր ժառանգութիւնը: Ո՛չ, կ'ըսէ Ամերիկացին, ժողովուրդը ինքն իր տէրն ու իշխանն է, և կարող է իր ազատ քուէով ընտրուած ներկայացուցիչներու ձեռքով ինքդինք կառավար-

ջերմաւորին երեսը սրբելու, անդին ախտասուռն եւ ախտսծին ճահիճներն կը մնան։ Պէտք է գետակը իր ակէն մաքուր ելլէ։ Դաստիարակութիւնն է արմատական դարմանը։

Դ

Եւ փութամ աւելցնել թէ Ամերիկան ըմբռնած և որդեգրած է այս բարձր իտէալները, հանդիսացած է աշխարհի էն արագօրէն յառաջդիմող երկիրը շնորհիւ ոչ պոռոտախօս հայրենասէրներու և ոչ բարեմիտ բայց իմաստութեան զուրկ յուզիչներու։ Ո՛չ, ո՛չ ճշմարիտ մարդիկ, ճշմարիտ հայրենասէրներն եղած են այս երկրին բոլոր գերագունութեանց և յառաջդիմութեանց ստեղծողներն։ Ո՛ւր որ ազգաշէն հիմնարկութիւններ, արդար օրէնքներ, իմաստուն քաղաքականութիւն, բարձր իտէալներու ըմբռնում կը նշմարէք, գիտցէք թէ հոն Մեծ ՄԱՐԴԻԿ զբաղնուած են, ճշմարիտ ու անձնուէր հայրեր ժողովուրդին։ Դուք ձեզի երբեմն հարցած էք թէ որո՞նք են Ամերիկայի մեծ մարդիկը։ Եթէ վաղը Արեւելք դառնաք ու ձեզմէ իմանալ ուղեն ձեր ազգայինք թէ որոնք են Ամերիկան Ամերիկա շինող հանձարները, Ամերիկացւոյ վարդանները, Սահակները, Լեւոնները, Ներսէսները, ի՞նչ պիտի պատասխանէք։ Պէտք է ձեր ուշադրութիւնը հրաւիրեմ այս երկրին ստեղծիչներուն մէկ քանիին վրայ այժմ։ Մեր պարտաւորութիւնն ու մեր մենաշնորհն է ճանչնալ մեծ մարդիկը այն մեծ պետութեան որուն որդեգրեալ քաղաքացիներն ենք եղած։

Առաջին անունը զոր պիտի արտասանեմ է բնականօրէն ճՕՐՃ ՈՒԱՇԻՆԿԹՐՆ։ Այս երկրին ազատագրման կռիւները վարող հրամանատարն, և յետոյ՝ ազատագրեալ երկրին առաջին նախագահը։ Ամերիկացւոյ «Հայկ»ն է ան։ Հողատէր գիւղացի մըն էր Ուաշինկթըն, ունեւոր մարդ մը, գործունեայ, ժիր մարդ մը։ Անդադար զբաղած էր ագարակներուն, ջաղարցքներուն և անասուններուն հոգատարութեամբը։ Յետոյ շատ տարիներ ապրեցաւ իբրեւ զօրավար, և եղաւ երկիցս Ամերիկայի նախագահը, բայց երբորդ անգամ զինքը թիկնածու ընել ուղեցին այդ պատուին, մերժեց և ըսաւ թէ իր կեանքին մնացածը կ'ուզէ անցունել իբրեւ գիւղացի, և թէ կը յուսայ «քիչ մը ալիւր շինել և ծախել տարուէ տարի»։ Ահա յաղթական զօրավար մը և պաշտուած նախագահ մը որ իր գիւղական գործերուն կը վերադառնայ առանց դրամի, և կ'ուզէ աշխատութեամբ և տնտեսագիտութեամբ ապրիլ։ Ահա մարդ մը որ պաշտօններու բարձրագոյնը և թոշակը կը մերժէ՝ երթալ իր ագարակներուն վրայ իր ճակտի քրտինքը թափելու։ Ահա մարդ մը որ աշխատութիւնը նուիրական ու պատուաւոր կը նկատէ, և ամենէն շնորհալի կերպով կ'իջնէ նախագահական աթոռէն երթալ իր աղօրիքներուն ու ոչխարացը հոգ տանիլ։

Հիանալի՜ նկարագիր։ Մարդկային պատմութեան մէջ նոր տիպար մը այդ Ուաշինկթընը՝ զերծ փառամոլութեան ախտէն։ Հզօր գործիչ մը եղած է Ամերիկեան ազգն ստեղծելու գործին մէջ, ամենափայլուն յաջողութիւններ է իգլուխ հանած, սակայն երբ իր բանակը՝ խանդա-

վառուած՝ կ'ուզէ զինքը թագաւոր հռչակել, կը մերժէ: Զի մտածեր, ինչպէս այդ դիրքին մէջ գտնուող ուրիշ ուէ անձ պիտի մտածէր, «ի՞նչ պիտի ըլլայ այս նորածին Հանրապետութեան վիճակը առանց իմ իմաստուն պաշտօնավարութեան»: Ուաշինկթըն կը հաւատայ թէ այդ ժողովուրդին մէջ ուրիշներ ալ կան այդ պաշտօնին արժանաւոր: Ի խորս սրտին democrat է նա, նաբուէոն Պոնաբաուգէն ո՞րքան տարբեր դեմոկրատ մը: Ուաշինկթընի անունը ներշնչում մըն է ամեն Ամերիկացիի համար: Անիկա է որ յաւիտեան պիտի մնայ արժանաւոր դրօշակիրն դեմոկրատի: Անիկա հանճար մը չէր, ինչպէս նաբուէոն էր: Ուաշինկթըն մեծցաւ ու բարձրացաւ շնորհիւ հասարակ բարեմասնութիւններու որոնք ամեն անհատի բարեմասնութիւններն կրնան ըլլալ: Անիկա sober, sensible, honest և brave էր, ախինքն զգաստ, ողջամիտ, պարկեշտ և քաջ: Ըսել է թէ շատ մարդիկ կրնան մեծ ըլլալ առանց հանճարի: Հանճարը բնութեան տուրք է, բացառիկ շնորհք: Հանճարը կրնայ, և յաճախ եղած է աշխարհի քնասակար: Սակայն ամեն մարդ ըզգաստ, ողջամիտ, պարկեշտ և քաջասիրտ կրնայ ըլլալ, և օգտակար հանդիսանալ ընկերութեան: Ահա խրատն ու ներշնչումը զոր կը գտնենք Ուաշինկթընի օրինակէն:

Benjamin Franklin, ԲենիԱՄին ՖրԱնկլին, է այս ազգին ուրիշ մէկ նախնիին անունը, Ուաշինկթընի ժամանակակիցներէն: Ֆրանքլին Ամերիկեան Հանրապետութեան ծնունդն ու աճումը տեսաւ իբրեւ անոր դայեակներէն մին, և իբրեւ ազատութեան ախոյեան, քաղաքական իմաստա-

սէր եւ հայրենասէր թողած է անմահ յիշատակ: Այս մարդն ալ, հանգոյն Ուաշինկթընի, մարմնացումն էր ողջմտութեան, պարկեշտութեան, աշխատասիրութեան և չափաւորութեան: Իր ասպարէզն սկսաւ իբրեւ գրաշար, և շուտով վարպետ եղաւ: Շնորհիւ իր ժուժկալութեան և անխոնջ աշխատասիրութեան քիչ ատենէն կարող եղաւ իրեն յատուկ տպարան մը հաստատել: Իբրեւ տպագրիչ կամ տպարանապետ տնտեսագիտօրէն և ժրութեամբ աշխատելէ յետոյ՝ քաշուեցաւ գործէն, ապահոված ըլլալով ապրուստին համար հարկաւոր եղած եկամուտը:

Ֆրանքլին գրաշարն ու տպագրիչը մեծապէս ծառայեց Ֆրանքլին հեղինակին: Իրօք, անդէն ի պատանեկան հասակէն, իր յօդուածներն ու պոետիկ շարադրութիւններն, կեղծ անունով կը տպագրէր: Անյազ բայց ուշադիր ընթերցող և գրող մըն էր, որ, հասարակ դաստիարակութիւն մը առած եւ տասներկու տարեկան հասակէն գործի սկսած ըլլալով իսկ, կրցաւ, երկարատեւ ու համբերատար ինքնակրթութեամբ, ըլլալ աշխարհածանօթ գիտուն մը և բազմահմուտ մատենագիր: Ֆրանքլին անունը երկու խոշոր դասեր կը յիշեցնէ մեղի. նախ, թէ տնտեսագէտ և աշխատասէր մարդ մը կարող է քսան տարուան մէջ ստեղծել իրեն համար բաւական եկամուտ մը և, եթէ կ'ուզէ, 45 տարեկան հասակէն քաշուիլ այն գործէն զոր կ'ընէր ապրուստ մը հայթայթելու համար, ու նուիրել ինքզինքը իր նախասիրած ասպարէզին: Երկրորդ, թէ ինքնակրթութեամբ կարելի է առաջնակարգ հեղինակ մը ըլլալ:

Ralph Waldo Emerson, ՌԱԼՓ ՈՒՍԼՏՈՅ Է-ՄԵՐՍՈՆ, մեծագոյն բանաստեղծն ու խորհողն զոր արտադրած է Ամերիկա, պարտինք ճանչնալ։ Արժանաւորապէս կը համարուին արդի ժամանակաց ճշմարիտ մարգարէներէն մէկը։ Ճշմարիտն ու գեղեցիկը նշմարող և հռչակող հոգի մըն էր ան։ Իր դատողութիւններն ողջմիտ են, զի իր տեսութեան հորիզոնը յոյժ ընդարձակ է։ Անհուն ազդեցութիւն ունեցած են իր ուսուցմունքը Ամերիկայի խորհող դասակարգին վրայ։ Անոր ոյժը մեծ եղած է դաստիարակութեան մէջ մտցուած կարգ մը բարեկարգութեանց ի նպաստ, որք հետզհետէ կ'իրականանան անոր մահէն շատ վերջ։

Տնտեսական յաջողութեան զարմանալի պատեհութիւններու այս երկիրը պէտք ունէր նաև ուժեղ կոչի մը որ ուշադրութիւն հրաւիրէր առ գեղեցիկին։ Էմէրսըն վարդապետեց թէ «գեղեցկութիւն պարտէր ետ գալ օգտակար արհեստներուն, և գեղարուեստին ու օգտակար արհեստներուն միջև խտիրը մոռցուէր։» «Ան մարդը,» ըսաւ, «որ օգտակարին համար միայն կ'ապրի, մուրացկան մըն է։» Կ'ողբար որ մարդիկ այնքան դրամ կը վատնէին ցոյցի և համակերպութեան համար։ «Իմացականին, սրտին, գեղեցկին և կրօնական պաշտամունքի համար այնքան ծախք չենք ըներ։»

Հզօրապէս ազդած է Էմէրսըն այս երկրին մշակուած դասերուն կրօնական խորհուրդին վրայ։ Անոր տեսութեամբը կրօնքը բնական է, և ոչ թէ գերբնական։ Յայտնութիւնը բնական է և ամեն դարու մէջ մարգարէներ կ'երեւնան։ Ծըշ-

մարտութիւնը միահաղոյն և ամբողջովին չի յայտնուիր, այլ շարունակական կերպով մը և աստիճանօրէն ի լոյս կուգայ մարդկային մտքին մէջ դարէ ի դար։ Աստուած մարդակերպ վեհապետ մը չէ ի դահոյս բազմած, այլ տիեզերաց ամենուսոյց և ամենակեցոյց հոգին է։ Ուրեմն տիեզերքը կրօնական է, և նուիրագործուած իր ամեն տարերքներովը. աշխարհայինի ու սրբազանի խտիրը նախապաշարում մըն է։

Էմէրսըն իներքս հոգւոյն ուրախ մարդ մըն էր, եւ կ'ըսեն թէ ուր որ մտնէր, ներկայից վրայ լուսաւորի մը զուարթարար տպաւորութիւնը կը գործէր։ Անիկա երկրպագող հոգի մը ունէր, և ըստ իւր համոզման երկրպագութիւնն է կեցուածքն անոնց «որք կը տեսնեն թէ ի հեճուկս ամեն երևութից, իրաց բնութիւնը կը գործէ ճշմարտութեան եւ արդարութեան համար առ յաւիտ։» Ըստ իս, այս մեծ ճշմարտութեան ի սըրտէ հաւատացողն է ճշմարիտ հաւատացեալը։ Այսպիսի հաւատացեալն է որ իր հոգւոյն զուարթութիւնը և իր գործելու ոյժը կը պահպանէ հակառակ ամեն արտաքին և ժամանակաւոր անյաջողութիւններու։

Մէկ մեծ մարդ մը ևս պիտի յիշեմ. այն է Abraham Lincoln, ԱԲՐԱՀԱՄ ԼԻՆԿՆԷՆ։ Հզօր իմացականութիւն մը զօրեղ նկարագրի մը միացած, ամենաբարձր կարողութիւններ համեստութեան քօղով ծածկուած — ահա Լինքըն։ Եթէ իրրե գրական մարդ Էմէրսըն է մեծագոյն Ամերիկացին, իրրե քաղաքական մարդ՝ Լինքըն է մեծագոյնը։

Լինքըն աղքատիկ ընտանիքի գաւակ էր, որբ

մը ի հօրէ, մօրը ժրաջան աշխատանքին շնորհիւ մեծցած, առանց բարձր դաստիարակութիւն առնելու: Սակայն ինքնաշխատութեամբ սորվեցաւ ու գարգացաւ մինչև փաստարան եղաւ: Երբ իրեն նախագահական ընտրելիութեան մասին լրագիրներն խօսիլ սկսան, Լինքընի բարեկամները լուրջի չաւին, կտրծելով թէ կատակ մը կայ. իրօք Լինքըն հանգիստաւոր երևոյթ և վարմունք չունէր, դրէն զուարթախօս ու խնդացող, ներսէն ծայրայեղ լուրջ էր: Պատասխանատուութեան խորին զգացումն ունէր, ծայրագոյն չափով պարտաճանաչ, խղճամիտ, բարետես, ճշմարտասէր, ուշիմ և խորաթափանց: Այս բազմադիմի բարեմասնութեանց շնորհիւ էր որ նա կարող եղաւ Ամերիկայի Միութեան դատին մեծ ակոյեանն ըլլալ, իբրեւ Նախագահ վարելով քաղաքային պատերազմը՝ սոսկավիթ խար զժուարութեանց յաղթելով:

Աշխարհի վրայ շատ կը հանդիպինք փքացած միջակութիւններու, որք բարձր երևնալու համար կը ճգնին միշտ իրենց թաթերուն վրայ կանգնիլ և յար կը ձգտին տիտղոսներու եւ աթոռներու և աստիճաններու. Լինքըն այն դիւցազնատիպ հսկան էր որ կը ծռէր որպէսզի իր բոլոր բարձրութիւնը շերեւնար:

Նկարագրի գերագոյն փորձաքարը իշխանութիւնն է: Մարդ իր ձեռք անցուցած կամ իրեն յանձնուած հեղինակութիւնը չարաչար գործածելու կը միտի: Պատմութիւնը լեցուն է օրինակներով այն հոգի անձնաւորութեանց, որք ծառայութիւններ մատուցած ըլլալէ վերջ՝ զեղծան և իրենց իշխանութիւնը կիրարկեցին անձնական նը.

պատակներու և վրէժխնդրութիւններու համար: Լինքըն միշտ գթած ու փափկասիրտ էր հանդէպ տկարին և թշուառին, միշտ վեհանձն ու արդար հանդէպ թշնամեացը: Իւր կանուխ հասակին բոլոր համեստութիւնը պահպանեց իր նախագահական աթոռին վրայ ևս: Ընդունակ էր նա զայրանալու, և քանի մը դէպքերու մէջ սոսկալի եղած է իր զայրոյթը, բայց լոկ ազգային շահուն, օրինաց և արդարութեան դէմ ցոյց տրուած ապերառանութեանց հանդէպ միայն:

Ե

Հայրենակիցներ, չորս մեծ մարդիկ միայն յիշեցի՝ ձեզի, Ուաշինկթըն, Ֆրանքլին, Էմէրսըն և Լինքըն, թէպէտ մեծ ու վեհ ուրիշ շատեր կան, խիստ շատեր այս ազգին մէջ: Սակայն այս քանի մը օրինակներն կը բաւեն ցոյց տալու թէ Արեւմուտքի մէջ կ'ըլլեն մեծ մարդկանց այնպիսի տիպեր որպիսիք Արեւելքի մէջ երբեք չեն երևնար: Ու ինչ բարձր բարեմասնութիւններով որ մեծ առաջնորդները կը փայլին հոս, նոյն բարեմասնութիւններով շնորհազարդուած են նաև անոնց հետևողներն, ժողովուրդի լաւագոյն մասը:

Չեմ ուզեր թիւրիմացութեան տեղ թողուլ, ուստի այս հաւաստումս պէտք է քիչ մը աւելի մանրամասնօրէն բացատրեմ: Կարգ մը բարեմասնութիւններ, կամ բարեմասնութեանց եւրօպական բաղադրութիւններ կան, որոնք Արեւելքի մէջ չենք գտներ. ինչ են անոնք:

Արեւելցի մը ուղարկութիւնը այս երկրին մէջ նախ և առաջ գրաւող բանը այն է որ մեծե-

րը աճարատական չեն և ոչ պզտիկները նկուն եւ նուստտ։ Ամենէն բարձր աստիճաններուն վրայ կեցողներն անգամ զերծ են գոռոզութենէ և բռնապետական միտումներէ։ Ոստիկան մը իր ճովանովը զարկաւ կրանթ զօրավարին և հրամայեց որ ետ քաշուի այն քծէն զոր նա անցնիլ կ'ուզէր աւելի ի մերձուստ դիտելու համար հըրդեհ մը։ Երբ ոստիկանը իմացաւ թէ ո՛վ էր ան, շատ վախցաւ։ Բայց ոչ պատիժ կրեց և ոչ յանդիմանութիւն լսեց։ Տիեզերահռչակ զօրավար մը, բանակի ընդհանուր հրամանատար և երկիցս ազգին նախագահն եղած, ուտէ՛ր գաւազանի հարուածը անշուշտ, առանց վիրաւորանք զգալու, և ըսէ ինքն իրեն թէ ոստիկանը իր պարտքը կատարեց... Այսպիսի բան աներեւակայելի է Արեւելքի մէջ։

Մեծերուն այս օրինակէր և մեծանձն վարմունքը պզտիկներն կը քաջալերէ իրենց գլուխը վեր բռնել։ Ամերիկայի մէջ ամեն քաղաքացի վեհապետ է, ազատ ու հպարտ։ Ճաշարանի մէջ սպասարկող կիներն անգամ բարձր ի գլուխ և համարձակ կը շարժին, զի այլոց սպասարկելով իրենք զիրենք նուստտացուցած չեն համարիր։

Արեւելեան ժողովրդոց մէջ ասոր ճիշդ հակառակը կը տեսնենք։ Երբ ուէ մէկը իշխանութիւն, կամ գէթ ստուերը իշխանութեան, ձեռք բերէ, բռնաւոր կը դառնայ։ Ամեն ոք իրմէ բարձրին ստրուկն է, իրմէ ցածին բռնավարը։ Արեւելքի մէջ մարդիկ արտաքուստ խոնարհ կ'երեւին, սակայն ի ներքուստ մեծամիտ են և ինքնահաւան։ Արեւմուտքի մէջ, մանաւանդ յԱմերիկա, մարդիկ գրտէն հպարտ կ'երեւան, սակայն ներսէն ամբարտաւան չեն, իրենք զիրենք ուրիշ-

ներէն գերիվեր չեն նկատեր։ Արեւելքի մէջ հարուստ մարդ մը խոնարհ և հե՛ղ՛ անհաւատաւի հրաշք մըն է, մինչ Արեւմուտքի մէջ մեծահարուստ մարդիկ ընդհանրապէս զերծ են փքացումէ։ Նոյնպէս և գիտունը, Արեւմուտքի մէջ չունի այն ուռուցիկ ցուցամոլութիւնը որ սովորական ախտ մըն է Արեւելքի ուսումնականաց մէջ։

Նաև Արեւմուտքի ժողովուրդներն, մասնաւորապէս Ամերիկացիք, ճշմարտութիւնը կը սիրեն, և սովոր են գործերն ու մարդերը դատել արդարութեան տեսակէտով, մինչ Արեւելքի մէջ կողմնակալութիւն և խաբր փնտռել ամենահասարակ ախտ մըն է։ Արեւելցի մը կրնայ ուշիմ ըլլալ մտքով, գթած ըլլալ սրտով, բայց արդարասէր չէ։ Իր ընտանիքին, իր բարեկամին, իր կուսակիցին թեր կ'ելլէ անպայման՝ հոգ չէ ո՛րքան անիրաւ է իր կողմը։ Ու թեր ելլելով սուտ խօսիլ, չափազանցել, և խեղաթիւրել պատրաստ ու յօժար է։ Ձեր բոլոր կեանքին մէջ կը յիշէ՞ք պատահած ըլլալ Արեւելցիի մը որ, իրողութիւններն նախ խղճմտօրէն քննելէ յետոյ՝ ըսէ վճռականօրէն իր բարեկամին, իր կուսակցին. «Դուն անիրաւ ես. ա՛ն է իրաւացի»։ Ամենէն բարձրագոյն յայտնութեան առջեւ իսկ կը կմկմայ ան, և երկու կողմերուն ալ քիչ մը իրաւունք և քիչ մը անիրաւութիւն կ'ընծայէ։ Անկիւօ — Սաքսօն ժողովրդոց լաւագոյն դասերուն մէջ ա՛յլ կերպ կ'անցնին անցքերը։ Անգլիոյ ներկայ թագաւորն, Եդուարդ Ե, երբ 4—5 տարեկան մանկիկ էր դեռ, օր մը իր մօրը՝ Վիգթորիա թագուհւոյն հետ՝ ծովեզրն կը գտնուէր։ Հոն օդափոխութեան համար գացողներուն մէջ մանուկ մըն ալ կար

որ աւագէ բլրակ մը շինելով կը զբօսնուր. Եդուարդ աքացեց ու փլցուց անոր բլրակը: Տղեկը վերստին շինեց. Եդուարդ նորէն փլցուց: Երրորդ անգամ իր աւագէ շէնքը բարձրացնելու պահուն տղեկն ազդարարեց Եդուարդին որ պատիժ պիտի կրէր եթէ ժպրհէր դարձեալ փլուզանել: Եդուարդ ժպրհեցաւ, և տղեկը արդար ցասումով մը վառեալ, յարձակեցաւ անոր վըրայ և լաւ մը դժիցեց զայն: Եդուարդ լալով գընաց առ իւր մայրիկն Վիգթորիա, որ ամբողջ եղելութեանը հանդիսատես էր եղած լուռ ու մուռ, և Եդուարդին ըսաւ. «աղէ՛կ ըրաւ. արժանի՛ էիր»: Արեւելցի ամենէն հասարակ մայրէն սկսեալ մինչեւ թագուհին անկարող են այդպիսի դէպքի մը մէջ ուղիղ դատել և արդար վարուիլ. անոնք կը մտածեն թէ տղուն վնաս մը չեղաւ իր աւագէ բլուրին տրուած հարուածովը, մինչ իշխանազն մանուկը իր փափուկ մարմինին վրայ հարուածներ ընդունեց: Անըզգայ են այն իրողութեան թէ հասարակ տղուն իրաւունքն էր զբօսնուլ աւագէ շէնքեր շինելով, ու իշխանազն տղեկը անիրաւ էր, ուստի և պատժապարտ, երբ անոր անմեղ զբօսանքը կը խանգարէր և սիրտը կը նեղացնէր յամառօրէն:

Արդարասիրութեան պակասը շատ ողբալի կեպով աչքի կը զարնէ Արեւելցւոց քաղաքական կուսակցութիւններուն մէջ: Հակառակորդին թերութիւնները դիտմամբ կը խոչորցնեն, չունեցած թերութիւններն անոր կը վերագրեն, ունեցած բարեմասնութիւններն կ'ուրանան կամ կը պըղտիկցնեն, իսկ իրենց կուսակցութեան պատկանող ամենէն հասարակ միջակութիւններն մէյ

մէկ «վարպետ» կամ «հսկայ» կը ներկայացնեն: Կուսակցութեան շահերուն պահանջն է ատիկա, ըստ Արեւելցւոց, որք չեն հասկցած դեռ թէ արդարութիւնն է ճշմարիտ հմայք եւ իրական գորութիւն բերողը անհատին ինչպէս կուսակցութեան:

Չկայ բան մը որ այնքան ազնիւ ու մեծանձն ու արի ընէ մարդը որքան արդարասիրութիւնը և ճշմարտասիրութիւնը: Այդ պատճառաւ ալ Արեւմտեանք շատ աւելի վեհանձն են քան Արեւելքը: Առեւտուրի մէջ Ամերիկացին իրեն անվայել կը նկատէ գին կտրելու համար երկար կամ կարճ չանչանաբանութիւն և ընդհանրապէս ուղուած գինը կը վճարէ, իսկ եթէ սուղ թուի իրեն, առանց գինը կտրել փորձելու կ'անցնի կ'երթայ: Իրաւ, Ամերիկացին ալ ամեն մարդու պէս, աժան գնել կը սիրէ, բայց Արեւելցին միայն կը զիջանի շատ աժան գնելու կամ շատ սուղ ծախելու համար հազար առուէ հազար ջուր բերել և գրեթէ ազաչողի մը, խեղճի մը երեւոյթն առնել:

Ամերիկացիք նշանաւոր են ինքնավստահութեան և ինքնօրէն գործունէութեան մէջ: Իրենց բնական դարձած է ինքնօգնութիւնը: Երբեք չեն ուզեր ուրիշներու ձանձրոյթ պատճառել կամ բեռ ըլլալ: Շատ օրիորդներ իրենց քիչ շատ ունեւոր հայրերուն բեռ չըլլալու համար գործ մը կ'ընեն, գրագիր, տոմարակալ, վարժուհի կ'ըլլան: Ծնողք ալ կը քաջալերեն պոտիկներուն լան: Ծնողք ալ կը քաջալերեն անանկ որ հոս 20—22 տարեանկա ընթացքը, անանկ որ հոս 20—22 տարեկան երիտասարդներ ինքնօրէն ու անկախ գործի մարդիկ կ'ըլլան մինչ անոնց հասակակիցքն, նոյն

իսկ Եւրոպական երկիրներու մէջ, տակաւին խընամակալութեան եւ սերտ հսկողութեան ներքեւ կը գործեն: Ծնողք իրենց զաւակաց թելադրութիւններ կ'ընեն, ուղիղ շաւիղ ցոյց կուտան, սակայն խստիւ սանձահարել չեն ուզեր զանոնք, այլ անոնց կանուխ հասակէն կը փափաքին վարժել զանոնք իրենք զիրենք կառավարելու, պատշաճն ու պատուաւորն ընտրելու. Անգլիերէն յատուկ բացատրութեամբ կ'ըսեն պզտիկին. «behave yourself» (դուն քեզ վարէ):

Ամերիկացիք ունին ուրիշ մեծ բարեմասնութիւն մըն ալ որ ինքնօգնութեան իրենց լուրջ և անկեղծ հաւատքին հակառակ կը թուի վեր ի վերոյ տեսութեամբ: Անոնք նշանաւոր են իրենց generosityով, առատասրտութեամբ, և իրենց liberalityով, առատաձեռնութեամբ: Ընկերին օգնութեան հասնիլ կը սիրեն, և նոյն իսկ օտար ու հեռաւոր տառապելոց կը համակրին, իրենց առատ դրամական հանգանակութիւններն յղելով Ռուսիա, Հնդկաստան, Զինաստան, Հայաստան: Եւ փոխարինութեան ունէ ակնկալութիւն չունին: Շատ ազնիւ են իրարու հանդէպ ալ, կր սիրեն իրարու հաճոյք պատճառել եւ միմեանց ընծաներ տալ: Ունէ պզտիկ կամ մեծ բարիք մը որ տեսնեն մէկուն կողմանէ, կ'ուզեն անվրէպ իրենց երախտագիտութիւնը յայտնել կերպով մը, եւ ուր որ դրամ տալ պատշաճ չէ, նուէր մը կ'ընեն: Իրար կը գովեն, և Ամերիկացի մը երբեք չի ներքոր մէկը իրեն առջեւ պարսաւէ կամ բամբասէ իր մէկ բարեկամը, եւ դիւրաւ հաւատք չընծայեր ունէ մէկուն դէմ եղած ամբաստանութեանց. փաստ կը պահանջէ: Աղնուաբար կ'ընծայէ վարկ

կամ պատիւ որու որ անկէ, թէ անիկա իր բարեկամը չըլլայ, կամ թէ նոյն իսկ հակառակորդ մը ըլլայ. ոսոխի՛ն անգամ credit կուտայ, խոստովանելով թէ նա այս կամ այն նկատմամբ իրմէ գերազանց է, այսինչ կամ այն ինչ գործերը կատարած է, և այլն: Ընդհակառակն Արեւելցիին բերանը չի բռներ որ մարդ մը գովէ (անոր մահուանէն առաջ), զի կը վախնայ թէ այդ կերպով ինքը կը պզտիկնայ:

Այս բոլոր ամերիկեան բարեմասնութիւններն, որ այս երկրին ժողովուրդին մեծամասնութեան նկարագրին ազնուագոյն գծերը կը կազմեն, Արեւելեան ժողովրդոց մէջ հազիւ ուրեք, եթէ երբեք, կը տեսնուին, և այն իբրեւ բոլորովին բացառիկ երևոյթ: Այժմ պիտի յիշեմ ուրիշ կարեւոր յատկութիւն մը եւս որուն արժէքը մեր մէջ գնահատուած չէ և բոլորովին անմշակ թողուած է, այն է ընկերականութիւնն ու քաղաքավարութիւնը: Այս մասին ամենէն նշանաւոր ժողովուրդը Ֆրանսացին է աներկբայ, բայց կարծեմ թէ Ամերիկացին, եթէ ոչ նրբամարութեան, գէթ ընկերականութեան մէջ (sociability) պէտք է համարուի էն երեւելին՝ յետ Ֆրանսացւոց: Ամերիկացիք կ'ախորժին մէկտեղ նստիլ ելլել, ուտել խմել, խաղալ խնդալ, կամ պարզապէս խօսակցիլ: Խօսիլ ինչ բանի վրայ. գործերու, օրուան քաղաքական և առևտրական դէպքերուն վրայ. ատիկա ամեն մարդ կ'ընէ, և մենք Հայերս արդէն միշտ և հանապազատ կ'ընենք: Գործի վրայ խօսիլ, այլնայլ խնդիրներու վրայ վիճելը՝ զիրար համոզելու կամ իրարու յաղթելու համար՝ ընկերականութիւն չի նշանակեր:

Պէտք է որ, ամեն գործնական տեսակէտէ անկախօրէն, ու լոկ տեսակցութեան հաճութիւն համար մարդիկ զիրար փնտռեն: Ասիկա Արեւելցւոց անծանօթ յատկութիւն մըն է կրնանք ըսել: Իրաւ է թէ Արեւելցիք ալ ծանօթներ կ'ունենան և երիտասարդներ իրարու կը մտերմանան, ընտանիքներ իրար կ'այցելեն, սակայն ատկէ աւելի է Ֆրանսական եւ Ամերիկեան ընկերայնութիւնը: Սոցա համար ընկերային վայելքը անհրաժեշտ պէտքերու կարգը անցած է, առանց անոր՝ կեանքը անհամ կու գայ իրենց: մինչդեռ Արեւելցի մը նեղութիւն չի դգար առանձին մնալէ, այլ մանաւանդ կը նեղուի ընկերութեան մէջ, լուռ կը նստի յաճախ, կամ քիչ կը խօսի երբ ոչ թէ գործնական բանի մը՝ այլ հազար ու մէկ տեսակ մանր կամ մեծ բաներու վրայ խօսիլ պէտք է: Արեւելցւոց թէ ճաշակը կը պակսի և թէ արուեստը: Զի խօսակցութիւնը, մեզի համար լոկ արհեստ, եւրոպացւոց համար գեղարուեստ ալ է: Մենք կը դգանք թէ գործեր կան գոր ի գլուխ հանելու համար կարօտ ենք ընկերի աջակցութեան, և շատ մը ընկերութիւններ ալ կազմած ենք կրթական, յեղափոխական, բարեգործական, սակայն չարժառիթը միշտ յաջողութեան փափաքն է: Յաճախ հանդէսնէր ալ կը սարքենք ու «կերութում մինչև առտու» կը շարունակուի, բայց այս պարագային մէջ իսկ ընկերականութեան արտաքին երևոյթը միայն կայ, զի փնտռուած բանը ճաշակեկաց գոհացումն է մանաւանդ: Բառին բարձր իմաստովը քաղաքակիրթ ընկերակցութիւն հոն միայն կայ իբր ուր մարդիկ իրար տեսնելու, իրարու հետ խօսակցելու, միմի-

անց իմացական եւ բարոյական բարեմասնութիւններն հանչնալու եւ վալելելու իղձով մեկտեղ կու գան, և ուր իրենց վարմունքը կը կառավարուի իրարու հանդի ըլլալու ուշադիր եւ փափկանկատ ջանքով մը: Երբ կ'ըսեմ թէ Հայքս ընկերականութեան մէջ յետնեալ ենք, ծանր ամբաստանութիւն մը բրած կ'ըլլամ, բայց չենք կարող ուրանալ թէ Հայը համազգեացն ու համազգեացը հետ կ'իյնայ կ'ելլէ, բայց գործի, շահու, առևտուրի համար մանաւանդ. մարդկային անձը, իրրև այդպիսի, իրեն համար մեծ նշանակութիւն չունի: Իրեն համար շուտով ձանձրալի կը դառնայ խօսակցութիւն մը որ չօշափելի օգուտ մը չունի, ըլլայ զգայական, ըլլայ առևտրական: Կերութումի հանդէսնէրուն կը վազէ կ'երթայ, բայց կը քաշուի այն բոլոր ընկերային շրջանակներէն ուր փափկանկատ վարմունք, սրամիտ, արագաթաւալ և անընդհատ խօսակցութիւն և կարգապահութիւն կը պահանջուին, և ուր լոկ ընկերային հաճոյք կայ վայելել:

Եթէ բովանդակ ճշմարտութիւնն յայտնել ուզենք, պէտք է աւելցնենք թէ Հայուն ընկերային անհշակ բնաւորութիւնը ցոյց կուտայ հայկական քաղաքակրթութեան ստորին վիճակ մը: Քաղաքակրթութիւնը լոկ իմացական բան մը չէ, և ոչ ալ տնտեսական փթթումի վիճակ մը: Շատ մը Հայեր ունինք գօլէճներէ ելած որոնք այնքան անքաղաքակիրթ են, որքան և երբեմն նաև աւելի՛ քան, հայ գեղջուկ մը: Հայ հարուստներ կան որոնք քուրդէ մը նուազ քաղաքակիրթ են: Եթէ քաղաքակրթութիւն ըսելով պիտի հասկընանք մարդոց փոխադարձ համակրանքով միասին ապրելու արուեստը, պարտինք խոստովանել թէ

Հայերս շատ ետ ենք մնացեր քաղաքակրթութեան մէջ, թէ մեր մէջ ընկերութիւնը դեռ չի սիրուիր ու չի փնտռուիր իբրեւ անհրաժեշտ վայելք մը եւ նուրբ վարուողութեան ախորժելի մարզանք մը: Մեզի ընկերականութիւն թող քարոզեն ռուսահայք, ոչ թէ ընկերվարականութիւն:

Ամերիկահայոցս համար մասնաւոր բարեբաղդութիւն համարելու ենք ուրեմն որ մեր ազգային այս թերութիւնը բուժելու և ցմեղ ընկերականութեան վարժելու շատ յարմար մթնոլորտ մը կը գտնենք այս ժողովուրդին մէջ: Թուրքիոյ մէջ մեր ազգայինք գուրկ են այս թանկ պատեհութենէն: Գիտնա՛նք թէ Ամերիկայի մէջ դրամ վաստկելու պատեհութիւնը չէ ամենէն պատուականը, այլ Ամերիկեան բարքեր ստանալու, այս ժողովուրդին գերազանց յատկութիւններուն հաղորդ ըլլալու պատեհութիւնը: Ուրիշ խօսքով, Ամերիկացի՛ ըլլանք, ճշմարիտ Հայ ու ճշմարիտ Ամերիկացի միանգամայն:

2

Վստահ եմ, Տեառք և Տիկնայք, թէ այս նկարագրութիւններէն յետոյ սխալ չէք հասկնար միտքս երբ կ'ըսեմ թէ պէտք է որ մենք Ամերիկացի ըլլանք: Կը հասկնաք թէ ամերիկանա՜նալ կը նշանակէ Ամերիկեան ժողովուրդին խաչալներն ճանչնալ, գնահատել և իւրացնել. — անոնց արագ ու ինքնավստահ գործունէութիւնը, անոնց առատասրտութիւնն, արդարասիրութիւնն ու ճշմարտասիրութիւնը, և ինչ որ ոչինչ նուազ

կենսական է, անոնց ընկերականութիւնը: Հետեւինք անոնց օրինակին ընկերականութեան մէջ և շատ մը տկարութիւններ պիտի անյայտանան մեր մէջէն, — մեր կերուխումի կոշտութիւնները, մեր ժողովներու մէջէն անբարեկիրթ վիճաբանութիւնը, մեր թերթերու մէջէն կոպիտ ու գրեւհիկ վերաբերմունքները: Առ այս նպատակ պէտք է որ մենք Ամերիկացւոց լաւ դասակարգին հետ ընկերային շփում ունենանք. անոնց քըլըպներուն մէջ մտնենք: Պէտք է որ մեր բարեկիրթ ընտանիքներն Հայ-Ամերիկեան ընկերութեան սալօններ կազմաւորեն ուր մեր գաղութին լաւ անդամները մեր Ամերիկացի բարեկամներուն հետ ծանօթանան: Պէտք է որ Հայերը լոկ ընթրիքի համար ալ մէկտեղ գան երբեմն և զիրար պատուելու, իրարու քաղաքավար վարմունք ցոյց տալու մէջ մրցին: Քաղաքավար ու մեծարող վարմունքը բարոյականի սկիզբն է, զմարդիկ իրարու սիրելի կ'ընէ և անոնց միութեամբը մեծ ուժեր ստեղծելու և վիթխարի գործեր ի գլուխ հանելու կ'առաջնորդէ անուղղակի: Մեր ազգային ձեռնարկներու ձախողութեանց հզօրագոյն պատճառներէն մէկն է մեր բիրտ անընկերականութիւնը:

Քանի որ Ամերիկացի ըլլալու վրայ կը խօսիմ, տեղն է որ հարցումի մը պատասխանեմ: Հայերը Ամերիկացւոց հետ ամուսնանալո՞ւ են արդեօք: Շատ Հայեր կան այս երկրին մէջ որոնք Արեւելցիի իրենց բարքերէն բան մը մոռցած չեն և Ամերիկայէն ալ բան մը առած չեն՝ բացի տղարներէ: Այդպիսեաց համար մեծ դժբաղդութիւն մը կ'ըլլայ Ամերիկացիի հետ ամուսնա-

նալ, զի անկարելի է ներդաշնակ ու խաղաղ կենցաղ: Կան սակայն Հայեր ալ որք աւելի կամ պակաս չափով մը հասկցած են Ամերիկան, իւրափոխած են այս ժողովուրդին բարեմասնութիւններն. այդպիսիներն կրնան ամուսնանալ Ամերիկացիի հետ. բայց պայմանով մը. — ա՛յն պայմանով որ այդ ամուսնութեան պատճառաւ Հայ մը չկորսուի ալ Հայ մը աւելնայ մեր ազգին վրայ. այսինքն Հայ աղջիկը իր Ամերիկացի էրիկը Հայացնէ, և Հայ երիտասարդը իր Ամերիկացի կինը Հայ դարձնէ: Պիտի հարցնէք թէ ի՞նչպէս կրնայ ատիկա ըլլալ: Շատ դժուար չէ: Հայերէն սորվեցուր Ամերիկացիին, թող Հայերէն խօսի ու կարդայ, և անիկա ահա կրնայ Հայոց ժողովի երթալ և մինչև Հայաստան ևս՝ օր մը: Հայերէն երբ խօսին այր և կին, դաւակներն ալ Հայերէն կը խօսին, ու բոլոր ընտանիքը Հայ կը մնայ: Կ'ընդունին թէ այս բանը ընել ամեն հայու բերնին «Լօխման» չէ. երկաթէ կամքով, իր Հայութեանը համար հպարտ, և իր ազգին ամեն կերպով ծառայելու ուխտ ըրած Հայն է որ կրնայ Ամերիկացի մը հայացնել: Այս կերպին ես այնքան աւելի ջատագով եմ որքան գիտեմ թէ այսպիսի միջացեղային ամուսնութեանց արդիւնքը շատ նպաստաւոր է սերունդը ազնուացնելու: Երբ Հայ մը Գերման-Ամերիկացի մը, կամ Ֆրանսացի-Ամերիկացի, կամ Եանքի մը առնէ (մի խօսիք Իսլանտացիի վրայ), և խելացի ընտրութիւն մը ընէ, զաւակները աւելի խոշոր, աւելի առողջ կ'ըլլան, և Հայկական շափաղանց թուխ մորթն ալ կը սպիտականայ սերունդին մէջ:

Վերջացնելէ առաջ ուրիշ հարցման մ'ալ կ'ու-

ղեմ պատասխանել: Ըսի թէ մենք ճշմարիտ Ամերիկացի ըլլալու ենք և սակայն ճշմարիտ Հայ մնալու ենք. ասիկա ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ: Ծըլմարիտ Ամերիկացին ան Հայն է որ վերև նկարագրած ամերիկեան բարեմասնութիւններն կ'իւրացնէ. և ճշմարիտ Ամերիկացի Հայն ա՛ն է որ իր մայր Հայրենիքին համակիր կը մնայ, ձեռքէն եկած ամեն ծառայութիւն անոր կը մատուցանէ: Կը տեսնէք թէ երկու պարտականութիւններն շատ լաւ կը համերաշխին:

Եթէ Հայ մը իւր հայութիւնը ուրանայ Ամերիկայի մէջ, վատութիւն մը ըրած կ'ըլլայ, և վատը չէ կարող ազնիւ մարդ և լաւ Ամերիկացի ըլլալ: Ամերիկացիք չայնպիսին կ'արհամարհեն, իսկ կը յարգեն այն օտարածին քաղաքացիներն որք կը շարունակեն իրենց բնիկ երկիրն սիրել: Անցեալներ Նախագահ Բօզըվէլթ Գերման-Ամերիկեան ընկերութեան մը պատգամաւորներուն խօսելով գովեց զիրենք՝ որ իրենց մայր Հայրենիքին կը ծառայէին սիրով, և ըսաւ թէ այն մարդը լաւ ամուսին կ'ըլլայ որ լաւ զաւակ է եղած. այն մարդը աղէկ Ամերիկացի կ'ըլլայ որ աղէկ Գերման, աղէկ Հայ, աղէկ Ֆրանսացի է:

Ո՛ր Ամերիկահայ, դուն ծանր պատասխանատուութիւն ունիս, զի քու պատեհութիւններդ եղական են: Չկայ ուրիշ Հայ գաղութ մը աշխարհի ունէ կողմը որ կարենայ քեզի շափ սատարել Հայրենիքին վերածնունդին՝ եթէ միայն գիտնաս օգտուիլ պատեհութիւններէդ: Ամերիկեան ժողովուրդը մեծանձն ու համակիր է, և կրնայ քեզի շատ կերպով աջակցիլ ի նպաստ քու մայր

Հայրենիքի դատին(1)։ Անիկա Հայաստանն ու Հայ ազգը կը տեսնէ քու վրայէն, քու բարեմասնութիւններդ Համակրելի կ'ընեն անոր քու բովանդակ ցեղը։

Դուն եբկու գորութիւններ ունիս քեզի գորավիզ. մէկ կողմէն արեւելեանը, Հայկականը — Հայկայ, Տիգրանի, Վարդանի, Սահակի, Ներսէսի, Աշոտի, Լեւոնի, Մխիթարի ներշնչումներն, և միւս կողմէն քու որդեգրած Հայրենիքիդ — Ուս. շինկթընի, Լինքընի, Կէրիսընի, Ուէպսթըրի, Հօրի՝ ներշնչումները։ Հին նախնիքդ անտի «յառաջ» կը գոչեն քեզ, և նոր նախնիքդ աստի «էքսէլսիօր» կը ձայնեն. ելի՛ր ուրեմն իրականացնել բոլոր ուժովդ քու փառաւոր կարելիութիւններդ։ Ու՛ գայս լաւ միտք պահէ ընդմիջտ թէ մեծագոյն ծառայութիւնը զոր Մայր Հայաստանի պիտի մատուցանես, դրամական Հանգանակութիւնը չէ — թէ և այդ ալ անհրաժեշտ է — այլ Ամերիկայի մէջ դուն քեզ և բոլոր Հայ գաղութը պատուաստելն է այս ժողովուրդին ազնւութիւններովն — ԸԼԼՄԼ ոչ միայն աշխատասէր, ընտանեւէր, բարեպաշտ և Հայրենասէր Հայ մը, այլ և անկողմնակալ ու ճշմարտասէր, ար-

(1) Այս բանախօսութենէն քանի մը ամիս վերջն էր որ Յ. Ս. Թաւաճեան սպաննուեցաւ։ Հայու մը ձեռքով ինիւ ետրք։ Այս ոճիրին առթիւ երևան ելած տխուր իրողութիւններն մեր վարկը շատ զգալապէս կոտրեցին Ամերիկացւոց աչքին որք քաղաքական նպատակներու համար գործուած ոճիրը իբրև ամենազգուելի և նուաստարարք կը դատապարտեն։

դարութիւնը յարգող, առատասիրտ և ընկերասէր Ամերիկացի մը։

Ես այս խօսքերը կ'ըսեմ վստահութեամբ և յուսով։ Արդէն կը տեսնեմ մեր մէջ ընտիր մշտաւորականներու յարոյթը, որոնք մեր Հարուստները շատ աւելի դիւրամատոյց պիտի գտնեն Հոսքան ի Թուրքիա. զի Հոս Բեր Հարուստներն ալ կը միտին ամերիկանաւալու, և իրենց արեւելեան ամբարտաւանութեան բարձունքէն տակաւ կ'իջնեն եղբայրութեան և համակիր ընկերականութեան շրջանակը։ Հաշուեցէք այժմ անսահման բարիքը զոր պիտի կրնան ընել երբ մեր մտաւորական Հայերն ու մեծահարուստ Հայերն միասնան։ Պիտի կրնան Հոս բարձրագոյն Հայ վարժարան մը հիմնարկել ուր Հայերէն լեզուին և գրականութեան տիրանան մեր այն բազմաթիւ ուսանողներն որք այժմ Ամերիկայի համալսարանաց մէջ Հայկական ուսմանց կարօտը կը քաշեն։ Պիտի կրնան Հայկական ուսմանց և գիտութեանց մշակութեանը նուիրուած կեդրոն մը ստեղծել, տեսակ մը Մթիխարեան Միութիւն Ամերիկայի, որ լոյս սփռէ բովանդակ Հայ աշխարհին վրայ իր ընտիր հրատարակութիւններովն։ Պիտի կրնան բայց Հոս պէտք է կանգ առնեմ, և ձեզի թողում մտածել այն բոլոր աղուոր ու ազգաչէն բաները զոր պիտի կրնան ընել Ամերիկահայք, երբ իրենց բարոյական ու նիւթական գորութիւններն միացուցած իսպառ դենն զայնս Հայրենեաց։

Ես այն հաւատքն ունիմ, Տեարք և Տիկնայք, թէ յառաջիկայ 25 տարուան շրջանին՝ ամենէն հզօր և իմաստուն, ամենէն շնորհքով և ճշմարիտ հայ Հայրենասէրներն Ամերիկահայ գաղու-

Թին ծոցէն պիտի ելլեն: Ես անոնցմէ ոմանց
հորիզոնին վրայ տակաւ ու անշուկ բարձրանալը
կը նշմարեմ, ու ի՛նչ անպատում ցնծութեամբ
օր մը Մայրն Հայաստան պիտի ողջագուրէ իր
այդ մեծ զաւակները:

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ԼԱՅԱՍՏԱՆ

Ե Ի

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ՏԵՐՈՒ

ԹԻՒՆՔ

(Խօսեցեալ Նիւ Եորքի Ամերիկեան Եկեղեցիներուն
1896 ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ)

Դուք շատ Լսած եւ կարդացած էք Թուրքիոյ
վերջին ողբերգական դէպքերուն վրայ, բայց ող-
բերգութիւնը դեռ չէ աւարտած, և դուք, դըժ-
բաղդաբար պիտի լսէք տակաւին, Մահմետական
խաթամուժին կատաղի գոռում գոչումէն յետոյ՝
բիւրաւոր որբոց սրտածմլիկ Լացը և անմխիթար
այրիներու ողբը: Այդ չէ սակայն ամենը որ ձեր
ուշադրութիւնը կը պահանջէ: Հայկական խնդի-
րը լոկ հայու խնդիր չէ այլ բովանդակ Արեւելքի—
խնդիրը թէ արդեօք Օսմանեան Տէրութիւնը եր-
բեք ընդունա՞կ է քրիստոնեայ Եւրոպիոյ անդամ
մը լինելու, և եթէ չէ, ի՞նչ պարտի լինել Սուլ-
թանաց յարաբերութիւնը իրենց քրիստոնեայ
հպատակաց հետ աստի, և Եւրոպիոյ Տէրութեանց
հետ՝ անտի: Խնդիրը հին է եւ շատ փշոտ: Ա-
նոր փուշերը ճիշդ տոժմիկ նահատակ Հայաստանի
գլխուն պսակ մը կը կազմեն: Նոյն փշերը ա-
րիւնեցին երբեմն զՅունաստան, զՍերպիա, զՌու-
մանիա և զՊուլկարիա, այլ Եւրոպայի ձեռքը այդ

գաւառները մի զմիոյ կնի փրկած է այդ դաժան փշերէն: Հէքն Հայաստան միայն կը մնայ ամենաշարժար կերպով բռնուած ի փշոցն և մահու չափ կ'արիւնի, առանց ինչ և իցէ պաշտպանող ճեռքի: Անպաշտպան, ո՛հ, բոլորովին անպաշտպան է Հայաստան՝ հակառակ Եւրոպայի բոլոր խոստումներուն, հակառակ այն ամեն բարձրահընչիւն ճառերուն որք ի նպաստ անոր խօսուած են յԱնգլիա և յԱմերիկա, հակառակ այն կարևոր իրողութեան ևս որ Հայաստան, Պիոլինեան Դաշնագրով, դրուած է ընդ պաշտպանութեամբ Մեծ Տէրութեանց առհասարակ, և Կիպրոսեան Դաշմբ, Մեծին Բրիտանիոյ հովանաւորութեան տակ ի մասնաւորի: Հակառակ, ըսի, բայց աւելի ճշմարիտ կը լինէր ըսել չ ն ո Ր Հ Ի ւ եւրոպական պաշտպանութեան և համակրանաց կը կործանի Հայաստան: Այս կրնայ տարօրինակ թուիլ անոնց որք լաւ ծանօթ չեն դէպքերու ընթացքին: Բացառենք այս կէտը:

Քրիստոնեայ Հայաստանը դարերով կրած էր քեր Միւսիւլման տիրողաց հարստահայութիւնն ու ճմլիչ տրոց ծանրութիւնը: Բայց թրքաց քիւրտ ուժին պատասխանեցին Հայք գնահատելի ծառայութիւններով իբր հողագործ և իբրև արհեստի և առեւտուրի մարդիկ: Քաղաքական քարձր շրջանակաց մէջ ևս Հայք շատ կարեւոր ծառայութիւններ մատուցին Պետութեանը. և անոնց ծառայութիւններն այնքան աւելի գնահատուեցան Սուլթաններէն ու նոցա նախարարներէն որքան Հայք միշտ գրաւեցին ստորակայ գիրքեր, թէեւ տաղանդով գեր ի վեր էին իրենց տիրողսուոր գերակայից: Սուլթանաց ոմանց

վստահելի քաղաքական խրատողներն Հայեր եղած են: Խոնարհութեամբ ընծայուած թանկ ծառայութեանց շնորհիւ՝ նշանաւոր Հայերը գրաւած էին Սուլթաններու համակրութիւնը և կարող էին չափով մը մեղմացնել իրենց գաւառաբընակ Հայրենակիցներուն նեղութիւնները: Հայք, մեծ տէրութեանց ոչ մէկուն հետ ցեղային կամ եկեղեցական կապ ունենալով, իրենք իրենց խոհեմութեան և առ Օսմ. գահն հաւատարմութեան վստահացած էին պահպանել կարենալու համար իրենց գոյութիւնն և ազգային հաստատութիւններն: Այս բնական կերպով իրարու հետ յարմարեցում մը, իրար հասկնալ մը տեղի ունեցած էր թուրք կառավարութեան եւ Հայ ազգին միջեւ:

Այս յարմարացումը խանգարեցաւ յընթացք վերջին քսան տարիներուն: Ինչպէս յառաջ եկաւ այս փոփոխութիւնը, այդ կէտը կ'ուզեմ պարզել ձեզ: Քանի մը բաներ գործակցեցան առ այս: Նախապատրաստիչ գլխաւոր ազդակ մը եղաւ Հայոց մեծագոյն ծանօթութիւնը Եւրոպիոյ եւ Ամերիկայի հետ: Ոչ մի Հայ երբեք մտքէն կ'անցունէր թէ Միացեալ Նահանգաց կառավարութիւնը, ինչ և իցէ պարագայի տակ, գործօն մասնակցութիւն մը պիտի ունենար Արեւելեան խնդրոյն լուծման, բայց ամեն Հայ զԱմերիկա կը նկատէր իբրեւ բարոյական նեցուկ մը և բարեացակամ ծանօթ մը: Ճշմարտութիւնը սա է — և այս ամենակարեւոր ճշմարտութիւն մըն է — թէ Հայ առաջնորդները, զօլէճներու ուսուցիչները, գրողներն ու ընկերակցութիւններն ջան ի գործ կը դնէին տարածելու համար դաստիարա-

ութիւնը ընդ բովանդակ Հայաստան, և այս կերպով զօրացնել զԱզգը եւ կարող անել զնա լաւ հետ իմանալու իսլամ ապականութեան ազդեցութիւնը, սրոյ դիմադրել զգրիշ եւ մեծագոյն ազատութիւն ձեռք բերել առանց արիւնհեղութեան: Հայոց ազնիւ երազն էր այս: Նոքա փորձեցին մուծանել յաշխարհ սկզբունքը խաղաղական յաղթութեան՝ չնորհիւ դաստիարակուած մտքի զօրութեանը:

Այս հայկական իտէականը, աւա՛ղ, գործադրութենէ վրիպեցաւ ի ձեռն Եւրոպական քաղաքագէտներու որք իրենց անձնասիրական, անձուկ ձեռք տու մներու զոհ տուին զՀայս: Նախ Ռուսիա Սան Սթէֆանոյի դաշնագրին մէջ մտցուց Հայոց համար բարենորոգումներու խնդիրը: Ատոր ետեւէն եկաւ Պետլինիան դաշնագիրը իւր ՅԱՐԳ յօդուածով, քան զոր յոռեգոյն եւս էր Կիպրեան Դաշն ընդ մէջ Անգլիոյ եւ Թուրքիոյ, որով դաշամբ Մեծն Բրիտանիա ինքզինքը ընկեր եւ աշխատակից ըրաւ Բ. Դրան ի մասին բարենորոգմանց:

Այս ամեն դաշնագրական յանձնառութիւնք մեծ Տէրութեանց՝ բնականաբար ներշնչեցին Հայոց այն քաղցր յոյսը թէ Եւրոպա ընդ հանրապէս եւ Անգլիա ի մասնաւորի՝ պիտի բան մը ընէին Հայկական Դաւառաց Թրքական վարչութիւնը բարեփոխու համար: 1878էն մինչեւ 1893 Հայք ակնկալու կացք մը բռնեցին հանդէպ Անգլիոյ և հանդէպ Եւրոպիոյ: Գիտէին թէ Եւրոպա ամենազօր էր և կը հաւատային թէ կը համակրէր տկարին եւ հարստահարեալին: Նոքա անգէտ էին Պիսմարքեան տիպարի քաղաքագէտներու գո-

յութենէն, անտեղեակ էին կառավարող Եւրոպիոյ նոր ոգիէն որ սլօք բարձր կը դասէ քան զիրաւունքը եւ զինուորական զօրութեան կ'երկըրպագէ:

Դժբաղդ Հայերը սթափելով իրենք զիրենք գտան ամենավտանգաւոր վիճակի մը մէջ: Հայաստանի եւ Եւրոպիոյ միջեւ ենթադրուած բարոյական դաշնակցութիւնը երազ մըն էր, մինչ այն հին յարմարացումը ընդ մէջ Հայոց եւ Բ. Դրան վերջացած էր: Հայք կը գտնուէին դէմ առ դէմ Սուլթանի մը որ ի բոլոր սրտէ և ի բոլոր զօրութենէ կ'ատէր զիրենք: Ապտիւլ Համիտ զՀայս կը նկատէր իբրեւ բարոյապէս բաժնուած Թուրքիայէն եւ Եւրոպիոյ յարած, Գրիստոնեայ Տէրութեանց աղերսարկու—Գրիստոնեայ Տէրութեանց՝ Օսմանեան Պետութեան խոնարհիչներո՛ւն, Թրքաց հողոյ յափշտակիչներուն, Սուլթանաց դահուլն ժառանգութեանը թիկնածուներո՛ւն: «Ա՛», ասաւ Համիտ ինքն իրեն, «չեմ զօրեր այս սոսկալի տէրութիւններ ուղղակի խոնարհեցնել, բայց կրնամ նոցա դաշնակիցն զՀայաստան, նկուլն անել, զոր ի բռին ունիմ: Կարող եմ եւ պիտի կողոպտեմ, հալածեմ, նախատեմ եւ սպաննեմ զինքը:»

Եւ Սուլթանը ըրաւ ինչպէս ուզեց: Անոր մարդասպանական աշխարհահռչակ շահատակութիւնները ձեզի ծանօթ են: Միայն չէք գիտեր թէ ի՞նչ արահաւիրք կուտեց նա ի գլուխ Հայոց 1884 էն մինչեւ 1894. չէք գիտեր այն յամր մարտիրոսութիւնը որ տասը տարի շարունակեց մինչեւ որ համայնաջինջ ջարդերն սկսան:

Հայք այսպէս դրուած լինելով ստոյգ ջրնջ-

ման մը առջեւ, բաժնուեցան երկու կուսակցութեան. մին կ'ըսէր թէ պէտք է կացութիւնը ծանօթացնել Եւրոպիոյ այն յուսով թէ վերջապէս ի գութ կարելի էր շարժել զնա: Միւս կուսակցութիւնը, յուսահատած, միտեցաւ ինքնապաշտպանութեան, կամ յեղափոխութեան միջոցներու: Հաճեցէք գիտել Հոս սա կարեւոր իրողութիւնը թէ յեղափոխական կուսակցութիւնը գոյութիւն եկաւ միայն երբ արդէն Սուլթանը բաւական յառաջ գնացած էր հայաւեր ընթացքին մէջ: Կուսակցութիւնը զօրաւոր չէր, և չկրցաւ ունիցէ լուրջ դիմադրութիւն կազմաւորել ընդդէմ Թրքաց. բայց Համիտ գործածեց զայն իբրեւ պատըրուակ մը՝ իւր անգթութիւնները բազմապատկելու:

Մինչ այսպէս, անդին Եւրոպա կը մերժէր ուշադրութիւն ընծայել խաղաղասէր Հայ գործիչներու դիմումներուն: Համիտ պատեհութիւնը չկորսնցուց, և գիտցաւ իր յարաճուն յանդըգնութիւնը համեմատական գործել Եւրոպիոյ անտարբերութեան, և մասն առ մասն ջնջումի եղանակէն ամբողջական կոտորածի շրջանին անցաւ: 1894 ի ամառն Սասնոյ ջարդն ընել տուաւ: Այստեղ լսեց, և բողոքոյ գող մը թնդաց ընդ հանուր: Անգլիա ստիպուեցաւ բան մը ընել: Ինչ ըրաւ. կը յիշէք: Եօթն ամիս անցուց սպասելով որ Սուլթանի թուրք Յանձնաժողովը քննէ և տեղեկագրէ թուրքի կոտորածին նկատմամբ:

Յանձնաժողովը հասած էր ամենակարեւոր վայրկեանը Հայոց համար: Մեծն Բրիտանիա միջամբտած էր: Զարդի պատմութիւնը ճշմարտութեամբ էր, և զոհ եղող ազգը սիրտ ի տրոփ կը սպասէր

որ Եւրոպիոյ թեւարկու աջը պաշտպանէ զինքը անդրազոյն վտանգներէ: Ռուսիա և Ֆրանսա ևս միացան Անգլիոյ և, փոխանակ կոտորածի առաջնորդները պատժել տալու, բարեկարգութեան ծրագիր մը մատուցին Սուլթանին: Սուլթանը քանի մը շաբաթ մտածեց անօգուտ բայց անհաճոյ ծրագրին վրայ, և վերջապէս ստորագրեց զայն. ինչ բարի լուր պարզամիտ Հայուն համար, և ինչ բարի լուր նենգամիտ օտարականներուն համար ևս: Սուլթանին խելքը գլուխը բերած էին լոկ դիւանագիտական ճնշումով, առանց բռնութիւն ի գործ դնելու:

«Յաղթութիւն» գոյեց Անգլիական կառավարութիւնը, «դիւանագիտական յաղթութիւն»:

«Ո՛ր յաղթութիւն» որոտաց անդին կ'աւտըսէին, «այլ պարտութիւն»: Արդարեւ պարտութիւն մըն էր երեք տէրութեանց մէջ կայացած այդ համաձայնութիւնը: Սուլթանը առած լինելով վստահութիւն — վստահելի աղբիւրէ մը — թէ տէրութիւնները ամենայն իրօք ջանալ չէին ուզեր բարենորոգումներն գործադրուած տեսնելու, թեւակոխեց իր ասպարիզի ամենակարեւոր մասը — հրամայելով Հայաստանի եւ Փոքր Ասիոյ Հայ հասարակութիւններուն ընդհանրական կոտորումը: Եւ ահա ջարդերու լուրեր սկսան մի գկնի միոյ հասնիլ գաւառներէն, կոտորած ի Տրապիզոն, կոտորած ի Բաբերդ, կոտորած յԵրբիզա, կոտորած ի Կարին, և ի Տիգրանակերտ, և ի Խաղբերդ, և ի Մալաթիա, կոտորած և ի Մատեն և ի Բալու, կոտորած ի Մարաշ և ի Ֆրնուզ, և ի Պիրէճիք և յԱյնթապ և ի Քիւլիս, և յՈւրֆա, և դարձեալ կոտորած ի Մարաշ, և կոտորած ի գիւղօրէս անթիւ անհամար:

Կոտորած. միթէ այդ սոսկալի բառն բաւական կը բացատրէ՞ եղելութիւնները: Լոկ խոյ-խողում չէ, յանձունս յոռեգոյն բան մըն է: Ո՞վ կարող է պատմել զանպատմելին. ո՞վ կարող է երեւակայել այնքան արհաւիրք: Ես ինքս թէ եւ բնիկ Հայաստանցի, չեմ բաւեր ըմբռնել չարագործութեանց վիթխարի ահագնութիւնը: Քիչ մը կը հասկնամ անոնց զարհուրելի սաստկութիւնը երբ ինծի ծանօթ անձնաւորութեանց եւ ընտանի վայրերու աղէտներն կը լսեմ. զահաւոր մարտիրոսութիւնը, օրինակի համար, գՊատ. Ապուհայթեանի, գՊատ. Սիրականեանի, և զայլ հովուաց ու երիցանց զորս կը ճանաչէի անձամբ, կամ երբ կը կարդամ Ակին աւերումն ու ջարդը, իմ բնիկ քաղաքին յափունս Եփրատայ, թէ ինչպէս սոսկումն առաւ զկնիկներն երբ յանկարծ երեւեցան մահմետական խաթամուծն իբրեւ վայրագ զազաններ մոնչելով, ինչպէ՞ս չարաչար ջարդեցին բոլոր արուները անխնայ երեքտասանամեկից ի վեր, թէ ի՞նչ դիւաշունչ կատաղութեամբ կտրեցին իմ մայրական հաւուս ականջներն, իննսնամեայ դողդոջ ծերունւոյ, և փորեցին աչկունքը և նետեցին զմարմինը ի հուր իւր իսկ հրդեհեալ տանն:

Զո՞վ ամբաստանեմ. զո՞յս դատապարտեմ: Զգորականն ու ամբոխն որք գործեցին այս ո՞ճիրներն: Այո՛, բայց աւելի ե՛ւս զմեծ Մարգասպանն որ յղացաւ զծրագիրն և գործադրել տուաւ զայն ամբոխին: Աւելի յառաջ չպիտի՞ երթամ: Պիտի՞: Պիտի դատապարտեմ զմեծ Տէրութիւններն որք մերժեցին մտիկ ընել հոգեվարք Հայաստանի սրտաճմլիկ աղաչանացն, ա՛յն

Հայաստանի որում պաշտպանութիւն խոստացած էին դաշնագրովք: Օ՛, դաշնագիրներու գործագրումը չէ նոցա հոգը, և ոչ ալ քրիստոնէական քաղաքակրթութեան շահերն յԱրեւելս, և ոչ արդարութեան և մարդկութեան դատը, այլ յաղթութիւն, դիւանագիտակա՛ն յաղթութիւն: Եւ ի՞նչպիսի յաղթութիւն:

3,000 գիւղեր աւերակ դարձած են. 130,000 անմեղ մարդիկ, կանայք, մանկունք մորթուած են, կէս միլիոն ալ կը մնան առանց տան, առանց զգեստու, առանց հացի: Յաղթութիւն է դա թէ պարտութիւն:

Հաղարաւոր քրիստոնեայ կանայք և աղճկունք գերիտարուած են մահմետականաց տները կամ ի կնութիւն բռնադատուած են գաղանաբարոյ թուրքերու և ֆուրդերու, եկեղեցիներ ի մոխիր դարձած են. մատուռներ յախոռ եւ ի մզկիթ: Ա՞յդ է արդեօք յաղթութիւն:

Մահիկին ի վեր քան զխաչն ծածանո՞ւմն է արդեօք ձեր յաղթութիւնը, ո՞՛ Սօլըզպուրի, պատասխան տո՛ւր և դո՛ւ կայսրդ Գերմանիոյ, և դո՛ւ Չարդ Սուրբ Ռուսիոյ: Կը հարցաքննեմ, կը դատեմ և կը դատապարտեմ զձեզ ամենքդ ո՛չ յանուն իմ այլ յանուն այն որբոց բազմութեանը որք հաց կ'ուզեն լալով, յանուն այն անմեղ մանկանց որք սուրիներու վրայ բարձրացան իբրեւ ի խաչ. յանուն հայ նահապետական, քաջ քրիստոնեաներու այն բազմութեանը որք, ի պատասխանի սպառնալեացն թէ իսկոյն պիտի խողխողուէին եթէ չուրանային զՔրիստոս, գոչեցին «պատրաստ ենք ի սէր Քրիստոսի մեռնելու» և մեռան. յանուն այն կանանց որք, պիղծ

զինուորաց նախատինքէն խուսափելու համար, նետեցին իրենք զիրենք յեփրատ ու գետամոյն աներեւութացան, յանուն Հայաստանի կոյսերուն որք, ի պաշտպանել իւրեանց պատիւն ընդդէմ զաղիր առեւանգողացն, ընդունեցան 20—30 սուրի հարուածներ և վէրքերով և արեամբ ծածկը- ուեցան. այո՛, յանուն այդ դիւցազանց և դիւ- ցազնուհեաց կը դատեմ ու կը դատապարտեմ զձեզ ամենքդ, «Քրիստոնեայ» Տէրութիւններ:

Անոնց ամենը դատած լինելով, այժմ յա- տուկ պատուաւոր յիշատակութիւն մը պիտի ընեմ անոնցմէ մէկուն նկատմամբ: Գերմանիոյ կայսրը, դատելով իւր ճառարխօսութիւններէն, զինուորա- կան ոգւով լեցուն է. և գրեթէ ամեն անգամ որ պատերազմի ու յաղթութեան վրայ կը խօսի, կը յիշէ նաև Աստուծոյ անունը: Պիտի կարծէինք թէ այնպիսի իշխան մը, ի տես 100,000 անմեղաց կոտորածին՝ պիտի վառէր սուրբ բարկութեամբ և սուր ի ձեռին պիտի գոչէր իբրև Մաքաբի—

Բարի երկիւնք, կարճէ՛ ամեն անգամ

Դեմ առ դեմ բեր գիւ եւ Թուրքիոյ առ դեմ,

Դիւր գիւնք ուր տուր կրնայ հասնիլ:

Երե խուսափե՛, քող երկիւնք եւս ներե նմա:

Փոխանակ ասոր, պաղ արեամբ ըսաւ նա թէ պարտի «Դեւին» իշխանութեանը նեցուկ լինել եւ ժամանակ տալ անոր որ գործադրէ իր բարենորոգմանց ծրագիրն — այն բարենորոգմանց որք Պէտլինի մէջ իսկ խոստացուած էին Հայաստանի 18 տարիներ առաջ և պիտի իրականանային «ա- ռանց անդրադոյն յապաղման»: Այս քրիստոնեայ կայսրն արտայայտեց իր համակրանքը ու յարգանքը Թուրքիոյ «Դեւին» մատուցանելով ա-

նոր, Կ. Պոլսոյ վերջին կոտորածէն յետոյ, իւր ընտանեաց լուսանկարն:

Կ'ողջունե՛ն զիրար ամենախորին յարգանք Սուլթանն ու քրիստոնեայ կայսերք. նոքա ընծա- ներ ու շքանշաններ կը փոխանակեն մինչ իրենց առջեւ կուտակուած կը մնան 100,000 խողխողեալ դիակունք, և կէս միլիոն ալ ի կորնչել են սովա- մահ կամ համաճարակահար:

Ո՞ր գաբու մէջ կ'ապրինք:

Ո՛ր քրիստոնեայ իշխաններ, դուք ձեռքը կը թոթվէք այն ճիւղին որ առ ոտն կոխեց ձեր դաշնագիրները, ծաղրեց ձեր սպառնալիքները, և ձեր երեսին նետեց ազգի մը գլխատեալ մար- մինը ի հեճուկս երկնից ու երկրի...

Երկինք չպիտի ներէ ձեզ եթէ երկիր ներէ իսկ:

Այժմ, ձեզի կը դառնամ, քրիստոնեայ բարե- կամք իմ, և ձեր ուշադրութիւնը կը հրաւիրեմ այն իշխաններէն որք ամօթալի պարտութիւնը կրեցին «Դեւէն» առ եկեղեցին Հայաստանի որ յաղթանակը տարաւ Քրիստոսով: Քրիստոնեայ Հայաստանը վիրաւորեալ է, արիւնաթաթաւ, գետնատարած, մերկ, սովալլուկ, և դեռ թըշ- նամուոյն անգութ ոտքերը կը կոխտեսն զինքը, այսու ամենայնիւ յաղթական է նա: Ունկն դը- րէք նորա խօսքերուն: Ս. Պողոսէն սորված է զայնս եւ ի խորագոյն խորոց հոգւոյն կը կրկ- նէ զնոյն—

«Ո՞վ պիտի գատէ զմեզ ի ռիրոյն Քրիստոսի, տառապանք, թէ նեղութիւն, թէ հալածանք, թէ սո՞վ, թէ մերկութիւն, թէ վտա՞նգ, թէ սո՞ւր. ինչպէս որ գրուած է քեզի համար կը ըս-

պաննուինք դորհանապաղ, մորթուելու ոչխարի պէս կը համարուինք։ Այլ այս ամենուն մէջ ևս աւելի յաղթող կը լինինք անով որ սիրեց դմեղ. քանզի քաջ գիտեմ թէ ոչ մահ եւ ոչ կեանք, և ոչ հրեշտակք և ոչ իշխանութիւնք և ոչ զօրութիւնք և ոչ ներկայքս և ոչ հանդերձեալքն, և ոչ բարձրութիւն և ոչ խորութիւն, և ոչ այլ ինչ արարած կրնայ գատել զմեզ ի սիրոյն Աստուծոյ որ է ի Բրիստոս Յիսուս ի Տէր մերոյ։

Մինչ այսպէս կը պաշտեն զԱստուած ի հոգիս իւրեանց, ջարդէն պրծեալները շատ գիւղերու մէջ զուրկ կը մնան հրապարակային պաշտամանց արտօնութիւններէն։ Նոցա եկեղեցիները աւերեալ են, երիցունք սպաննուած, վարժապետներ խողխողուած։ Լոկ մարմնական անօթութիւնը չէ որմէ կը տառապին նոքա, այլ «որպէս եղջերուն ջրի փտակներուն կը փափաքի այնպէս ալ նոցա հոգին Աստուծոյ կը փափաքի»։ Նոքա կ'աղաղակեն. «Ե՞րբ պիտի գամ ու երեւնամ Աստուծոյ առջին... Պիտի ըսեմ Աստուծոյ իմ վէմիս, ինչո՞ւ տրտում պտտիմ թշնամւոյն հարստահարութենէն։ ոսկորներս փշրելու չափ թշնամիներս զիս կը նախատեն՝ ամեն օր ինծի ըսելով թէ ո՞ւր է քու Աստուածդ»։

Այո՛, բարեկամներ, թշնամւոյն այդ նախատինքը աւելի խորապէս կը կտրէ Հայ քրիստոնէից ոսկորները քան բոլոր սուրք և սակուրք։— Ո՞ւր է Աստուածդ, ո՞ւր են Բրիստոնեայ Տէրութիւնքդ. աւելի բարձրաձայն կանչէ, գուցէ քրիստոնեայ բարեկամներդ խուլ են...

Խուլ եղան Տէրութիւնք Հայաստանի աղաղակին, բայց դուք քրիստոնեայ ժողովուրդք,

ճշմարիտ իշխանք և իշխանուհիք, վստահ եմ որ խուլ չպիտի լինիք։ Դուք կարող էք օգնել Հայաստանի և օգնել աստէն և աստ։ Ինչ որ տաք այժմ, ոսկի թէ արծաթ, պրծեալներուն օգտին, պիտի ծառայեն ոչ լոկ ի կերակրել նոցա սովատանջ մարմիններն այլ և ի սփոփել և ի զօրացնել նոցա թալկացած սրտերը։ Ինչ որ տաք անոնց, կուտաք քրիստոնեայ մարտիրոսաց որբերուն և այրիներուն։ Ձեր ամենառատ տրոց հաճար քան զայս աւելի արժանի առիթ չի կրնար լինել։ Երախտագիտութեամբ կը հռչակեմ արդէն ցոյց տրուած առատաձեռնութիւնը, բայց գումարք ցարդ համեմատական չեն եղած ահազին պէտքին։ Սպասուհի մը իւր բոլոր խնայածը նուիրեց Հայ որբոց, այն է 95 տոլար։ Աներկբայ հերոսներ կան այս երկրին մէջ եւս, և այս ժողովոյ մէջ։ Թող Աստուած օրհնէ՛ զՀայաստան ձեզմով, եւ զձեզ Հայաստանով։

ՀԱՅ ՈՐԲԵՐԸ

(Խօսեցեալ ի Նիւ եորք, 15 Դեկտ. 1906)

Տիկնայք և Տեարք.

Գոսան տարի առաջ Նիւ եորք քաղաքին մէջ Հայ դաշուծը փոքր էր, 200 հոգիի չափ. և ամենքս մէկ ընկերութիւն ունէինք — Հայկական Միութիւն, և հայրենիքին օգնելու համար մէկ-տեղ ամենքս կը ձեռնաբկէինք երբ գործ մը ընէլ ուզէինք: Հիմա շատ են Հայերը Նիւ եորք և Ամերիկա. 20,000 կամ աւելի, և հայրենիքին այլևայլ քաղաքներէն եկած մեր քաղաքակիցներ, խումբեր կազմած են իրենց քաղաքին օգնելու: Խարբերդցիներու, Մեզրէցիներու, Արաբկերցիներու, Փէրչէնճցիներու ևն. ևն ընկերակցութիւններ Ամերիկայի մէջ: Այս իրիկուն Սերաստացիներու Միութիւն մը մեղ հրաւիրած է իր հանդէսին, որուն նպատակն է օգնել Սերաստիոյ Ազգ. Որբանոցին ու Հիւանդանոցին:

Մենք ամենքս ուրախ ենք ասոր համար, եւ կը հիանանք մեր Սերաստացի հայրենակիցներուն վրայ: Անոնք ինքնօգնութեան կը հաւատան: Քաջերուն հաւատքն է այդ: Դուն քեզի օգնէ որպէսզի Աստուած ալ քեզ օգնէ: Ու այս իրիկուն կ'ըսենք, դուն քեզի օգնէ, Սերաստացի, որպէսզի Խարբերդցին, Ակնցին, Վանցին, Տիարպէքիցին ալ քեզ օգնեն. այո՛, Ամերիկացին ալ քեզ օգնէ, զի հոս Ամերիկացիներ ալ կը տեսնեմ մեր

այս հանդէսին մէջ մեզի օգնելու եկած: Հայերը ջարդուեցան Հայաստանի մէջ, ու Աստուած Ամերիկայի մէջ կ'աճեցնէ ու կը բազմացնէ զանոնք. նոյն իսկ Ամերիկացիներէն զոմանալ, որք Հայու հետ ամուսնացած ըլլալու բաղդն ունեցած են, Հայու կը փոխէ: Տիկին Պ. որ հոս է այժմ, հայացած է: Տիկին Հ. որ Գալիֆորնիա գնաց, հայացած է: Օրիորդ Պէքուէլ, որ հայկական դատին հետ ամուսնացած է, հայացած է: Ուրեմն հալածանքի փոթորիկէն քուելով Ամերիկայի մէջ ցրուած հայկական սերմը աղէկ հողի վրայ ինկած է և միոյն փոխարէն հարիւր ըլլալ կը խոստանայ:

Այս բազմապատկումը պիտի ըլլայ ոչ լոկ թիւի աճումով այլ անհատական արժէքի:

Նոր կեանքի, ու բազում ազգաց բարձր յատկութիւններուն ընդունակ ենք ու մեր նպատակն է Հայ հոգիին ու նկարագրին մէջ բերեղացնել Արեւմտեան ու Արեւելեան ազգաց գունակ գունակ բարեմասնութիւններն — Ամերիկացիին անխոնջ աշխատասիրութիւնը (industry), Անգլիացիին լրջութիւնն ու հաստատակամութիւնը, Գերմանացիին խոր ու ամբողջական հետամտութիւնը (thoroughness), Ֆրանսացիին յստակ տրամաբանութիւնը, Իտալացիին գեղեցկասիրական ճաշակը, Յոյնին իմացական հետաքրքրութիւնը, Հրէին կրօնական հանճարը, եւ կրնամ արդեօք համարձակիլ ըսել՝ նաև Հռովմայեցւոյն քաղաքակն հանճարը:

Չափազանց փառասիրական է այս մեր ազգային իտէալը: Մի՛ վախնաք: Այս Հայ ազգին ծոցէն շատ մարդիկ են ելած, բազում քաջեր, սուր-

բեր, խորհողներ, քաղաքագէտներ, արուեստագէտներ ու մեր ազգին ամենէն մեծ մարդիկներէն մէկը, մեր արդի ժամանակաց ամենէն մեծ լուսաւորիչը, որ ծնաւ 17 թղ. դարուն ու գործեց մինչև 18 թղ. դարուն մէջտեղերը և որուն անունը օտար ազգերն ալ իրենց կենսագրական բառարաններուն մէջ կը յիշեն — Սերաստացի մըն էր — Մխիթար :

Ո՛ր Մխիթարի հայրենակիցները, դուք այդ անունին ու հայ անունին առ հասարակ պատիւ մը կ'ընէք ձեր այն ճիգերովը զոր կը նուիրէք հիւանդներուն ու մանաւանդ որբերուն ինամքին : Դուք ըմբռնած էք կրթութեան կենսական կարեւորութիւնը հայ մանուկներուն համար, դուք խումբ մը Հայ որբերու հայր ու մայր էք եղած, և անոնց հաց ու կրթութիւն միանգամայն կը ջամբէք : Անոնց մարմինն ու անոնց միտքը կը սնուցանէք. առողջ մարմնի մէջ առողջ միտք կը պատրաստէք : Դուք գիտէք գթութիւնն ու հայրենասիրութիւնը լծորդել : Ձերը իմաստուն հայրենասիրութիւն մըն է :

Ձեր այս գործին օգուտը անհաշուելի է : Ձեմ չափազանցեր, Դուք մանուկներ կը մխիթարէք, զանոնք փողոցները թափաւելէն կը փրկէք, զանոնք մարմնով ու հոգիով փճանալէն կ'ազատէք. անոնց կուտաք տուն, ապաստանարան ու կրթարան, հայր ու մայր, ու վարժապետ, և կ'ուրախացնէք, կը գորացնէք ու կը լուսաւորէք միանգամայն :

Տարակոյս չկայ թէ այն մանուկները որոնք մարդ կ'ըլլան ոչ իրենց ծնողաց այլ իրենց ազգին շնորհիւ, աւելի ազգասէր ըլլալու կը մի-

տին, զի կը գգան թէ իրենք ամեն կերպով ազգին զաւակներն են : Բոլոր Հայերն են իրենց հայրերն ու մայրեր : Ու ո՛րքան կ'օրհնեն զձեզ : Այն պատիկներուն իւրաքանչիւրը ամեն օր քործնական դաս մը կ'ընդունի ազգասիրութեան. անոր տաքուկ լաթերն ու տաքուկ սենեակը ու սաքուկ ապուրը իրեն յար կը խօսին ազգին վրայ, ու որբը հիացումով կը խորհի ձեր վրայ, ու ազգին վրայ : Անիկա յաճախ իր աչքերը հեռունները, դէպ Արեւմուտք, դէպի Ատլանդեանի եզերքը կը դարձնէ : Աշխարհացոյցին վրայ կը փնտռէ կը գտնէ նիւ Եորքը, և երախտագիտական յուզումով մատը դնելով հոն՝ կ'ըսէ ինքնիրեն —

«Ահա հոն են իմ բարերարները. գործով ազաւթ հայ տիկիներն ու օրիորդները, բալեսիրտ հայ երիտասարդները, որոնք զիս հանեցին թշուառութեան ցեխէն : Ա՛հ, երանի՛ թէ տրուէր ինձի տեսնել զանոնք, հիմա խօսիլ անոնց հետ. — ցոյց տայի անոնց մեր հանգստաւէտ ննջարանը, մեր մաքուր սեղանատունը, մեր լուսաւէտ դասարանը, գրքերը, խաղալիքները, ու ցուցնէի իրենց իմ այս մաքուր աղւոր լաթերը, իրենց շինածը. ի՛մ այս բազուկները, իրենց շինածը նոյնպէս» իրենյ հացովը մեծցած ու օրէ օր ուժովցող ու հաստցող այս բազուկներս. ա՛. Թուրքեր, Թուրքեր, եթէ ժպրհիք յարձակիլ նորէն... կը զիտնաք թէ այս ազգանուէր բազուկներս ինչպէս կը վարուին ձեզի հետ... Հայկական կատաղութեամբ սպառազէն իմ այս բազուկները...

«Ու ցոյց տայի իմ բարերարներուն գլուխս, որ օրէ օր կը լեցուի գիտութեամբ ու կը մեծնայ խորհրդով, աս ալ իմն չէ. աս ալ նուիրուած է ազ-

գիտ բարիքը մտածելու։ Եւ բանայի իրենց իմ սիւրբը, զգացումները որ հոն կը շարժին, սուրբ ուխտը որ հոն կը բնակի, նուիրական հուրը որ անշէջ կը բորբոքի հոն, ու մշտնջենաւորապէս պիտի վառի այս ազգանուէր սեղանին վրայ...»

Ու գրպանէն կը հանէ թուղթ մը, սուրբ մասունքի պէս, կը բանայ, կը կարդայ քանի մը տող.—

«Աղգիւն եմ ես, Ազգիւս համար
Պիտի մեծնամ, աշխատիմ յար.
Մարդ ըլլամ ես արի, արդար,
Հայ ըլլամ ես զերդ Մխիթար։»

Ու աչքերը վեր կը վերցնէ, արցունքով լեցուն, ու կ'աղօթէ,

Օրհնէ՛, ո՛վ Հայր իմ երկնաւոր,
Հայրերս, մայրերս, ազգս բոլոր.
Օրհնէ և զիս որ ես ըլլամ
Նոր Մխիթար կամ նոր Վարդան։

Ու թուղթ մը կ'առնէ, կը նստի սեղանին առջեւ, ու կը սկսի գրել արագ արագ.—

«Իմ Ամերիկայի բարերարներուս

Նիւ Եորք,

Իմ սիրելի բարերարներս,

Շնորհակալ եմ ձեզմէ, երախտապարտ եմ ձեզի. ձեր բարիքներովը լեցուն եմ, երջանիկ եմ. Այոթող եմ միշտ ձեզի համար։ Երկնաւորը ձեզի պարգեւէ երջանկութիւն։ Կը սիրեմ զձեզ. Ուխտեր եմ որ Աստուծով ըլլամ

ինչ որ կ'ուզէք որ ըլլամ, նոր Մխիթար կամ նոր Վարդան։»

«Տնօրէնին տամ ու խնդրեմ որ աս նամակս շրկէ Նիւ Եորք, բարերարներուս... Գանի՞օրէն կը հասնի արդեօք. ա՛հ, կ'ուզեմ որ շուտ հասնի։»

Ու մանուկը բան մը կը մտածէ։ Կ'ելլէ տանիքը, կը դառնայ Արեւմուտք։

Անուշ հով մը կը փչէ.

«Հովի՛կ, հովի՛կ, կ'ըսէ, դուն դէպի Ամերիկայ կ'երթաս. դու արագ կը ճամբորդես, սուրհանդակ սրընթաց, ոչ կը յոգնիս ոչ կը հանգչիս, քեզի կը յանձնեմ իմ՝ ըսելիքս, քեզի կը բռցընեմ իմ բարեւները, միլիոն մը բարեւներ, վազէ՛, սուրա՛, թռի՛ր, դու անխոնջ հրեշտակ Աստուծոյ, սլացի՛ր ցամաքներուն ու ծովերուն վըրայէն ու հասիւր Նիւ Եորք, հոն տուր զիս սիրողներուն, իմ ամենաջերմ, իմ սրտաբուխ բարեւները...»

Ասիկա ճամարիտ է, Հայե՛ր, ասիկա անկեղծ զգացումն է ձեր ու մեր որբերուն։ Յանուն անոնց կը խնդրեմ որ ընդունիք անոնց բարեւները, անոնց սիրալիր երախտագիտութեան համբոյրները։

Որք էին անոնք, բայց այլևս որք չեն. դուք անոնց հայր ու մայր եղաք։ Ապրի՛ք, ապրի՛ն, ապրի՛ն ձեր սաները։

Ու հա՛րկ է որ կրկնեմ, վերջացնելէ առաջ, թէ ձեր այս բարի դործին արդիւնքները անհաշուելի են։ Ձեր ձեռնարկը արժանի՛ է ձեր բոլոր ջերմ նուիրումին ու ձեր զոհողութիւններուն։ Ձեր որդեգիրները սքանչելապէս նպաստաւոր

մթնոլորտի մը մէջ լիպարին, ազնիւ ու մեծ
խորհուրդներ կը բնական անոնց ներսը: Ծիշդ
այն հասակին մէջ են անոնք երբ տղաքը մեծ
ուխտեր կ'ընեն: Հիւսիս դարոցական տղիկ մըն
էր երբ գրեց իր դարոցական թղթերէն մէկուն
վրայ, կամ Շաթօպոեան պէտք է ըլլամ կամ
մեռնիմ: Մեր տղ տղաքը կ'ըսեն, իւրաքանչիւ-
րը իրեն եղած ներշնչումին համաձայն, Ներսէս,
Մեսրոպ, Բիւզանդ, Եղնիկ, Վարդան, Վահան,
Սմբատ, Լեւոն, պիտի ըլլամ: Ահա ինչ մարդիկ
կը պատրաստէք դուք, Հայրենիքի ինչ անձնը-
ուէր ինչ հօգօրցաւակներ: Մտածեցէ՛ք, եթէ ձեր
սաներէն մէկը, միայն մէկը ըլլայ ինչ որ կը
մաղթենք որ ամենքը ըլլան, ան մէկը հապար կ'ար-
ժէ ու ձեր տուրքերուն հազարապատիկը առած
կ'ըլլայ Ազգը: Մէկը որուն սրտին մէջ տաճար
մը կայ ճշմարտութեան նուիրում, որուն զըլ-
խուն մէջ աշգային խորհուրդը, ազգային իտէա-
լը կը մեծնայ, և որուն բազուկները հրացաններ
են, որ հուր հեր ունի, և աչկունքն են արեգա-
կունք, դիւցազն մը որ տեսնող աչք ունի ու հա-
մարձակող սիրտ — ահա Հայ տիպարը հօգօր ու
հիանալի զոր կը պատրաստէք ձեր իմաստուն ճի-
գովը:

Օրհնեա՛լ ըլլաք:

ԻՄ ՈՐԲՈՒԿԻՆ

Բարե՛ւ, սանիկդ իմ սիրական,
Բարե՛ւ, հրեշտակս, ինչպէս ես
Աչացըս լոյս քեզի կեր տամ,
Մեծցիր ու օր լ'արեւ տես:

Խաղա՛, խնդա՛, կե՛ր ու մեծցիր,
Սորվէ արհեստ, սիրէ գիրք.
Գլխով, սրտիւ հանդիսացիր՝
Ինչպէս ձեռք քաջակիրթ:

Մեծցիր, սանիկդ իմ սիրական,
Դուն իմ սրտին հատորն ես.
Աչացըս լոյս քեզի կեր տամ,
Մեծցիր ու օր լ'արեւ տես:

Տուած է քեզ սիրտ, գլուխ, ձեռքեր՝
Աստուած, քու Հայրն երկնաւոր.
Սէ՛ր է նա, դո՛ւն ալ եղիր սէր
Քեզ գլխովին տուր Անոր:

Սորվէ, սանիկդ իմ սիրական,
Ընկերդ սիրել անձիդ պէս.
Աչացըս լոյս քեզի կեր տամ,
Մեծցիր ու օր լ'արեւ տես:

Եւ միշտ յիշէ Մայր Հայաստան
Որ նոր Մեսրոպ, նոր Ներսէս,
Եւ կամ Տիգրան, Լեւոն, Վարդան
Կը փափաքի տեսնել քեզ:

Ազրէ՛, սանիկդ իմ սիրական,
Զուարթ, արի, պարզերես.
Աչացըս լոյս քեզի կեր տամ,
Եղիր Վարդան կամ Ներսէս: (*)

Յունվար 30, 1904

(*1) Ուէսթ Հօպօքընի Որբախնամ Ընկերութեան
հանդէսին առթիւ:

ՈՐԹԱԽՆԱՄ ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՍԵՇՈՒԹԻՒՆԸ

(Խօսեցեալ Ուեսթ Հօպօքընի Որբախնամ Հանդեսին,
23 Նոյ. 1907)

Հայրենակիցներ,

Ձեր այս հանդէսը՝ յանուն որբերուն բարքը-
ռած՝ նուիրական հանդէս մ'է։ Խորին հաճոյ-
քով է որ կու գամ նորէն արտայայտել ձեզ իմ
հիացումս, զի չեմ ճանչցած մեր մէջ ուրիշ ըն-
կերութիւն մը որ այսքան պզտիկ ըլլայ բայց
այսչափ մեծ գործ մը կատարէ։ Դուք Ձեռք որ-
բերու տէր էք ելած. դուք աշխարհին թշուառա-
գոյն մանուկները կը մխիթարէք, գործ գթու-
թեան, և վաղաժամ մահուան կամ աննշան
կեանքի մը դատապարտուած պզտիկները շնորհ-
քով քաղաքացիներու կը վերածէք, գործ ազգա-
սիրութեան։

Ձեր այս որբախնամ գործը մեծ է նոյնիսկ ե-
թէ իբրեւ պարզ գթութեան արարք մը նկատենք
զայն։ Գթութիւնը հոգւոյ ազնուութիւն և նըր-
բութիւն կը նշանակէ։ Գթութեան ամենէն պըզ-
տիկ ժէսթն անգամ բարձր նշանակութիւն ունի
և յաճախ այնպիսի մեծ ու տեական ազդեցու-
թիւն մը կը գործէ որ ամենեւին համեմատական

չերենար կատարուած բարիքին։ «Գթութեան
գործ ընող մարդը կ'օրհնուի»։ Ասիկա հին ու
նոր ազգաց մէջ ընդունուած համարտութիւն մ'է՝
խղճին վկայութեամբ։ Ձեզի պիտի պատմեմ
գեղեցիկ վէպ մը զայս բացատրող։

Պարսից ծոցին մօտերը կուլարան քաղաքին
աղջիկները սովոր էին ամեն առտու եր-
թալ մօտակայ սարի մը ստորոտը միասին աշ-
խատիլ, իւր վրայ բամպակ մանեկով։ Երթան-
դուխտ անուն մարդու մը, որ եօթը մանչ ու
մէկ աղջիկ ունէր, աղքատիկ աղջիկն ալ անոնց
մէջ էր։ Օր մը այս աղջիկը ցերեկուան կերա-
կուրին պատրաստութեամբը զբաղած պահուն,
ճամբուն վրայ ծառէ մը ինկած խնժոր մը տե-
սաւ և վեր առաւ ու սկսաւ ուտել. երբ խնժորը
խածաւ, մէջը որդ մը գտաւ, խնայեց անոր. և
զգուշութեամբ տեղ մը պահեց, խնժորի պատա-
ռիկ մը անոր կեր տալով։ Եւ ըսաւ «Յանուն
Աստուծոյ Միայնոյ և Անգուգականին պիտի տես-
նէք թէ ես այսօր որչափ բամպակ պիտի մանեմ
այս խնժորորդին աստղին բախտով»։ Ու իրօք
այն օրը սովորականին կրկնապատիկը մանեց և
մօրը բերաւ հրճուանքով։ Հետեւալ օրը կրկնա-
պատիկեց բամբակի քանակը և ան ալ լմնցուց ա-
ւելի շուտ քան ուրիշները։ Այսպէս օրէօր կրկ-
նապատիկեց աշխատութեան ըրեց և քիչ առե-
նէն բոլոր ընտանիքը իրենց բարեկեցիկ վիճակովը
երեւելի հանդիսացան քաղաքին մէջ։ Հօրն ու
մօրը ուրախութեանը չափ ու սահման չկար, և
հիացած կը հարցնէին — «Աղջիկ, ի՞նչ է այս հը-
րաշալեաց գաղտնիքը. արդեօք աղէկնա՞ք քեզի
կ'օգնեն. այս ո՞րքան գերմարդկային հնար ու

ճարտարութիւն է:» Ասոր վրայ աղջիկը, որ մինչեւ այն օրը խնամով պահած ու մեծցուցած էր այն որդը, բերաւ ցոյց տուաւ իր ծնողացը. պատմեց եղբւրթիւնը և ըսաւ «Ահա այս է իմ գաղտնիքս:»

Սկսան աւելի կաթոգին գուրգուրանօք խնամել որդը և բանի կը խոչորնար, տեղը կը փոխէին և աւելի ընդարձակ պահարաններու մէջ կը դնէին, անանկ որ վերջապէս ահագին համեմատութիւններ առաւ և յատուկ սպասարկութեան պէտք ունեցաւ:

Սոյն միջոցին այն քաղաքին զօրաւոր իշխանը նախանձելով այս աղջկան հօրը բախտին, անոր հետ վերջապէս կռիւ մղեց. աղջկան հայրը, եւթանթուխտ, յաղթեց անոր և տիրեց քաղաքին, եղաւ իշխան և ունեցաւ իր զօրքը. իր եօթը որդւոց իւրաքանչիւրը 10,000 զօրաց կը հրամայէր: Եւ թշնամիք այնչափ չէին վախնար զօրքէն որքան որդին պատմութիւնը լսելով սարսափահար կ'ըլլային:

Տեա'րք և Տիկնա'յք ահա ձեզի գթութեան շատ պոտիկ գործ մը որ շատ մեծ հետեւանքներ ետեւէն բերած է: Ի՞նչ կայ Աստուծոյ արարածներուն մէջ աւելի շնչին քան խնձորին որդը, սակայն աղջիկը գիտակցութիւնն ունեցաւ թէ ինքը Ամենախնամ Արարչին քով օգնականի, սպասաւորի, դայեակի, մօր պաշտօն մը ստանձնած եղաւ, ու այս գիտակցութիւնը անոր մէջ ուրախութեան և կորովի աղբիւր մը բղխեցուց. աղջիկը այլակերպեցաւ. մէկ աղջկան հաց կ'ուտէր ու տա'սն աղջկան գործ կը կատարէր: Այլակերպեցաւ նաև, իր շնորհիւ, իր ընտանիքը, որ բարե-

կեցիկ և նշանաւոր հանդիսացաւ, և վերջապէս այդ գթած ու արդարակորով ընտանիքին հայրը երկրին իշխան եղաւ: Նկատեցէք, կը խնդրեմ, որ այդ աղջիկը Ժան Տ'Առք մը չէր. անկապ չկռուեցաւ, չսպաննեց թշնամիները, այլ որդի մը վրայ գթաց և զայն յարատեւ խնամեց: Աղջիկը ռոյ մը փրկեց, և ատոր զարմանալի ազդեցութեամբը անոր հայրը փրկեց ծալովուրդ մը:

Հիմա տեսնենք թէ որդ մը խնամող աղջկան գէպքը ո՞րքան աւելի ճշմարիտ կրնայ ըլլալ որք մը խնամողին համար:

Դուք խորհած էք, բարեկամներ, թէ ձեր գթութեան այս ձեռնարկը կրնայ ազդած և զգալի կերպով ազդած ըլլալ ձեր յաջողութեանը: Դուք հաւատացեալ էք թէ անհաւատ: Անկէ կախումն ունի խնդիրը: Կը հաւատա՞ք թէ այս տիեզերքը Ամենակալ ու գթած Հօր մը ձեռքն է. կը հաւատա՞ք թէ Աստուծոյ տկար գաւակները, ասուն թէ անասուն, խնամելով՝ դուք երկնաւորին պաշտօնեաները կ'ըլլաք: Եթէ այդ հաւատքով է որ որբերը կը խնամէք, ուրեմն վստահ եղէք թէ Աստուած անշուշտ ձեզի օրհնութիւն պարգեւած է և պիտի աւելի ևս պարգեւէ: Յիշեցէք, սակայն, թէ աղջիկը զօրաւոր հաւատք ունէր. չէր ըսեր թէ երեկուան մանածին կրկնապաշկը այսօր մանել անկարելի էր: Դուք ալ, եթէ ունիք հաւատք զօրաւոր, պէտք է ըսէք, անցեալ տարի որք մը պահեցի, այս տարի յանուն Աստուծոյ Ամենակալի երկուք պիտի պահեմ: Յանդգնեցէ՛ք:

Աղջկան խնամած որդը մեծցաւ, սովորակաւնին աննման, վիթխարի համեմատութիւններ ա-

ռաւ: Աւելի՛ ստուգիւ կը մեծնայ ձեր խնամած
որդին, ու անիկա, շնորհիւ առած կրթութեանը,
արդէն շատ մեծ է այն աննշան ու տկար էակէն
որ պիտի ըլլար եթէ անխնամ թողուէր: Թէ
դեռ ո՞րքան պիտի մեծնայ, զայն Աստուած միայն
գիտէ: Ձեր որբը կրնայ հրաշալի մեծութեան
հասնիլ, մեծ բարերար մը, մեծ առաջնորդ մը,
անմահ դիւցազն մը ըլլալ, զի նա՝ Ամենակալ
Հօր պատկերին համեմատ ստեղծուած՝ ընդունակ
է անհուն աճման:

Ձեր որդեգրած այդ պզտիկ որբը որ քանի մը
տարի առաջ, հազիւ տասներկու տարեկան, իր
մատը աշխարհացուցին վրայ դնելով իր Ամերի-
կայի հայ բարերարներն կ'ուզէր ցուցնել իր ըն-
կերներուն, և որ իր երախտագիտութեան տաք
համբոյրները հովիկին կը բեռցնէր բերել ձեզի
յանձնելու, այս տարի աւարտած է իր ուսման
ընթացքը, և հուժկու պատանի մ'է լի առնացի
զգացումներով, հայրենեաց սիրով և ազգանուէր
մտածումներով: Անիկա երբեմն մօտակայ լեռը
կ'երթայ ուխտի, մ'արդոցմէ հեռու՝ իր զգաց-
մանց ազատ արտազեղումներն ընել: ԿԱԶԴՈՒ-
ՐԱՆ — այդ է իր դպրոցական անունը — այսպէս
բարբառեցաւ օր մը իր մենախօսութեան մէջ,
լեռը: —

ՀԱՅ ՊԱՏԱՆԻՈՅՆ ՄԵՆԱԽՍՍՈՒԹԻՒՆԸ

Ողջո՛յն, եփրատ, որ կը վազես դարէ դար:
Ողջո՛յն, հովիտ, որ կը պտղիս անսպառ:
Ողջո՛յն, Մասիս, որ կ'աղօթես Երկնից յար:
Այդպէս և Հայն պիտի ապրի անսպառ. —
Վազէ՛, պտղի՛, և աղօթէ՛ դարէ դար:
Հայ Մասիսի զաւակ եմ ես, Հայ եմ, Հայ:

Ազատ Մասիս կեցցէ կանգուն յաւիտեան,
Քաջերը չեմ մեռնիր, նոյնպէս կը հաւտամ:
Հայկ Լ'Արմենակ, Մեծն Տիգրան, Քաջ Վարդան
Կ'ապրին գլխուս, բազուկներուս մէջ անմահ,
Կ'ապրին ի խորս ազգանուէր իմ սրտիս:
Աւագ արանց եմ ես սերունդ, Հայ եմ, Հայ:
Ձոհողութեան կախած եմ խաչն իմ կուրծքէն,
Ձոր հաւատքով Լուսաւորչէն առեր եմ:

(Կը համբուրէ խաչը:)

Գրիչ մ'ունիմ ճշմարտութեան նուիրուած,
Ձոր Սուրբ Սահակն օրհներ իմ ձեռքն է դրեր:
(Կը համբուրէ գրիչը:)

Արդարութեան ի սպաս դրած եմ զիմ սուր,
Բիւր թշնամի անոր կուտամ կերակուր:

(Կը քաշէ սուրը:)

Հայ եմ ես, Հայ:

Խա՛չ, Գի՛ր, Սո՛ւր:

Ձէնքերս հօր կը կերակրեմ ես անդու:
Վահան՝ Մասիսն, իսկ թնդանօթ՝ սև մամլերն
ինծի կ'ընեմ ու կը կոռւիմ անվեհեր,
Շանթ տեղալով ես կը յաղթեմ ժանտերուն,
Ու կ'ողջունեմ իմ Հայրենեաց փրկութիւն:
Հայ եմ ես, Հայ:

Օ՛ր, կազդուրան ո՞րքան մեծցած է «Հասա-
կով ու շնորհքով»

Մեր վէպը կ'ըսէ թէ բարեգութ որդախնամ
աղջկան ընտանիքը, իր շնորհիւ, թագաւորական
պատուոյ արժանացաւ: Արդեօք ասիկա ճշմարիտ
պիտի ըլլա՞յ ձեր պարագային մէջ: Ձեր ազգն
ալ ձեր գթութեան գործին շնորհիւ պիտի գտնէ՞
ազատութիւն: Կը հարցնեմ — ձեր ժողովուրդը

ինչ կերպով պիտի գտնէ ազատութիւն և թագ-
եթէ ոչ ազատութեան ու թագի արժանի ընելով
ինքզինքը :

Արդ, ո՞ր ազգն է ազատութեան ու թագի
արժանի. ա՛յն որ կը գողնայ ու կը կողոպտէ, թէ
ա՛յն որ կ'արտադրէ եւ իր բարիքին բաժանորդ
կ'ընէ խեղճերը. ա՛յն որ անմեղ մանուկները սուի-
նի ծայրը կ'անցունէ կամ դանոնք որդերու պէս
իր խժգժական դարչապարին տակ կը ճղմէ', թէ
այն որ որբ մանուկները կը գրկէ գթով ու կ'որ-
դեգրէ գորովագին : Թուրքն այլեւս արժանի չէ՝
թագի, ու օր մը անշուշտ, և ոչ անագան, թագը
պիտի իյնայ անոր գլխէն, իսկ Հայը որ կը խորհի
ու կ'աշխատի ու կը գթայ ու կը սիրէ, արժանի՝
է ազատութեան, ու անշուշտ պիտի հասնի ազա-
տութեան :

Պայմանաւ, սակայն, պայմանա՛ւ որ մենք
հաւատացեալներու ժողովուրդ մը ըլլանք, ու
գթութեան և սիրոյ գործերու մեր բոլոր ուժով
յանդգնինք : Որքերը մեծցնենք, աղքատները
կերակրենք, թշուառները մխիթարենք հոն ցաւոց
երկրին մէջ որ օր մը նորէն երջանկութեան ու
փառաց երկիրն ըլլայ : Անդադար աշխատինք ազ-
նուացնել մեր ազգը ու ազատութեան արժանի
ընել զայն : Ազգ մը յանկարծական գործողու-
թեամբ մը չի փոխակերպիր. գործենք ՀԱՄԲԵ-
ՐՈՒԹԵԱՄԲ, գործենք ՅԱՐԱՏԵՒՈՒԹԵԱՄԲ :

Հոն, ցաւոց երկրին մէջ գործ կայ անհուն, և
նոր նոր որբեր կը շինեն հոն սուրն ու սովը :

Երէկ էր որ անուշիկ աչքերով, տխուր դէմ-
քով, թուխ մազերով պզտիկ որբը գնաց լալով
անկ'ղին : Հէ՛ք մանուկ, յիշեց իր անուշիկ մայրն

ու հայրը որոնցմէ զրկուած է քանի տարիէ ի վեր,
լացաւ դառնագին ու աղօթեց :

«Տէ՛ր Աստուած, մինչև ե՞րբ իմ արցունքներս
ինծի հաց պիտի ըլլան. անոյշ կերակուր չեմ ու-
զեր, աղուոր լաթերու չեմ ցանկար, գիտես սիր-
տըս. կ'ուզեմ դպրոց երթալ, բան սորվիլ. ան-
գէտ ու անպէտ չըլլամ, Տէր. ինծի՞ ինչու մէկը
տէր չելլեր : Դուն համբերութիւն տուր ինծի.
դուն իս մխիթարէ, դուն իս քնացուր...» :

Ու քունը եկաւ իր արցունքոտ աչքերուն, և
երազին մէջ տեսաւ իր մայրը որ եկաւ զինքը
գրկեց ու համբուրեց. և ինքն ալ համբուրեց,
համբուրեց զայն, ու լացաւ. և երբ մայրը մնաս
բարով ըսաւ, որբը իրջրոր ուժովը գրկեց զայն
և գոչեց «Ալ պիտի չերթաս, մայրի՛կ, չեմ թո-
ղուր որ երթաս... : Մայրի՛կ, մայրի՛կ...» :

Առաւօտեան երբ արթնցաւ, ըսաւ ինքնիրեն,
«Երագս ի բարին. Աստուած աղօթքս լսեց, ինծի
մայր մը պիտի տայ, ինծի հայր մը պիտի տայ...» :

Դուք էք, Հայե՛ր, դուք էք այն մայրերն ու
հայրերն զոր որբերը տեսան գիշերս իրենց երա-
զին մէջ, դո՛ւք, գթասիրտ տիկիներ, Հայկանո՛յշ,
Վարդանո՛յշ, Սիրանո՛յշ, Մեղրանո՛յշ, դուք,
տեարք հայրենասէրք, Ա՛բարունի՛, Համեմունի՛,
Առատունի՛, դո՛ւք էք այն հայրերն ու մայրեր զոր
Ամենակալն կը հրաւիրէ տէր ելլել իր որբերուն :
Պիտի չփութա՞ք հնազանդիլ հրամանին, ստանձ-
նել պաշտօնը, ընդունիլ պարգևը :

Պատուական պատեհութիւն : Օ՛ր, բոլորը պի-
տի անցնին, ամբարները, առաստութիւնը, համե-
ղութիւնները հողին պիտի խառնուին վաղը, մի-
այն ինչ մաս որ քու անձէդ դուրս նուիրես յա-

նուն Աստուծոյ Յաւիտենականի՝ ա՛յն պիտի մնայ
յաւիտեան՝ ԸԼԼալ քու ճշմարիտ ուրախութիւնդ
ու փառքդ :

Աստուած քեզ կը կանչէ անունովդ քու խրդ-
ճի ձայնովը որուն արձագանքն է իմս . մտի՛կ ը-
րէ . քու առջեւդ այս իրիկուն կեցած է անտէր
մանուկ մը զոր Տգիտութիւնը , Անօթութիւնը ,
Մերկութիւնը , Վիշաք , Վախը , բազմազլխի՛ ճի-
ւադ , իր ճիրաններուն մէջ բռնած կը կրծէ , քաշէ՛
սուրդ , ո՛ր քաջ , յանուն Տեառն ու յանուն Հայ-
րենեաց զա՛րկ , սպաննէ՛ ճիւղն ու քու պաշա-
պանութեանդ հզօր բազուկներուն մէջ առ ման-
կիկը , յերկնից քեզ պարգեւ , ու պարգեւէ՛ զայն
Հայրենեացդ որդեկարօտ : (1)

(1) Այս ատենախօսութենէն անմիջապէս վեր-
ջը Հանգանակութեան ձեռնարկուեցաւ և Ուէսթ-
Հոպօքընի փոքր գաղութի ազնուագոյն անդամ-
ները իբր հինգհարիւր տողար իսկոյն նուիրեցին
յօգուտ որբերուն :

ՍԿՍՈՒՆ

(Խօսեցեալ ի Նիւ Եորք , 29 Յունիս , 1905)

Շանթերը բարձր գագաթանց վրայ կ'իյնան
մանաւանդ , նոյնպէս և բռնաւորի կոյժակունքը
յաւէտ կը հարուածեն հարստահարեալ ու դժ-
գոհ ժողովուրդի ամենէն համարձակախօս և բար-
ձր կեցած գլուխները : Սասունը հայ դժգոհու-
թեան հպարտ գլուխն էր , ու հարուածը անո՛ր
եկաւ նախ , 1894 ին . ա՛ն եղաւ Հայաստանի նո-
խանուէր զուարակը : Այդ առաջին հարուածին
տակ Սասուն վիրաւոր , արիւնլուայ , ուժաթափ
ինկած էր : Բռնութիւնը անյարիր կը համարէր
անոր անկումը , բայց երբ ապշութեամբ տեսաւ
թէ անիկա զարմանահրաշ կենսունակութիւն մը
ի հանդէս բերելով՝ կը շտկուէր , կը բարձրանար ,
ու նորէն կը պարգէր աներկիւղ ճակատը , պա-
տըրուակ մը փնտռեց , ու պատրուակը հայթայթ-
ուեցաւ դժբաղդարար , ու թշնամին կատաղօրէն
ինկաւ : Սասնոյ վրայ , այս անգամ սպառնալով
քանդել զայն սպառնալու : Սասնոյ ամայացած
ու արիւնոտ կրծոցը վրայ թուրք զօրանոցներ են
կանգնուած այժմ :

Ու այս երեկոյ երբ պահ ընդ պահ թարին ,
ջութակին ու դաշնակին ձայները կը հմայէին րգ-
մեզ , կը թուէր ինձ լսել ուրիշ ձայներ ալ , հե-
ռուէ՛ն եկող ձայներ — հայ աղջիկներու տխուր
բարբառը , վիրաւորեալ երիտասարդաց ցաւագին
մնչիւնը , որդեկորոյս մայրերու վշտալի լալիւ-
նը , այրիներու անմխիթար ողբը , սովալլուկ ե-
րախաներու սրտաճմլիկ ճիչերը . . . : Ու ոչ մի-
այն Սասունէն ու Մշոյ դաշտէն այլ հայաբնակ

գաւառացի մեն կողմէն կուգան այս ողբադին ձայները. ո՞ր գաւառը, ո՞ր քաղաքը, ո՞ր գիւղը սքաւոր չէ: Անհուն է ողբի ձայնը որ տառապանաց այդ երկրէն կը բարձրանայ դէպի երկինք, ըստ երեւութին խուլ երկինք մը:

«Անգութ երկինք ալ չի յիշեր
Մոռցեր է Հայաստանը,»

Գրեց ոմն տարիներ առաջ, և անոր բանաձևին հետեւելով նորերը գրեցին,

«Երկինք միթէ դուն գութ չունի՞ս
Թշուառ Հայոց սերունդին.
Հայ տրիւնէն չա՞տ կ'ախորժիս,
Կ'ուզես ի սպառ կորնչի՞ն:»

Տխմարի խօսքեր են ասոնք: Երկինք ոչ խուլ է և ոչ անգութ: Աստուած կը խօսի. քաղաքակիրթ մարդկութեան խղճի ձայնն Աստուծոյ ձայնն է: Քիչ օրեր առաջ՝ մեծ մարդ մը, վիթխարի պետութեան մը հզօր գլուխը, նախագահ Բողոքէլթ, եղալան վեհութեամբ մը հնչեցուց խղճի ձայնը առ Քօնկրէսն ուղղեալ իր սլառգամադրին մէջ. յապշութիւն Սուլթանին և յամօթ Եւրոպիոյ կ'աւազարութիւններուն, նա ըսաւ թէ Ամերիկայի պէս հզօր պետութիւն մը պէտք է կարող ըլլայ բոլորէլ այն չկազմակերպեալ և երկարատեւ անդութ հարստահարութեանց դէմ որոց զոհ կ'ըլլան Դրան հպստակ Հայերը:

Հաւատա՛նք թէ, որպէս էմէրսըն ըսաւ, իրաց բնութիւնը կը միտի՝ յարդէպի ճշմարիտն ու արդարն: Յաւաճութեան օրէնքը իր զօրութիւնը կ'ապացուցանէ տակաւ, և արդարութիւնը ասորիճանաբար կը յաղթանակէ: Անոնք որ արդարութեան կողմնէն, անչուշտ կը յաղթա-

նակեն վերջապէս: Ամերիկայի քաղաքային պատերազմին ատեն՝ կղերական մը ըսաւ նախագահ Լինքոլնի՝ «կը յուսամ թէ Աստուած մեր կողմէն է:» «Ատիկա չէ իմ հոգը,» պատախաճեց Լինքոլն, «դի դիտեմ թէ Աստուած միշտ արդարութեան կողմն է. այլ իմ անդադարէ՛հ հոգս ու աղօթքս այն է որ ե՛ս և այս ա՛ղղը Աստուծոյ կողմը գտնուինք: (... but it is my constant anxiety and prayer that I and THIS NATION be on the Lord's side.» Մեր հոգն ալ այդ պէտք է ըլլայ: Ո՛վ որ սուտն ու դաւը և ոճիրը իրեն գործիք կ'ընէ աղատութեան դատին ծառայելու համար, այնպիսին Աստուծոյ կողմը չէ: Ո՛վ որ իղճին ու բանականութեան ցուցումներուն հակառակ կը գործէ, ո՛վ որ պատմութեան ու փորձառութեան սուղ դասերուն չանոար, այնպիսին ինչ փառքած կ'ըլլայ Աստուծոյ խրատին, արհամարհած՝ Անոր նիզակակցութիւնը: Աստուած երկեք ձեռքը չի բռներ այն մարդուն որ ինքզինքը կը ըսպաննէ, ազգերն ալ անձնասպան եղած են, ու Աստուած չէ արգիլած: Սակայն նա պատրաստ է ձեռքէն բռնել ամեն մարդու ու ժողովուրդի որ կ'ուզէ ճգնիլ փրկութեան և յառաջդիմութեան փառաւոր ճիգը: Ամեն յաղթութիւն, սըքնում և զոհողութիւն կը պահանջէ: Կա՞յ Հոս Հայ մը որ ինքզինքը լիովին մասնակցած համարի Հայկական ազատութեան սուրբ պատերազմին՝ լոկ երգելով կամ լսելով ազգային երգեր: Կը գըտնուի՞ Հոս Հայուհի մը որ կարող չըլլայ ի խորոց սրտին ըսել. «Ես Հայ աղջիկ մ'եմ գինուոր» կամ այր մարդ մը որ սիրտը չունենայ գոչելու. «Ես Հայ տղայ մ'եմ գինուոր՝ Տղմուտի մէջ մկտուած:»

Ո՛վ Տղմուտի մէջ մկրտուած զինուորներ, Ձեր զէնքն է Սա՛չը յաղթապանծ, այսինքն ճըշմարտութիւնը, արդարութիւնը, ազատութեան սէրը, անձնուիրութիւնը, ԱՆՁՆՈՒԻՐՈՒԹԻՒՆԸ: Այս երեկոյ իսկ սիրոյ և անձնուիրութեան կռիւ մը ունիք կռուելու: Հրաւերն յԱստուծոյն է, ու հրաւերը ամենուր կ'ողողուի: Քաշեցէ՛ք սուրերը: Հաւածեցէ՛ք բռնութեան ու անօթութեան արհաւիրքը Սասունէն ու Մշոյ դաշտէն: Հոն, ի Հայաստան, մեր տառապեալ եղբայրները կը մրմնջեն «Տէր, ողորմեա՛, Տէ՛ր, ողորմեա՛, Տէ՛ր, ողորմեա՛» և Տէրը կը լսէ ու կը դառնայ գունդ մը հրեշտակաց ու կը հրամայէ թռչիլ յօգնութիւն այդ աղբիւսարկուաց. ու ԴՈՒՔ էք այդ հրեշտակաց գունդը: առէ՛ք սիրոյ թռիչք, արշաւասոյր խոյանքով սաւառնեցէ՛ք, թռէ՛ք դէպի Հայաստան. ձեր գթութեան առատածիր նուէրները տեղացէք արագ արագ ձեր նեղեալ արեւակիցներուն վրայ: Ո՛ հայ հրեշտակներ, կերակուր տուէք, կրակ վառեցէք, մերկերն հագուեցուցէք, պղտիկները գրկեցէք, համբուրեցէք, և թող Հայրն ազգաց, Հայրն Հայաստանի օրհնէ ու բեղմնաւորէ ձեր նուէրները ու բերէ չուտափոյթ փրկութեան օրը մեր բազմաչարչար Հայրենիքին համար: (1)

(1 Այս ժողովին կը նախագահէր ողբացեալ Յովհաննէս Թափաշեան: Օր. Վարդիթեր Ֆէլէկեան արտասանեց «Ես հայ աղջիկ մ'եմ զինուորը» և երգիչ խմբակ գեղգեղեց «Տէր ողորմեա՛ն»: Հանգանակութեան գումարն սոյն երեկոյ եղաւ իբր հազար տոլար ի նպաստ Սասնոյ և Մշոյ դաշտի տառապելոց:

ԿՂԿԱՍԱՀԱՅՈՑ ՏԱԳՆԱՊԸ

(Խօսեցեալ ի Նիւ Եօրֆ, 24 Փետր. 1906)

Սիրելի Հայրենակիցներս,

Վերաւոր Տաճկահայաստանի աղեխարշ մօղն-չիւններուն խառնուած՝ մեզի կը հասնին կռուող Ռուսահայաստանի գոռն ու գոչն ալ ժամանակէ մ'իվեր:

Հոն, ի Կովկաս ալ հուրն ու սուր, խաւարի զէնքերը կը չողան մերագնէից շուրջը, հազարաւոր հայ կեանքեր կը զոհուին, ու միլիոններով կը հաչուին նիւթական կորուստք:

Կորուստ ահագին, բայց ոչ կորուստ անպատիւ: Հոն մեր եղբայրները կը զարնեն, կը սպաննեն, կը զարհուրեցնեն իրենց վրայ յարձակող բարբարոսները, ու երբ իրենք ալ կռուի ասպարէզին վրայ կ'իյնան, քաջի անկումով կ'իյնան — ՎԱՐԴԱՆԻ պէս կ'իյնան:

Անոնք գիտակցութիւնն ունին թէ արդար զասի մը համար կը կռուին իրենք, թէ քողաքակըրթութեան փաստին է որ կը նուիրեն իրենց ոյժն ու կեանքը:

Ու գիտենք թէ արդարութեան համար թափուած արիւնը երբեք պարապը չերթար, երբեք: Կա՞յ հոս մէկը որ թերահաւատի այս մասին:

Երբ Ֆրանքլինի ծանուցին թէ Անգլիացի զօրավարը Հաու առեր է զՖիլադելֆիա, Ֆրանքլին պատասխանեց. «Ո՛չ, Ֆիլադելֆիա՛ առած է զզօրավար Հաու»: Ու անանկ ալ եղաւ վերջ ի վերջոյ:

Միթէ անարդարութիւնը կարող է յաղթել արդարութեան, բարբարոսութիւնը՝ քաղաքակրթութեան, խաւարը՝ լուսին։

Նոյն իսկ Թուրքիոյ մէջ, վերջին քսան տարիներու ընթացքին, երբ հարիւր հազարներով Հայք մեռան արդար դատին համար, անոնց պարտութիւնն առերեւոյթ միայն էր։ Թուրքը, այսինքն անարդար, բարբարոս կառավարութիւնն էր որ յաղթուեցաւ իրօք, ու պիտի յաղթուի վերջի վերջոյ։

Կովկասի մէջ ևս նոյն իսկ երբ Հայք ջարդուիին, Թաթարք են որ կը յաղթուին։

Հայե՛ր, թուրք կառավարութիւնը, ռուս կառավարութիւնը, խաւարի բոլոր գորութիւններն ունին փաստաբաններ շատ, բայց փաստ չունին. կրնան սպաննել, բայց յաղթե՛լ, ո՛չ։

Լոյսը մե՛րն է, իրաւունքը մե՛րն է, ի Թուրքիա և ի Կովկաս վերջնական յաղթանակը ևս մե՛րը պիտի ըլլայ։

* * *

Վտանգ կայ, սակայն, որ մենք թուլութեամբ և անգիտակցութեամբ տէր չելլենք փառքի այն կարեւոր բաժինին որ այս կռուին ու յաղթանակին մէջ մեզի կ'իյնայ — արտասահմանի Հայերուս, Ամերիկայի, Նիւ Եօրքի Հայերուս։

Ո՛րքան Հայեր կան որ տակաւին ըմբռնած չեն թուիր այն կարեւոր իրողութիւնը թէ Հայկական կեանքը դարերէ իվեր այնքան պատուական ու ցանկալի չէր եղած որքան մեր օրերուն — թէ Հայ երիտասարդին, Հայ կնոջ, Հայ առաջնորդին, Հայ մտաւորականին, Հայ հարուստին, և

առ հասարակ Հայ ժողովուրդին պատեհութիւններն այնքան ընդարձակ ու պատասխանատուութիւնները այնքան ահագին չէին եղած երկար դարերէ իվեր որքան ի ներկայիս։

Վասնզի ի ներկայիս պատմութիւնը կը շինէ Հայը, չի քնանա՛ր։

Ու պատմութիւնը սուրբ է։ Ինչպէս Քառլայը կ'ըսէ, մարդկային սեռին պատմութիւնը Աստուածաշունչ գիրք մըն է, այսինքն բոլոր սուրբ գրքերէն աւելի մեծ Աստուածաշունչ մը։ Ազգերը անոր գլուխները կը կազմեն, մեծ մարդիկը՝ անոր խորագիրները, ու բոլոր անկեղծ աշխատաւորները անոր պատկերները։

Հայե՛ր, մեր ազգն ալ կոչուած է այդ մեծ Աստուածաշունչին գլուխներէն մէկը յօրինել։ — Ահա հիմա այդ հայկական գլուխին ընդմիջեալ պատմութիւնը նորէն կը շարունակուի. նորէն կ'ապրինք ազգային կեանքը, նորէն կը կռուինք քաղաքակրթութեան կռիւը, ու մեր սուրբ պատերազմին պատմութիւնը կ'արձանագրուի մարդկային տիեզերական Աստուածաշունչին մէջ։

Ու մեր պատմութեան մէկ գլուխը պիտի ունենայ սա տիտղոսը — Ամերիկահայ Գալուրը եւ Հայկական Ճգնաժամը։

Այս իրիկուան մեր ժողովը, մեր գործը, պիտի արձանագրուի այդ գլխուն մէջ։

* * *

Գնահատե՛նք մերօրեայ Հայ կեանքին խոշոր իրականութիւններն և ապրինք անոնց ներկայութեանը, անոնցմով ներշնչուած։ Այս է Հայրենասիրութիւնը, այս նաեւ մարդասիրութիւնը։

Թող այս երեկոյ մեր հայրենասիրութիւնը

գեր իվեր հանդիսանայ ամեն ուրիշ նկատողութիւններէ, գեր իվեր տնտեսական հաշիւներէ, գեր իվեր կուսակցական շահերէ, ընենք յաւերժ յիշելի հանգանակութիւն մը, տա՛նք անհաշիւ ու անզուսպ առատաձեռնութեամբ:

Հայե՛ր, Հայաստան ճգնաժամի մէջ է, Արա-րատի ամեն կողմը կը մռնչէ փոթորիկը, ու Հայ-րիկը մեզի կը կանչէ, կովկասը մեզի կ'աղաղակէ օգնութեան համար. լսեցէ՛ք: Երեւա՛ն ելէ՛ք, ո՛ր Հայրենիքի անձնուէր գաւակներ, ահա ժամը հնչեց ձեր կռիւի բաժինը կռուելու ձեր դրամը զոհե-լով, ձեր անձնուէր աջը կարկառելով մարտնչող Հայութեան: Հայ քաջե՛ր, ձեր բոլոր նիւթական կարողութեամբ, ձեր հայկական ամենաբուռն կա-տաղութեամբ զարկէ՛ք թաթարներուն, զարկէ՛ք բռնութեան ու խաւարի կուրծքին, ու լոյս թող ցոլանայ ձեր հարուածներէն, կրակ թող ցասկէ ձեր աչքերէն — զարկէ՛ք յանուն արդարութեան, զարկէ՛ք յանուն քաղաքակրթութեան, զարկէ՛ք(1):

(1) Այս ժողովին նախագահն էր Յովհաննէս Թաւադեան, և շատ կարեւոր գումար մը հան-գանակուեցաւ ի նպաստ կովկասի տառապելոց:

ՁԵՅԹՈՒՆ

(խօսեցեալ ի նիւ Եորֆ, Հայկական Միութեան
Ժողովին, 26 Նոյ. 1887)

Ընկե՛րներ,

Կիւիկիոյ մէջ սով կայ: Սովահար քաղաքացիայն թշուառութիւնը կատարեալ եղեր է ահա-ւոր հրդեհով որ 250 խանութ լաւեր է և 800 տուն, հանդերձ եկեղեցեօք և վարժատներով:

Այդ քաղաք արդէն հրոյ ճարակ եղած էր 1884ի ամառն: Նորէն այրեցաւ անցեալ ամառ: Արդէն աղքատիկ քաղաք ի՛նչ խոր թշուառու-թեան մէջ պէտք է ընկղմած լինի եթէ երեք տար-ուան մէջ երկու անգամ այրի, երեւակայեցէ՛ք: Երեւակայեցէ՛ք անօթի տղաքը որ սա ցուրտ եղա-նակին մէջ կիսամերկ կը դողան խեղճուկ խոր-ճիթներու մէջ:

Ընկե՛րներ, այդ թշուառ քաղաք, այդ սովա-հար ու հրակէզ քաղաք Ձէյթունն իսկ է այն:

Շատ քաղաքներ տեսած եմ ու կը ճանաչեմ Հայաստանի մէջ. — տեսած եմ ի մէջ այլոց գե-րիդա, դՆարբերդ, զ Բաբերդ և զԿարին, բայց մի քաղաք միայն տեսած եմ բառին բոլոր նշանա-կութեամբն ՀԱՅ, քաղաք գրեթէ բոլորովին հա-յաբնակ և հայաբարոյ — այդ քաղաք՝ Ձէյթունն է այն:

Հայաստանի ուրիշ բոլոր քաղաքացի մէջ Հայն է որ կը խօսի թրքին թրքերն լեզուով, և կը ի օ-սի խոնարհաբար. միայն մի քաղաք կայ յաշխար-

հի որոյ Թուրք սակաւաթիւ բնակիչներն խոնարհութեամբ կը խօսին Հայուն և Հայեվար կը խօսին. — այդ տարօրինակ քաղաք՝ Զէյթունն է այն :

Տաճկաստանի բոլոր ուրիշ քաղաքաց մէջէրբ Հայ տղեկն զինուոր տեսնէ, կը փախչի տուն լնի-զա՛մ է՝ չչնչեւով : Միայն մի քաղաք կայ ուր Հայ տղան ի տես Թուրք զինուորին՝ քար կը նետէ անոր աներկիւղ. — այդ անվախ քաղաք՝ Զէյթունն է այն :

Շատ քաղաքաց մէջ կան կրթեալ և քաղաքականացեալ Հայեր, պատուաւոր, ականաւոր, ունեւոր Հայեր. — իսկ զինուոր Հայեր՝ միայն մի քաղաքի մէջ կը գտնուին — այդ քաղաքին մէջ տեսայ 11 տարեկան Հայ տղեկ հրացան չալկած և հրացան արձակելու կարող : Այդ զինուոր ու պատերազմիկ քաղաք՝ Զէյթունն է ԱՅՆ :

Այո՛, Զէյթուն Հայ մարտկաց ինչպէս Հայ մարդկանց քաղաքն է : Նա բանակներու դէմ ելած ու բանակներ կոտորած է ներկայ դարուն մէջ իսկ երբ Հայեր պատերազմ և հրացան բառերէն կը զարհուրին : Մինչեւ քիչ տարիներ առաջ՝ Թուրք իշխանութիւն չկար հոն, քաղաքն տուրք չէր վճարեր, և կը պահէր իւր ինքնավարութիւն և անկախութիւն : Այժմ իսկ, Զէյթունի Թուրք գայմազամը չհամարձակելով զիչերն մնալ առիւծուց քաղաքին մէջ՝ ամեն երեկոյ կը քաշուի այն ամուր պահականոցաց մէջնուրկէ զինուորաց զընդեր և Թնդանօթներ կը հոկեն Զէյթունի վրայ 1878էն ի վեր :

Ահա այս դիւցաղն քաղաքն է որ իւր անկախութեան սիրոյն համար այնքան անկանոն ու կանոնաւոր գնդերու յարձակումներ, այնքան նեղու-

թիւներ կրելէ յետոյ կը պատժուի նաև հրդեհով : «Կեսովուր»ներու քաղաքն յարմար կը դատուի ողջակէց լինելու բռնապետութեան կողմ . . . : Կ'ուրդէն Թշնամիք որ անոր մոխիրն հովերուն տան և ձեռս իկուրծս զարնելով բսեն թէ ո՛չ ես է Զէյթուն :

Ո՛չ, Թշնամի, ո՛չ, չիք պիտի չլինի Զէյթուն : Եթէ այրես զայն դեռ տասն անգամ, պիտի չինենք մենք զայն տասն անգամ :

Զէյթուն չպիտի կորնչի : Այն մեր մխիթարութիւնն է, եթէ ոչ մեր զօրութիւն : Մեր նախնեայ ազատութեան դարերու և նոցա դիւրագնական շահատակութեանց կենդանի յիշատակարանն է այն :

Ընկե՛րներ 2000 տարի Հայկական իշխանութեան արեւն փայլեցաւ, և Կիլիկիա՛ տեսաւ այդ արեւու խոնարհումն ի մուտս : Անդ ի Կիլիկիա կայ սակայն լեռ մը՝ ուր այդ մարն մտած արեւուն յետին նշոյլքն իւր ազօտ վերջալոյս կը շողան ցայսօր : Դէպ յայդ լեռ, յայդ կէտ դարձուցէք ձեր ականարկ, Հայե՛ր, — այդ կէտ, այդ վերջալուսոյ սխրալի կայան — Զէյթունն է այն :

Երեւակայեցէք այժմ հրդեհի լեռնաբերձ բոցերն որք յարձակեր են խեղդելու այդ մխիթարական նշոյլներն :

Հայե՛ր, կրնա՞ք չգթալ Զէյթունի . կրնա՞ք վարանիլ ձեր համակրանք արտայայտելու այդ Թշուառացեալ քաջերուն :

Շինենք զԶէյթուն, հայրենակիցներ, այս երեկոյ իսկ, աստէն և աստ տանք մեր լուսան, ծագեցնենք մեր սփոփիչ շողիկը, մեր տաքուկ սիրոյ նշոյլը մեր անօթի անպստսպար եղբարց վրայ :

կուտամ ես ինչ որ կրնամ. տուէ՛ք և դուք ինչ որ կրնաք, եւ եթէ չենք կարող շինել ամբողջ քաղաքն, չինենք մի տնակ:

Եթէ չենք կրնար Աստուած լինիլ ու հրամայել որ սառնամանիք դարնեն* թշնամին կամ ամպեր շանթահարեն զժանտն, որ եփրատ յաճակի և Երասխ որոտայ թուրք գնդերու գլխուն, կրնանք մարդ լինիլ ու մեր ձեռք կարկառել տառապեալ Զէյթունի եւ անոր ափին մէջ դնել մի քանի տոլար, մի քանի սսկի, որպէսզի նա հաց ունենայ ուտելու և հրացան ունենայ ինքզինք պաշտպանելու:

Շինենք զԶէյթուն, Հայեր, և եթէ չենք կըրար շինել զնա, մխիթարենք, սփոփենք, քաջալերենք տալով որքան որ կրնանք. - մխիթարենք զհայ, զքաջ, զնահատակ, զառիւծ Զէյթուն:

ԼՍՅ ԿԻՆԸ

(Պօսեցեալ ի Հանդիսի Երիզացի Հայ Երիտասարդաց Կրթական Միութեան, 8 Դեկտ. 1907, Նիւ Եորք:)

Տիկնա՛յք և Տեա՛րք,

Երզնկայի Աղջկանց դաստիարակութեանը օգնելու համար Նիւ Եորք բնակող Երզնկացի Հայ Երիտասարդներն ընկերութիւն մը կազմած են իրենց մէջ, և քաղաքիս Հայ գաղութը հրաւիրած են գալ իրենց այս հանդիսին առթիւ ծանօթանալ իրենց նպատակին ու գործունէութեանը: Ես ալ, իբրեւ Նիւ Եորքցի մը, այս հանդիսին մէջ քանի մը խօսք խօսելու հրաւէրն ընդունելով, կու գամ Նիւ Եորքի Հայոց Թարգմանն Ըլլալ՝ զիրենք շնորհաւորելու այս կրթասիրական ձեռնարկին համար:

Երիզա կամ Երզնկան քաղաքը ես շատ տարի առաջ, ժԹ. դարուն մէջ, ճանչցած եմ, և շատ անուշ յիշատակներ կը տածեմ այդ հին Հայ քաղաքին համար — անոնց վարժարաններուն և բազմաթիւ վանքերուն վրայ զորս այցելեցի: Այդ վանքերը շրջակայ լեռանց կողերուն վրայ կառուցուած վաղնջուց հիմնարկութիւններ են, և անոնց անուններն անվրէպ կ'արթնցնեն յիս զով ու վրձիտ ջրերու, առողջարար օդի, յաւիտենական ծառերու, դրախտանման տեսարաններու, սրտայոյզ երգեցողութեանց, և հին հայրապետներու յիշատակը, ու շատ ճշմարիտ կը հնչէ այն ատեն ծանօթ ազգային երգը որ կ'ըսէ. —

Հայաստան, երկիր դրախտավայր,

Դու մարդկայնոյ ցեղիս որրան.

Դու և բնիկ իմ Հայրենիք,

Հայաստան, Հայաստան, Հայաստան:

Կը սպասուի որ Երկրայի նման Հայաշունչ երկրի մը ծոցը մեծցող երիտասարդներն շատ Հայրենասէր ըլլան, և մեր այս բարեկամները այնպիսի ըլլալու ապացոյցը կու տան մեզի իրենց այս ձեռնարկով:

Իրենց ի բոլոր սրտէ յաջողութիւն կը մաղթենք:

* * *

Յաջողութիւն կը մաղթենք մեր այս բարեկամներուն այնքան աւելի սրտագին՝ որքան Համոզուած ենք թէ կինը մեծ գորութիւն մըն է՝ նոյնիսկ երբ անկիրթ և անուս է: Աղջիկներուն միտքը և սիրտը մշակելը աղբիւն մէջ զօրութեան նոր աղբիւրներ ցայտուցանել է:

Ի՞նչ է կնոջ դերը: Անոր դերը բազմադիմի է, դժուար ու փափուկ: Կինը մանուկին ոչ միայն կաթնատուէն է, այլ և անոր դաստիարակը, անոր տարամերթ դաստիարակը անոր ամենէն ընկալուչ տարիներուն ընթացքին: Մանուկը մօրմէն կը սորվի ժպտիլ, խնդալ, խօսիլ և սիրել: Մայրը ի՞նչ լեզու որ խօսի, մանուկն ալ նոյնը կը խօսի: Տե՛ս, չենք ըսեր «Հայրենի» այլ «մայրենի լեզուն» խօսիլ, և Ազգի մը լեզուն սորվեցնողն ու պահպանողը մայրն է: Հայրերը օտար լեզու ալ կը սորվին ու կը խօսին, և եթէ այր մարդոց ազգեցութիւնը հակակշռուած չըլլար այս մասին, հիմա Տաճկաստանի մէջ Հայք Հայերէն լեզուն

մոռցած և տաճկախօս եղած պիտի ըլլային: Հայ մայրն է որ կ'անգիտէ ու կ'ատէ օտար լեզուն: Եւ ի՞նչ անուշ կը հնչէ մեր ականջին իր այս տեղիտութիւնը Տաճկերէն լեզուի մասին որ երեւան կու գայ երբ անիկա թուրք կնոջ մը հետ թուրքերէն խօսելու ստիպուելով, կորսուած կովուն վրայ տեղեկութիւն հարցնելու համար կ'ըսէ՝

«Երկան պարան վզնտան

Պիր կով կէշտի՞ ցանկընտան»:

Ապրի՛ս, հա՛յ կին:

* * *

Միայն այդքան չէ կնոջ դերը: Անիկա ազգաց քաղաքական պատմութեան մէջ ևս մեծ դեր կը կատարէ, թէև այնպիսի համեստ ու լռիկ կերպով մը որ շատ ուշադրութիւն չի գրաւեր: Կիները չեն պատերազմիր բայց շատ պատերազմներու հոգին են կամ շարժառիթը:

Եւրոպական ազգաց պատմութեան մէջ ամենէն հետաքրքրականը կը նկատուի Ֆրանսայի պատմութիւնը: Եւ ի՞նչպէս կը բացատրեն այս իրողութիւնը. այնո՛ւ որ աւելի քան ուրիշ ազգերու մէջ՝ Ֆրանսացի կինը պատմական հրապուրիչ դէմք մըն է: "Ժան Տ'Առք"ը միակը չէ, թէև ամենէն աւելի ծանօթ է, այլ բազում կիներ կան Ֆրանսայի պատմութեան մէջ և ուսանողը կը տեսնէ թէ այդ երկրին պատմութիւնը այր մարդոց և կիներու պատմութիւնն է, և ոչ մարդոց միայն: ԺԸ դարու մեծ յեղափոխութեան ցնցումներէն առաջ երկար ատեն մտքերը սաստիկ յուզուած էին. Վօլթէռ, Ռուսօ, Մօնթէսքիէօ, Տիտըռօ, Տ'Ալամպէռ, և շատ ուրիշ

մտաւորականներ ի փարիզ մէկտեղ կու գային նշանաւոր տիկիներու սալօններուն մէջ և այդ ընտրանիին հաւաքոյթներուն վրայ տիկիներն կը նախագահէին: Խօսող փիլիսոփաները կը ջանային իրենց բացատրութիւնները այնպէս յօրինել և տրամաբանութիւնն անանկ յերկրեւ որ ներկայ գտնուող տիկիներն հասկնային, ու ասիկա է պատճառներէն մէկը որ սատարած է Ֆրանսերէն լեզուին այնքան յստակ ու այնքան նուրբ միանգամայն ընելու, լեզու մը որուն մէջ մասնաւորապէս մշակուած է լռելեայն հասկցուելու ընդունակ բացատրութիւնն ու փափուկ ոճը:

* * *

Կը տեսնէ՞ք թէ ո՞րքան կարող է կինը, լոկ իր ներկայութեամբ և ուշադիր ունկնդրութեամբ՝ ազդել իր ազգին մեծ մատենագիրներուն ոճին վրայ և իր ազգային լեզուն տալ ընտիր յատկութիւններ: Ի՞նչքան կ'ազդէ կնոջ ներկայութիւնը այր մարդոց լեզուն աւելի նրբիմաց և բարոյապէս աւելի փափկանկատ ընելու: Իրօք կինը հզօրապէս կ'ազդէ այր մարդոց ընդհանուր բարոյականին և ընկերական վարուցը վրայ: Այր մարդը բիրտ ուժի աւելի կը հաւատայ, իսկ կինը գթութեան և սիրոյ կողմը կը հակի միշտ: Մանչերը աւելի բարի կ'ըլլան երբ քոյրեր ունին իրենց քով քան այն ընտանիքներուն մէջ ուր աղջիկներ չկան դժբաղդարար: Տարուին կը պատմէ թէ երբ իր մատաղ երիտասարդութեան տարիներուն մէջ այնքան եռանդով կ'ուսանէր բնական պատմութիւնը դաշտերուն և անտառներուն մէջ և թռչնոց հաւկիթներու և միջատներու հա-

ւաքումներ կ'ընէր, իր քոյրերուն խրատներէն դրդուելով էր որ թռչնոյ մը բոյնէն մէկէ աւելի ձու չէր առներ, և վերջապէս ողջ միջատները ժողովէ վազ անցնելով՝ միայն մեռածները կը հաւաքէր:

Մեծ դժբաղդութիւն է տղոց համար առանց մօր և առանց քոյրերու ազդեցութեանը ապրիլ և պանդոկի կամ օտարի տանը մէջ վարձուած սենեակի մը մէջ: Կարծուածէն աւելի բարոյացուցիչ ազդեցութիւն ունին քոյրերը իրենց եղբայրներուն վրայ, և կիներն իրենց էրիկներուն: Երբ կին մը արթուն ըլլայ և իր ազդեցութիւնը ի գործ դնելու չթուլնայ, կարող է իր նշանածին կամ իր էրկանը գէշ ունակութիւններն բժշկել և ծխելու ունակութենէն, խմելու ունակութենէն, շռայլելու ունակութենէն, թուղթ խաղալու ունակութենէն: Աշխարհիս վարուց ու բարուց քիչ կամ շատ շնորհք ու վայելչութիւն տուողները կիներն են: Ու կիներն են որ դժար դիկ պիտի ազատեն իրենց գարշելի մոլութիւններէն վերջապէս: Կիներն են որ ահագին գինեհասական ընկերութիւններ կազմած կը պայքարին այժմ այս երկրին մէջ որ շրջանով արգիլուի բնօրին առեւտուրը: Կիներն են որ բժիշկի մը բանախօսութիւնը լսելէ յետոյ, 1873ին, սկսան այս պայքարին տալ ձև մը:

* * *

Հայ կինը պէտք է որ կրթութիւնը որպէսզի մեր ազգը փրկուի իր մոլութիւններէն, ու մոլորանքներէն: Մեր մէջ վերջին քսան տարիներու ընթացքին տեսնուած աղիտարեք միտումներն, գըրական ու գործնական ոլորտներու մէջ երևան ե-

կած մոլեգին ապերասանութիւններն, նողկալի տգեղութիւններն պարբերական մամուլին, և հասարակ ոճիրին ու եղեռնագործութեան փառաւորումը իբրև հայրենասիրութիւն և յեղափոխական հերոսութիւն, այս ամենը չէին կրնար բլլալ, կամ չէին կրնար այս զարհուրելի աստիճանին հասնիլ եթէ հայ կրթուած կիներ չստ ըլլային մեր ազգին, եթէ Սիպիւներն, Անայիսներն, Մատակեաններն, Զապէլ Եսայեաններն, Եւտերպէներն այսքան հազուադիւտ չըլլային մեր մէջ:

Վտանգաւոր բան է ժողովուրդի մը արունները միայն կրթել ու կիները առանց դաստիարակութեան թողուլ, վասնզի զօրութեանց կշիռը կը խանգարի, արուն բիրտ ու ժին միտումը կը զօրանայ, իսկ կնոջ գութն ու սէրը կը դադրին այդ միտումը հակակշռելու և ուղղելու բաւական զօրութիւն մը ըլլալէ:

Գթութեան և ազգային սիրալիր միութեան առաքեալը հայ կինը պիտի ըլլայ:

Հայերէն լեզուին պահպանման ու զարգացման հզօրագոյն ազդակը հայ կինը պիտի ըլլայ:

Հայ մեծագոյն հայրենասէրներն, մեծագոյն բարերարներն պիտի սնանին կրթուած հայ մայրերուն գրկաց մէջ:

Կրթուած կինը դրախտն իսկ է երբ կը սիրէ, հրեշտակ մըն է երբ կ'երգէ, մարգարէութիւն մըն է երբ կը խօսի:

Հայ կրթեալ կինն է որ մեր ազգը պիտի կրթէ և ազատէ:

Այո՛, ինչպէս ըսած է Խրիմեան Հայրիկ, «այր մարդիկ թաղեցին զԼեւոն, կիներ պիտի յարուցանեն զայն»:

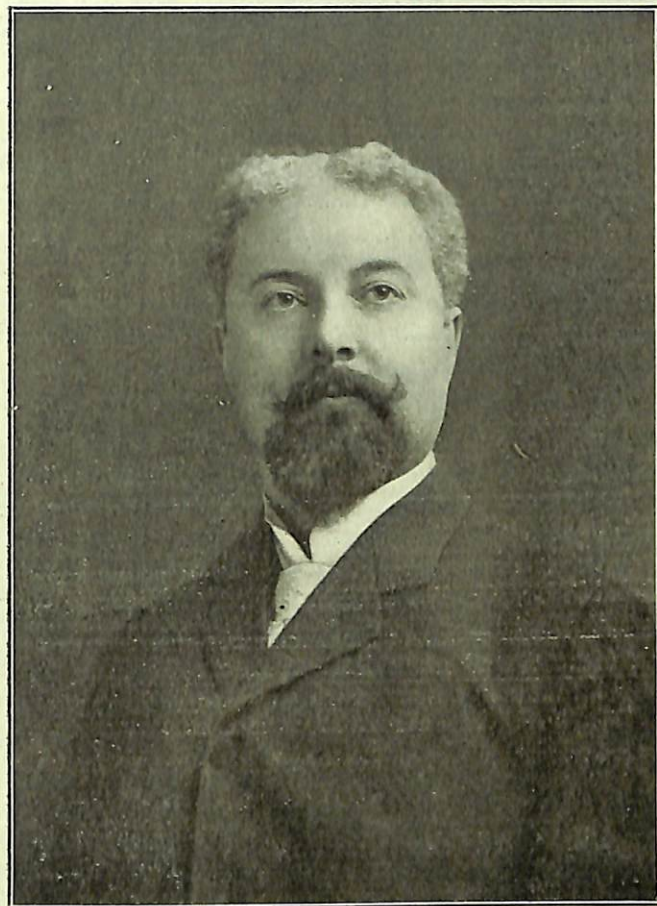
(Խօսեցեալ 1907 Օգոստոս 4ին Ուեսթ Հալօքքի հայկական Ս. Խաչ եկեղեցւոյն մէջ, ուրացեալ Թավաճանեանի յիշատակին կատարուած հոգեհանգստեան պաշտամունքին առթիւ:)

Ամենատխուր օրեր են մեզի համար այս օրերը: Յուլիս 22էն ի վեր Ամերիկահայք սուգի մէջ են, հայ հայրենասէրները կ'ողբան Նշայ Ազգին օտար բարեկամները կ'աւաղեն, վասնզի Տիար Յովհաննէս ԹԱԽՇԱՆՃԵԱՆ ոչ ևս է:

Սգայինք պիտի եթէ մեր բարեկամը արկածի մը զոհ եղած ըլլար, եթէ, օրինակի համար, օթօմօպլիէն դուրս նետուած ըլլալով, պաննուէր: Սգայինք պիտի եթէ մեր հայրենակիցը մեր ուրիշ հաղարներուն հետ, ի Պոլիս, թիւրք խուժանին կամ օսմանեան զօրաց կրակներուն տակ ինկած ըլլար. սակայն մասնաւոր սաստկութիւն մ'ունի մեր վիշտը վասնզի Թաւաճեան ինկաւ այս ազատ ու քաղաքակիրթ երկրի քաղաքամայր Նիւ-Եորքի մեծ հրապարակին վրայ, ի նիւնիըն Սգուէր, օր ցերեկով, իր ճաշէն վերադարձած պահուն, իր վաճառատան մուտքին առջև, ի ներկայութեան և յապշութիւն բազմաթիւ անցորդներու, ընդունելով ատրճանակի մահացու կրակներ: Հոն կ'իյնայ մեր հայրենակի ըսալաւապարկին վրայ, և Ամերիկացի օրիորդ մըն է որ կը փութայ անոր հոգեվարի գլուխն իր ծնկան վրայ հանգչեցնել, ու Թաւաճեանի խորորած

աչքերուն մէջ մարող կեանքը այդ օտարունակին
կ'ուզէ իր վերջին նշոյլը. նշոյլ մը որ պաղա-
տանքի ու շնորհակալութեան արտայայտութիւն
մըն է միանգամայն:

Թաւշանձեա՛ն, որ քսանուհինդ տարի չա-
քունակած էր իր յաջող վերելքը դէպի վաճա-
ռակոնութեան ու հարստութեան բարձունքը
շնորհիւ իր ուշիմութեան, աշխատասիրութեան
ու տնտեսութեան. — Թաւշանձեան, որ Նիւ
Եօրքի հայ գաղութին ազգային գիտակցութեան
առաջին շարժումէն սկսեալ՝ իր առատասիրտ
մասնակցութիւնը բերած է ամեն ազգօգուտ
գործի եւ ձեռնարկութեան, ծառայելով իբրեւ
քարտուղար, ատենապետ, յօդուածագիր, շատ
անգամ իբրեւ գանձապետ, ու միշտ իբրեւ գան-
ձատու եւ գանձապարգեւ, մանաւանդ վեր-
ջին 10 — 12 տարիներն երբ դրամական նպաս-
տի խնդիրներն ու աղբիւսագրեր իր վրայ կը
տեղային ամենուստ, Պատրիարքէն, հեղինակնե-
րէն, վարժարանաց տնօրէններէն սկսեալ մինչեւ
չքաւոր պանդուխտը, անոք հիւանդը և ասեղ
ծեծող որբեւայրին. — Թաւշանձեա՛ն, որ հարիւր-
ներով ու հազարներով կը բաշխէր իր տուարնե-
րը ի նպաստ կրօնական, կրթական ու բարեւոյ-
թական հաստատութեանց, և որուն դրամովն է
քստ մասին որ կառուցուած է այս հայկական ե-
կեղեցին ուր այժմ ժողովուած ենք. — Թաւ-
շանձեա՛ն, որ այսքան ծառայութիւններ մատու-
ցած էր ու շատ աւելին կը պատրաստուէր մա-
տուցանել իր Ազգին, և որուն մէջ — ասիկա հա-
ւաստի գիտեմ — կար ապագայ Սանասարեան մը,
այո՛ւ երկու Սանասարեան, սպաննուեցա՛ւ, Հայու

Յովհաննէս Թավաճեան

մը ձեռքով սպաննուեցաւ, Հայու մը ատրճառակին կրակներուն տակ...:

Հէ՛ք Հայ տղայ, ինչո՞ւ թաւշանճեանի արեւը մարեցիր, այդ արեւը որ Հայոց մռայլ աշխարհին էն մխիթարական ու էն գեղափայլ լուսաւորներէն էր. այդ արեւը որ այնքան ջերմութիւն կը սփռէր երբ տակաւին նոր էր բարձրացած ազգային հորիզոնին վրայ, ու շատ աւելի փառ-ւոր ու կենսաբեր պիտի հանդիսանար երբ գաղաթնակէտին հասնէր... ո՞վ համոզեց քեզ, Հէ՛ք խաչատուրեան, թէ պէտք էր մարել դայն: Ո՞ր աւագակապետը, ո՞ր թշնամի ցեղապետը Գրդաւտանի լեռներէն իջաւ եկաւ քեզ մոլորեցնել. ո՞ր Հասանը, ո՞ր Հիւսէյինը, Չարիքին արբանեակներէն, յաջողեցաւ խաբել քեզ: Թէ արդեօք Հայադէ՛մ Գուրդեր, կամ Հայանո՞ւն աւագակապետ մը յաջողեցաւ պատրել քեզ, կամ հրամայեց ու դուն հնազանդեցա՛ր...

«Ո՛չ, ո՛չ, » կը պատասխանէ խաչատուրեան, «ես ուէ՛ք ընկերութեան մը հրահանգներուն չեմ հետեւած. ես եմ իմ ընկերութիւնը. ես Հայրենիքիս փրկութեանը համար այս մարդը սպաննեցի:»

Ասիկա ահաւոր խոստովանութիւն մըն է, Հայե՛ր, եթէ անկեղծ է: Ընկերութեան մը մէկ քանի վարիչները կրնան անխիղճ անզգամ մարդիկ ըլլալ ու պարզամիտ մէկը ոճրագործութեան գրգռել. այդ պիտի ըլլար, բաղդատօրէն, սահմանափակեալ չարիք մը, ու վաղա՛ցիկ ալ: Բայց եթէ ընդարձակած աւալ ընկերութեան մը այս կամ այն պարզ մէկ անգամը իր խելքովը կ'ելլէ ահռելի ոճիր մը կը գործէ ու կը համարի զայն

Հայրենիքին մատուցուած շատ կարեւոր ծառայութիւն մը, այն ատեն կը հարկադրուինք ընդունիլ թէ իմացական խաւարում մը և բարոյական ախտաւորում մը վարակած են շատերը — թէ ազգին մէջ ելած են մարդիկ որ մեր անուսումն երիտասարդներն գլխէ կը հանեն, հասարակութեան մէջ ատելութեան և ոճրագործութեան ոգի կ'արծարծեն, խիղճերը կը բթացնեն և ազգային բարոյական ուժերը կը քանդեն:

Հայե՛ր, չարիքը մեծ է, ինչ կերպով ալ որ այս մասնաւոր ոճիրին ծագումը մեկնենք: Ամերիկեան կառավարութիւնը կրնայ յաջողիլ կամ ոչ այս մասնաւոր սպանութեան կապակցութիւններն երեւան հանել և դատապարտել խաչատուրեանի հետ խաչագողեաններ ալ, ու խաչուրացներ, բայց մենք օրինական քաջորոշ ապացուցութեան պէտք չունինք մեր համոզումը կազմելու համար, մենք որ տասը քսան տարիէ ի վեր շարունակ կը դիտենք հայկական գործունէութեան և դէպքերու ընթացքը: Գիտենք թէ մեր Հայրենասէր երիտասարդներուն մէջ կան շատ ազգավընաս ճամբաներու մէջ մոլորած ջոկեր որք մերթ ընդ մերթ ապերասան ու անխիղճ մոլեգնութեան արարքներով կը սոսկացնեն բովանդակ Հայութիւնը և Հայոց օտար լարեկամները: Ես այս վայրկեանիս այս կամ անհատին, այսինչ կամ այնինչ կուսակցական խումբի վրայ չեմ խօսիր, այլ ընդհանուր կերպով կ'ըսեմ, առանց անձնական վիրաւորանքի կամ թշնամութեան ամենադոյզն գգացումի, թէ Հայաստանի ազատութեանը կամ ինքնապաշտպանութեանը անունով եղած կարգ մը քարոզութիւններ, չարժումներ ու ա-

րարքներ մեր աղգը յուսահատութեան և ինքնասպան անէացումի կը տանին արագաբար:

Ահա այս նկատումներով է, Տեարք և Տիկնայք, որ Տիար Թաւաշանճեանի սպանումը մեզի կ'աղգէ անսովոր ահաբեկութեամբ մը, ու մեր յիշողութեան առջեւէն կ'անցնին երկար շարք մը եղբրական դէպքերու և երկար շարք մը զոհերու — Թօխմախեաններու և Շէկօններու, Պալեօգեաններու, Ժամահարեաններու և Ունճեաններու, որոնց վրայ գործուած ոճիրներուն սարսուռեցուցիչ նշանակութիւնը իր բոլոր ահագնութեամբ կը զգանք մեր Թաւաշանճեանի դիակին առջեւ կեցած: Այո՛, այս բոլոր օրերը շարունակ աչքիս առջեւ եղած է ու այս վայրկենիս ալ կը տեսնեմ դադաղը, ու Տիար Թաւաշանճեանի անշնչացած մարմինը սևազգեաց, ու կը տեսնեմ անոր ճերմկած մաղերը, դալուկ դէմքը, ուշիմ ճակատը, աղուոր ու կանոնաւոր դիմագծերը, և այդ ճակատին ետեւ բնական ու ճոխացած ագգային մտածութիւնը, մեծագործական դիտաւորութիւններն ու հայրենասիրական ոգին... և կը տեսնեմ, ո՛հ, անոր սրտին, թոքին ու սրունքին մէջ բացուած վէրքերը հայ դաւաճանութեան ձեռքով...

Ո՛վ Թաւաշանճեանի սրունքին մէջ բացուած վէրք, խօսէ՛, բողոքէ՛, և ըսէ՛ դաւաճաններուն թէ այդ նահատակեալը քանի քանի տաճարներու, վարժարաններու եւ որբանոցներու սիւնը պիտի լինէր:

Ո՛վ Թաւաշանճեանի թոքին մէջ բացուած վէրք, խօսէ՛, բողոքէ՛ այդ կուրծքին կողմէն որ

այնքան անգամ լեցուած, ուռած ու բարձրացած է հպարտութեան զգացումով իբրեւ Հայ, և որ ամուր բերդ մը, անտիկ բարձունք մըն էր թշուառ ու ոտնակոխ Հայրենիքին համար:

Ու դուռն ալ, ո՛ր Թաւաշանճեանի սրտին մէջ բացուած վէրք, խօսէ՛, բողոքէ՛ այդ սրտին կողմէն որ շարունակ Հայութեան համար բարախեց եւ որ սիրոյ, գթութեան եւ բարեաց կենսաբեր հեղուկը անդուլ կը ցայտեցնէր բովանդակ հայ աշխարհին վրայ յարաճուն յորդութեամբ:

Զղջա՛, խաչատուրեան, ու խոստովանէ բոլոր ճշմարտութիւնը. թող դաւաճանք ընդունին իրենց պատիժն ու թող հայ երկնակամարէն փարատի մոլորութեան աղջամուղջը:

Զղջացէ՛ք եւ դուք, ո՛ր յաղթ բազուկի, դաստիարակեալ գլխի եւ վարժ գրչի տէր երկտասարդներ որ այնքան ատեն արբանակեցիք Չարին ու իր աթոռակիցներուն: Զղջացէ՛ք եւ դուք, ո՛ր թուլասիրտներ որ այլ եւ այլ չափով թերացաք վճռականութենէ ու բաջութենէ հանդէպ Չարին:

Օ՛հ, Հայեր, ուխտենք շարիքը արմատաքի խելի բառնալ մեր մէջէն: Մեր սպահով ու դեցոյցը դէպի շիտակ ուղին է ճշմարտութեան սէրը. խօսինք ճշմարտութիւնը անվեհեր: Հայաստանեայց եկեղեցւոյ այս նուիրագործեալ խորանին առջեւ ուր մեր սուրբ նախնիք, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, Ներսէս, Մեսրոպ, Եղնիկ, Շնորհալին իրենց մաղթանքներն ուղղեցին երկնից եւ ուր այսօր մեր վշտահար սիրելի Հայրիկն ու Հայրապետը լալագին կ'աղօթէ գթութեան ու լուսոյ Հօրն, հրաժարինք Չարէն ու իր արբանեակ-

ներէն . եւ թէպէտ դժոխքն իր բոլոր սանդարտ-
մետականներով ելլէ մեր դէմ , խօսինք ձշմար-
տութիւնը , եւ մեր սրտին մէջ վառենք սուրբ ,
անկեղծ , պատուաւոր հայրենասիրութեան հուն
անշիջանելի , եւ մեր հոգւոյն մէջ հինաւորաց
բարեպաշտութեան խորանը պահենք միշտ կան-
գուն՝ իբրեւ որդիք լուսոյ եւ սերունդ Ս . Լու-
սաւորչին :

ԼԱՅ ՄԱՅՐԸ ՈՒ ԲՕԹԱԵՆՐ ԱԳՈՒԻԸ

ՄԱՅՐԸ

Ի՞նչ կառ կառ կ'անես , ազաւ սեւերես ,
Ամերիկայէն վազեր եկերես .
Չայնդ անուշ չի գար , սիրտս դող մ'առաւ ,
Ի՞նչ լուր ես բերեր , խօսէ՛ , սե ազաւ :

Ի՞նչ տեսար Լօէլ , Նիւ Եորք , ի Պոսթօն ,
Տղաքն ի՞նչպէս են , ի՞նչպէս է Պետօն .
Մեր խելօք , կտրիճ երիտասարդներ
Ի՞նչպէս կ'աշխատին Հայաստան փրկել :

ԱԳՈՒԱԽՆ

Ի՞նչպէս խօսիմ , ա՛հ , քեզ ինտո՞ր պատմեմ . . .
Նոր Աշխարհին Հայք խոր սուգի մէջ են .
Կու լան Հայ տղայք , կ'ողբան Հայ կիներ ,
Զի Հատ ազգասէր Հայ մ'է սպաննուեր :

ՄԱՅՐԸ

Մեր լերանց Գուրգեր , Հասանն ու Համօն
Գացեր կը սպաննեն Հայերն նաև հո՞ն :
Աւազակները , արիւնխո՛ւմ , դաժա՛ն ,
Հո՞ն ալ մեր տղայք մորթել սկսան .

Չեռքերն կռնծի՛ն , շան-սատա՛կ ելլէ ,
Թող երկնաւորէն պատիժը գտնէ .
Եւ թող քրիստոնեայ թագաւորն երկրին
Կտրել տայ գլուխն այդ մարդասպանին :

ԱԳՈՒԱԽՆ

Չէ՛ , մարիկ , չէ՛ , չէ՛ , Հասան , Հիւսէյին
Այդ ոճիրին մէջ բնաւ մատ չունէին .
ՀԱ՛Յ տղայ մըն էր որ խմեց զարիւն
Այն հարուստ , հօօր ու բարի Հայուն :

ՄԱՅՐԸ

Հա՛յ տղայ մը , ՀԱ՛Յ . . .

ԱԳՈՒԱԽՆ

Չարաբա՛ստ մարիկ , ի՛նչպէս ըսեմ , ո՛հ ,
Բու տղադ , ՊԵՏՕ՛Ն է Հայուն մորթողն :

ՄԱՅՐԸ

Պետօ՛ն , ի՞նչ կ'ըսես , Պետօ՛ն մարդասպա՞ն . . .
Օ՛ , Պետօ՛ , Պետօ՛ , Պետօ՛ , անդա՛մ . . .
(Կուրծքը ծեծելով , մազերն փետեւով) ,
Պետօ՛ , Պետօ՛ , վա՛յ , ամօ՛թ , կը մեռնի՛մ . . .
(Խելայեղ մայրը դանակ մը սրտին
Մխեց վերջապէս ու փչեց հոգին :)

Նիւ Եորք , Օգ . 22 , 1907

ԱԶԳԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

(Խօսեցեալ ի Ուեսթ Հօլօքսն, 5 Հոկտ. 1907,
ի հանդիսի Տիկնանց Բարեգործական Ընկերութեան:)

Տիկնա՛յք և Տեա՛րք,

Այս տարօրինակ տարիներուս մէջ «Բարեգործութիւն» բառը չունի մեզի համար այն խորփաւ շեշտն և խանդավառող ոյժը զոր ունի «Յեղափոխութիւն» բառը: «Բարեգործութիւնը» շատ հեշտ, շատ վաղանցիկ արժէք ունեցող արարք մըն է. աղքատը մխիթարել, որբը մեծցնել՝ այս հերոսական շահատակութեանց ատեն, բաժինը կը մնան խոնարհներուն և պարզամիտներուն: Ես կուգամ յայտարարել ձեզ այն ծանրակշիռ ճշմարտութիւնը թէ բարեգործութիւնը՝ իր բոլոր ձեւերով՝ արուեստ մըն է. ազգասիրական և հայրենասիրական ամեն գործ և ձեռնարկ այդ արուեստին օրէնքներուն պարտին հպատակիլ: Կան պարզ համակրական գործեր, ինչպէս ծարաւին ընծայել բաժակ մը պաղ ջուր, զոր ամեն ոք կրնայ ընել և որ վարձքի արժանի արարք մըն է: Սակայն բարեգործութեան բիւրաղան տեսակներ կան, դժուար ու բարդ ձեռնարկներ, որոնք, եթէ ըստ արժանւոյն կատարուին, մեծ գովութեան արժանի են, իսկ եթէ յախուռն և անխելք կերպով ի գործ դրուին, ամենածանր պատասխանատուութեան ներքեւ կը ձգեն գործիչը:

Ու նախ և առաջ ըսեմ թէ պէտք է համեմատենք

բարեգործել: Ազգասիրութեան արուեստին մէջ յաջողելու համար հարկ է մարդուս իր չափը նանչնալ:

Փռանսացի փիլիսոփան, Փասքալ, կարծես բարեգործութիւնն իսկ չափական գիտութեան մը օրէնքներուն ենթարկել կ'ուզէր: Գիտէ՞ք թէ անիկա բնագէտ, չափագէտ, գրագէտ և փիլիսոփայ էր միանգամայն. ամենէն զարմանալի հանճարներէն մէկը զոր երբեք մարդկութիւնը արտադրած ըլլայ: Փասքալ կը տեսնէր թէ մարդիկ, բարեսէր մարդիկ, երազական խոշոր ծրագիրներ յաճախ կը յղանային ու իրենց կարողութենէն ու չափէն շատ բարձր բաներու համար իրենց ժամանակն ու խելքը կը վատնէին: Օրինակի համար, իր երկու քոյրերը, շատ բարեսիրտ, իրեն կը խօսէին հանրային հիւանդանոցներ հիմնարկելու մեծ գործին վրայ, որպէսզի բոլոր աղքատները հոն դարմանուէին ձրի: Փիլիսոփան որ, ինչպէս իր ապրած ատեն և ինչպէս իր թողած կտակով ցոյց տուաւ թէ աղքատներուն վրայ տարապայման սէր ունէր, ըսաւ իր քոյրերուն թէ իրենց պարտաւորութիւնն էր ո'չ ընդհանուրին՝ այլ մասնաւորին՝ ծառայել, խոնարհներուն ծառայել խոնարհութեամբ: Եւ թէ մեծ և ընդհանուր ձեռնարկներն վերապահուած են այն հոգիներուն որոնք նախախընամական մասնաւոր կոչում մը ունին, — այսինքն խոշոր գործեր կատարելու խոշոր հանճարը:

Չափը ճանչնալու այս սկզբունքը աւելի մեծ գործութեամբ հրամայական է ազգային ձեռնարկներու կամ գործունէութեան մասին:

Ազգին աղքատներուն, որբերուն, հիւանդներուն ուղղակի օգնել. որբանոցներու, դպրոցների

րու , հիւանդանոցներու , կրթական ընկերութիւն-
ներու ի նպաստ հանգանակութեանց մասնակցիլ
ամեն մարդու պարտաւորութիւնն է , սակայն ա-
մեն մարդ պարտաւոր չէ , և ոչ կարող , ելլել որ-
բանոց , հիւանդանոց , դպրոց հաստատել : Աս ա-
նհետէ : Յայանի է նոյնպէս որ եթէ մեր դրամա-
կան նպաստին մէկ մասը կամ ամբողջը մէկուն
գրականին մէջ կորսուի , ինչպէս բացառօրէն կը պա-
տահի , գոնէ ուրիշներուն փնաս մը չըլլար , մեր
ստակը միայն կը կորսուի :

Բայց երբ կրթական ու բարեսիրական գործու-
նէութեան սահմաններէն դուրս , քաղաքական
գործունէութեան միջամուխ կ'ըլլանք , այն ա-
տեն բանը շատ աւելի լուրջ և ծանր կերպարանք
կ'առնէ , վասնզի սխալ քաղաքականութեան մը
հետեւանօք տուժողը այս կամ այն անհատը չէ ,
այլ ամբողջ :

Երբ մեր բնտանիքի անդամներէն մէկը հի-
ւանդ ըլլայ , միթէ մեր դէմն ելած սեւէ բժիշկի
կը յանձնենք անոր դարմանումը : Արդեօք կա-
րօ՞ղ է այդ բժիշկը , և պատուաւոր է . մեր բա-
րեկամներուն մէջէն ո՞վ անոր ի նպաստ վկայու-
թիւն կուտայ . այս բոլորը կը հարցնենք , կը քնն-
ենք : Իսկ երբ մէկը երեւան կ'ելլէ , նազարպէկ
մը կամ Ղազար Էֆէնտի մը , որ կ'առաջարկէ
մեր ազգը իր ցաւերէն բժշկել , ու շատ սարսա-
փելի դարմաններ ի գործ դնել , մեր հաւանու-
թիւնը , դրամը , և արիւնն անգամ անոր տրա-
մադրութեան տակ կը դնենք ապշեցուցիչ դիւ-
րապատրաստութեամբ մը : Ո՞վ է այս փրկութիւն
խոստացող պարոնը , ի՞նչ են իր իմացական ու բա-
րոյական արժանիքները . ի նախախնամութենէ

կոչուած առաջնորդն է արդեօք որ կուգայ վա-
րել ազգային ճակատագիրը :

Որհա՞ն էք երբեք թէ այդքան ահաւոր պա-
տախանատութիւն մը ստանձնող անձը ի՞նչ
յատկութիւններով , ո՞րքան բարձր իմացականու-
թեամբ , ո՞րպիսի վեհ անձնութեան ոգւով
օժտեալ ըլլալու է , որպէս զի հանրային նրա-
տակին ծառայէ համբերութեամբ , առանց անձ-
նական կիրքերէ և ատելութենէ աղդուելու , ա-
ռանց ճշմարտութեան և արդարութեան դէմ
մեղանչելու , առանց ծուռ միջոցներ կիրարկե-
լու ի յաջողութիւն բարի նպատակին , և առանց
ընկճուելու ստայօղ չարախօսութիւններէ , մո-
լեգիւն հակառակութիւններէ և թանձր ապերախ
տութենէ :

Այս կարգի իմացական դիւցազունք և բա-
րոյական վեհապետք անշուշտ է՛ն հաղուագիւտ
պարգևներն են զոր ազգ մը կրնայ ունենալ ,
բայց եղած են և կա՛ն այնպիսիք : Ունէ ազգ մը
չի կրնար կարեւոր շարժում մը ի գլուխ հանել ,
ունէ նշանաւոր զարգացում երևան բերել առանց
այդ կարգի մարդոց :

Այս տեսակէն մարդ մըն էր , օրինակ իմն ,
Փռանսացի Դիյիֆօ (Turgot) : Փռանսական մեծ
Յեղափոխութեան պայթումէն առաջ գործող
հսկայ հայրենասէրն էր այն , խելքով ու սրտով
տիտան մը , տնտեսագէտ , պատմագէտ , իմաս-
տասէր և մարգարէ : Իր բոլոր գորութեամբ աչ-
խատեցաւ բարեկարգութիւններ ի գործ դնելով
արգիլել այն քանդիչ յեղափոխութիւնը որուն
խուլ դռով կըզգար ի հեռուստ : Լիմօթ Գա-
ւառի կառավարիչ կարգուելով՝ զայն տիպար

երկրի մը վերածեց 10 տարուան մէջ։ Յետոյ իր-
րեւ նախարարապետ ամեն ճիգ թափեց ընել ամ-
բողջ Ֆռանսայի համար ցոր ինչ ըրած էր Լիմօթի
համար, սակայն հին դրութեան մակաբոյժները
վերջապէս յաջողեցան զինքը վեհապետին աշ-
քէն հանել և պաշտօնանկ ընել տալ։ Սակաւք
միայն գնահատեցին Դիւռլոյի արժանիքը։ Իր
անկումէն յառաջ ինչպէս և յետոյ՝ ամենատեղ
հակառակութիւններու նշաւակ եղաւ այս մեծ
հայրենասէրը, ի գլուխ որուն կը տեղադրին ծաղու
և խճճանաց տարափը՝ երգերու, ոտանաւորնե-
րու և տետրակներու ձեռքով։ Սակայն ոչինչ կը զօ-
րէր սրտաբեկ և ձեռնթափ ընել զինքը։ Նա ի
հեճուկս այնքան կոյր ապերախտութեան մշտա-
վառ պահեց իր սրտին մէջ ազգին սէրը, որ, ըստ
վկայութեան Մալչեռպի, կիրք մը չէր, այլ կա-
տաղութիւն մը Դիւռլոյի մէջ։ Ուստի նա ան-
վհատ ու անյողդողդ ջանաց ի գործ դնել իր մեծ
ծրագիրը մինչև այն օր երբ օրինական իշխանութիւնը
պահանջեց իր հրաժարումը։

Մեծ հայրենասէր մ'ալ իտալացին Քաւուր
(Cavour) եղաւ, իտալեան միութեան և անկախութեան
իմաստուն և մեծահոգի գործիչը։ Նա ևս
երկար տարիներ անգնահատեալ ու անաջակից մը-
նաց։ Բռնաւոր իշխանապետներու թագմութիւնն
իրեն հակառակ էր վասնզի Քաւուր գանոնք իտա-
լիայէն վանել վտարել կ'ուզէր։ Ամբոխներն ու
յեղափոխական կազմակերպութիւններն ևս իրեն
թշնամի էին զի անոնց ալ բռնութիւններուն և
ոճրարատ գործունէութեան չէր հաւնէր։ Իր
վեհապետն իսկ, Փիէմօնի թագաւորն, ըսած էր
թէ այն էր իր երկրին ամենէն վտանգաւորմար-

դը։ Այնքան խճճեցին ու ծաղր ըրին զինքը
որ ժամանակ մը ամենէն անժողովրդական
մարդն եղաւ իտալիոյ մէջ։ Սակայն Քաւուր
համբերեց ու, երբ չկրցաւ գործել, գրեց, և
վերջապէս եկաւ ժամանակը ուր յաղթելով ամեն
դիւագրութեան, նաև փառամէնթիւն, յաջողե-
ցաւ բերել զՓիէմօն ի դաշնակցութիւն Ֆռան-
սայի և Մեծն Բրիտանիոյ հետ ընդդէմ Ռուսիոյ,
Խրիմի պատերազմին ատեն։ Վերջէն միայն հա-
սու եղան հակառակորդներն անոր հեռատես հա-
շիւներուն և ծափահարեցին զինքը։ 1860ին ութը
գաւառներէ միանգամայն ընտրուեցաւ փառա-
մէնթի անդամ այն Քաւուր որուն թեկնածու-
թիւնը պարտուած էր քանի մը տարի յառաջա-
գոյն։

Հիմա ձեր մտքին հարց մը կը ներկայանայ
անշուշտ։ Ինչո՞ւ արդեօք այսպիսի մեծ և ճշ-
մարիտ հայրենասէրներ սկիզբէն չեն յարգուիր
իրենց ժողովուրդէն։ Պատճառը բարդ է։ Այն-
պիսին իր իմաստութեամբ շատ գեր ի վեր կը
կենայ ու շատ աւելի հեռու կը տեսնէ քան իր
ժամանակակիցներն որք, իրեն հաշիւներուն չեն
հաւատար։ Ասոր մէջ անպարկեշտութիւն չկայ։
Սակայն ազգին մէջ դիրք ու պաշտօն ունեցող
շատ մարդիկ, նախանձոտ և ինքնահաւան, գմեծ
հայրենասէրը կ'ուզեն գործի ասպարեցէն հեռ-
ցընել՝ զայն պոգացնելով։ Իսկ ամբոխները, որ
ինքնահաւան վերվերիչներու շատ աւելի մտիկ
կ'ընեն քան անկեղծ և երկիւղած առաջնորդնե-
րու, ամենևին չեն աւերածիր Դիւռլոյներէն ու
Քաւուրներէն որոնք երբեք չեն գիշանիր ամբո-
խը չողոքորթել, անոր քմաց ախորժելի բաներ

րգել կամ բեմերէն հնչեցնել անոնց ծափերուն և քուէներուն գծօրէն ցանկալով: Մանաւանդ թէ Քաւուրները մատնանիչ կ'ընեն ծանծաղամիտ գործիչներուն սխալներն և կը դատապարտեն ամբոխներուն անկարգապահ ընթացքը, անհամբեր աճապարանքը, յանկարծական յաջողութեան համար անոնց խօլ և երբեմն եղեռնաւոր վազքը: Ամբոխը կը սիրէ և կը պաշտէ այն առաջնորդը որ իրեն մեծ բաներ տալ և շուտով տալ կը խոստանայ, ամենավստահ լեզուով մը կը խօսի, ունէ դժուարութեան և վտանգի մասին անոր բան մը չըսեր: Այսպիսիները կը կոչուին demagogue, ամբոխավար: Ամբոխավարութիւնը Եւրոպայի և Ամերիկայի մէջ շատ ծաղկած արհեստ մ'է հիմա, վասն զի մեր դարը, ուրիշ շատ բաներու դարձելով հանդերձ, նոսնամբոխներու դարն է: Այս դժբաղդ ու սպառնալից հոսանքը հասած է նաև մեր հայ գաղութներուն և մեր մէջ ալ ամբոխավարութեան դիրքին արհեստին մէջ շատ մը աշակերտներ և վարպետներ ունինք արդէն: Մեր ալ ամբոխավարները, որ երբեք ճշմարտութեան ծարաւէն և արդարութեան քաղցէն շատ նեղուած չունէին, խօսեցան յանուն բարձրագոյն մարդկայնութեան, իրենց խակ ու միակողմանի ծանօթութիւններով բռնաւոր մտայնութիւնը խոթող և զինեալ յամառութեամբ մը հարկադրեցին միամիտ ամբոխին, և յաջողեցան անոր մէկ մասը գոնէ իրենց ստրկացնել, գերի առնել, և ա'յն աստիճան չըլմորել և խաթարել անոնց խղճերը որ մինչև ոճիրներն ու եղբայրասպանութիւններն ազգասիրական արարք համարեցան շատեր:

Բարեկամներ, ազգասիրութիւնը ոչ միայն ունէ գործ չի կրնար ունենալ եղբայրասպանութեան հետ, այլ նոյն իսկ բարեմիտ եռանդն, դրամ տալն, ճառ խօսիլն, ժողովի ելթալն, բարենպատակ ընկերութեանց անդամակցութիւնն ալ ճշմարիտ ազգասիրութիւն չեն կացուցաներ եթէ հմտութեամբ, լրջութեամբ և իմաստութեամբ չըլլան, այսինքն, եթէ այն կերպով ի գործ չդրուին որ ազգը օգտուի ու հայրենիքը շինուի: Ի՞նչպէս կրնայ ճառը, հրապարակաստութիւնը, թերթը ազգին շինութեանը ծառայել եթէ ճշմարտութիւն չի խօսիր և արդարութիւն չի ջատագովեր, այլ տարածիչ կ'ըլլայ խօլ հուրդներու եւ մոլար մտքերու, սուտ յոյսերու եւ անհիմն ակնկալութիւններու, նոյն իսկ եղբայրաբաւ գրպարտութեանց եւ տգեղ չարախօսութիւններու:

Ազգամիտ մարդը պարտի ազգասիրութեան ստոյգ եւ ապահով եղանակները ընտրել եւ աստիճանաբար յառաջ երթալ ազգասիրութեան դժուար արուեստին մէջ: Համեստ ազգասիրին առաջին պարտաւորութիւնն է լաւ հոգ տանիլ իր ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԱՌՈՂՋՈՒԹԵԱՆԸ, գերծպահելով ինքզինքը ամեն վնասակար ունակութիւններէ եւ մոլութիւններէ, զի իր Ֆիզիքական կազմին լաւ կամ յոռի վիճակը իր սերունդին եւ ազգին ալ անշուշտ պիտի ազդեն: Երկրորդ, պէտք է ԱՐՀԵՍՏ մը սորվիլ, ապրուստի կանոնաւոր միջոց մը ձեռք բերել: Անոնք որ ապրուստի ապահով միջոց մը չունին, յաճախ, տնտեսական պահանջներու ճնշումին տակ, կը փորձուին իրենց համոզմանց հակառակ ուղ-

դուժիւններու եւ հոսանքներու մէջ քշուիլ իյնալ անդգալապէս: Պէտք է նաեւ ԱՄՈՒՍ ՆԱՆԱԼ եւ ազգին ընծայել առողջ ու բարեկիրթ զաւակներ: Ասիկա ինքնին բաւական լաւ ազգասիրութիւն է որ ամեն բարի ազգայնոյ, արու ըլլայ թէ էգ, կարողութեան սահմանին մէջ կ'իյնայ:

Ասկէ աւելին ընելու են անշուշտ որոնք որ կարող են, եւ գրեթէ ամեն ոք արդարեւ կարող է հետաքրքրուիլ իր ցեղին պատմութեամբը, եկեղեցիովը, լեզուաւը, կրթական եւ բարեգործական ձեռնարկութիւններովը: Պէտք է ըստ կարի ստատար եւ օգնական ըլլալ ազգաշէն գործունէութեանց, իսկ կասկածելի ձեռնարկներու բնաւ չմասնակցիլ, վնասակարին անվախ հակառակ կենալ:

Տես'րք եւ Տիկնա'յք, մեր գաղափարները ազգասիրութեան վրայ բարեփոխման կարօտ են: Մեր ազգին մէջ ազգասիրութիւնը շատ ստորին եւ հասարակ տեսակէն եղած է, յաճախ երկբայական, երբեմն վտանգաւոր եւ ազգավնաս:

Ազգասիրութեան մտատիպար մը ունենալ պէտք է: Մտատիպար, կատարեալ ազգասէրը այնքան անսխալ եւ միանգամայն անձնուէր մարդ է որքան կարելի է մարդկօրէն: Այսպիսի ազսասէր ըլլալու իղձով վառուած մարդը անդուլ կ'աշխատի ինքզինք կատարելագործել թէ գիտնալու եւ թէ ի գործ դնելու մէջ: Իր ազգին ճշմարիտ գերազանցութիւններն ու տկարութիւններ, վտանգները, պէտքերը, թշնամիները, բարեկամները, օգուտն ու վնասը տարուէ տարի աւելի խորապէս կը քննէ ու կը ճանչնայ եւ աւելի

արդիւնաւոր կ'ընէ իր ծածայութիւնները: Իր շարժառիթները աւելի մաքուր, համոզումներն աւելի տրամախոհեալ, պատասխանատուութեան զգացումը աւելի զօրաւոր կ'ըլլան եւ ծայրագոյն լրջութեամբ եւ խղճմտութեամբ կը քննէ, կը խօսի, կը գովէ, կը պարսաւէ, կը հաւանի, կը մերժէ, կը քուէարկէ, կը ծափահարէ, կը հանգանակէ:

Երբ ամեն հայ, այր թէ կին, այսպէս աշխատի տիպար ազգասէր ըլլալ, ան ասին ազգին ուժերը աւելի հեշտիւ եւ զօրութեամբ կը միանան եւ ընկերակցութիւններն կը ծաղկին, պառակտումները կը փակուին, ատելաշունչ վեճերը կը վերնան եւ փրցուն ցուցամուրթիւնները կը ցնդին:

Եւ ճշմարիտ ազգասէրներու յարաճուն բազմութեան եւ համերաշխ աշխատակցութեան շը նորհիւ կը մեծնան ու կը յայտնուին մեծ, առաջնակարգ հայրենասէր դէմքեր, Դիւռկօններ, Քաւուրներ, եւ կը գործեն հրաշազան գործեր:

Բարեկամներ, ո՛րքան իրաւամբ կրնանք ազգասիրութիւնը արուեստ կոչել, եւ գեղեցիկ, դժուար, վսեմ, փառաւոր արուեստ, որուն պարտաւոր եւ կարող ենք ամէնքս հետեիլ եւ մշակել կաթոգին:

Երանի՛ թէ մեր բոլոր ընկերակցութիւններն եւ կուսակցութիւններ ծառայէին իրրեւ դպրոց եւ մարզարան դմեզ ճշմարիտ եւ ազգաշէն ազգասիրութեան վարժելու:

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԻՈՒՐՔԱՆԵ**

(Խօսեցեալ ի նիւ Եորք, 15 Յունիս, 1910)

Արտասահմանի Հայերուն մէջ անհամար ընկերակցութիւններ երևան ելած են վերջին քսան տարիներու ընթացքին և զանազան չափով օգտակար եղած են անոնք. սակայն այն որ 1906ին Հիմնարկուեցաւ ի Գահիրէ, նորօրինակ, եղական հանգամանք մ'ունի: Հիմնարկուն, այդ դէպքին մէջ, վարժապետ մը կամ խմբագրապետ մը չէ, այլ Հայ փաշա մը, մեծանուն ու մեծահարուստ, և իր ընկերներն ալ նոյնպէս դրամի ու վաճառականութեան մարդիկ:

Ի՞նչ կ'ուզէին ընել այդ խելացի և հարուստ մարդիկը: Անոնք կ'ուզէին Արեւելքի Հայ ժողովըրդեան նիւթական կացութիւնը բարւոքելու օժանդակել, և անոնց բարոյական դարգացմանը նպաստել: Սխալ մը չէ՞ր արդեօք Հաց տալ այն ժողովուրդին, ինչպէս այն ատեն ոմանք կ'ընէին, որուն գերագոյն պէտքը արդարութիւնն էր, բանաւոր վարչութիւն մը: Եթէ անոնց համար ձեռք բերուէր արդար վարչութիւն մը, անոնք Հացն ու ուրիշ ամեն բարիք կրնային առատօրէն ապահովել իրենք իրենց համար:

Բայց այս հարուստ մարդիկը չէին կրնար արդարութիւն տալ Հայ ժողովուրդին, ատիկա իրենց ձեռքը չէր, ուստի Հաց տալ ու գեցի, մը տածելով թէ ժողովուրդը պէտք է շարունակէ ուտել և ապրիլ մինչև որ կանուխ թէ ուշ ար-

դարութիւնն ալ ձեռք բերուի: Ուստի կազմեցին Հայկական ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ Ընդհանուր Միութիւնը՝ անխառն և հեռի ամէն քաղաքական հանգամանքէ:

Մեծ մարդիկ որ պզտիկ գործ մ'ընելու են ելեր... , Հաց տալ: Սակայն իրօք Հացը այնքան պզտիկ բան է: Ոչ այնքան պզտիկ որքան պզտիկ մտքերը կը համարին զայն: Հայ ժողովուրդը պէտք է հող և արհեստ, նիւթական գոյութեան միջոցներ ունենայ, տնտեսական ասպարէզին վերայ յառաջդիմութեան պարագլուխ ըլլայ, որ պէտքի ուրիշ կարգի յառաջդիմութիւններն ալ կարելի ըլլան իրեն:

Ու մեր խելացի հարուստները իրենց օրինակովը մեզից ցոյց տուն թէ բարիք գործելը արհամարհելի ծառայութիւն մը, պզտիկ գործ մը չէ: Անոնք ողջմտութիւն և քաջութիւն միանգամայն ի հանդէս բերին զայդ ընելով անանկ ատեն մը երբ ոմանք սո՛ւր կուզէին քաշել, դրօշ պարգել, մարտաշունչ աղաղակներ արձակել: Մեր փաշաները և մեծատունները, ընդհակառակն, ըստ պատահութեան ղեկավար իրենց մէջքը փաթ թած սկսան թափառական եղբայրներու ոտքերը լուալ, որբերուն Հաց ճամբել, այրիներուն սիրտ դնել, սովելոց սնունդ հասցնել, վիրաւորեալներուն վէրքերը պատել... :

Բարիք ընել. ու, դէտեցէ՛ք, ան խառն բարիք: Անոնք իրենց Հացին հետ չընծայեցին Հայ ժողովուրդին ոչ նոր կրօնք կամ դաւանանք, ոչ նոր իմաստասիրութիւն, կամ իմաստակութիւն: Անոնք փոխարէն ոչ մի բան պահանջեցին, ոչ մի գաղափար հարկադրեցին: Անոնք իրենց

օգնութեան հետ միայն մէկ պատգամ տարին, այն հին ու վսեմ պատգամը որ հայ եկեղեցւոյ բեմերէն տասն ու վեց դարերէ ի վեր կը հնչէր.— « ս ի ռ ե ս ց ե ս զ ը ն կ ե ռ ք ո ի բ ը և զ ա ն ձ ը ն ք ո »:

Հայեր, կայ ձեր մէջ մէկը որ իր ընկերը սիրելու անպարտ համարի ինքզինքը.— ոչ: Ուրեմն դուք ամէնքդ պարտիք, և բոլոր Հայերը, արտասահմանի ու հայրենիքի, բոլոր Հայերը պարտին անդամ ըլլալ Հ. Բ. Ը. Միութեան:

Ոչ ոք կրցած է ցարդ ունէ բանաւոր առարկութիւն բանաձեւել այս Միութեան դէմ, ու ոչ ոք կրնայ երբեք: Շատ մը օգտակար ընկերակցութիւններ կան մեր ժողովուրդին մէջ, բայց ամենէն օգտակարն ասիկա է, վասն զի սոս է որ պիտի ընէ ինչ որ ուրիշ ունէ ընկերակցութիւն չէ կարող ընել: Տարեկան երկու-երեք հարիւր, կամ նոյն իսկ երկու-երեք հազար ոսկի եկամուտ ունեցող ընկերութիւն մը երբեք չի կրնար մատուցանել այն ծառայութիւնը զոր Բարեգործականը միայն կոչուած է ստանձնել, այսինքն ժողովուրդին նիւթական պոյութիւնը պահպանելու և տնտեսական յառաջդիմութիւնը զիրար ցնելու համար հարկաւոր խոշոր ձեռնարկներ ընել—մեծաքանակ ցորեն ներածել, ի հարկին, ի թիւրքիս և ժողովուրդը մատրապաղներու ճանկէն ազատել.—սերմացու և անասուն հայթայթել, երկրագործութեան մեքենաներ և արհեստագործութեան արդի մեթոտներ ներմուծել—տիպար ագարակներ հաստատել—լաւագոյն հողերը գտնել և գնել յարմարագոյն վայրեր և հայ երկրագործին առջև ասպարէզ բանալ.—դրամ փոխ տալ

և վաշխառոսներու ձեռքէն ազատել աշխատաւորները: Յայտնի է թէ տարեկան հարիւր հազար լիրա, և աւելի իսկ, եկամուտով մը միայն հնար է ասանկ բաներ ընել—և հարկ է ընել—ու միայն բարեգործականն է որ կրնայ այդպիսի վիթխարի եկամուտ ունենալ—և պիտի ունենայ:

Եւրոպա, Ափրիկէ և Ամերիկա կը գտնուին իբր 100,000 Հայեր, որոնք պիտի կրնան տարին 100,000 լիրա տալ Բարեգործականին. ու Պոլսոյ, Զմիւռնիոյ, Թիֆլիսի և ուրիշ քանի մը հայ կեդրոններու Հայերն ալ մասնակցելով՝ գումարը պիտի կրնայ 200,000 լիրա ըլլալ առնուազն:

Ժամանակ է որ այս բանը փութով ի գլուխ ելլէ և ճիւղերը կազմուին անյապաղ:

Ինքնօրհնութեան դպրոց մը պիտի ընենք զՀայկական Միութիւնը: Եւրոպա մեզի համար հիմա պաղ շունչ մը և գոգցես արհամարհական շեշտ մ'ունի. իսկ բարբարոսները իրենց համայնախամուր խորշակը կը փչեն դեռ այն հողին վրայ զոր մեր երգիչները «երկիր դրախտավայր» կոչեցին և զոր մեր ժողովուրդը դարերէ ի վեր կ'աշխատի իր քրտինքով դրախտի մը փոխարկի: Ո՞վ պիտի օգնէ մեզ.—Մենք: ՀԱՅԸ ՀԱՅՈՒՆ: Ու Հ. Բ. Ը. Միութիւնն է ահա Հայուն օգնութիւնը Հայուն: Օրհնեալ ու վեհանձն ինքնօրհնութիւն:

Ինքնօգնութենէ աւելի մեծ ու հզօր բան մ'ալ է այն: Հ. Բ. Ը. Միութիւնն է այն: Նուապար փաշա և աջակիցները հանձարն ունեցած են գտնելու այն հողը որուն վրայ բոլոր Հայերը կըրնան միանալ: Քաղաքական կուսակցութիւններ

ալ, կրօնական համոզմանց եման, իրենց սահմանափակումներն ունին. ամէն հայու անկեղծ համոզումին չեն կրնար համապատասխանել: Ոչ մի կուսակցութիւն կրնայ պահանջել և ակնկալել որ ամէն հայ իրեն անդամ ըլլայ. «կուսակցութիւն» բառն իսկ արդէն ասոր անկարելիութիւնը լռելեայն կը հռչակէ: Բայց բարեգործութիւնը ամէն հայու պարտքն է և այն չէզոք ու անխառն բարիքը զոր Հ. Բ. Ը. Միութիւնը կ'ընէ, միակ բանն է որուն շուրջ կրնան բոլոր կուսակցութեանց, բոլոր դաւանանքներու, բոլոր երկիրներու հայերը համախմբուիլ:

Բարեկամներ, այս շարժում Անգլիացի նըշանաւոր հեղինակի մը գիրքը (Turkey in Europe) աչքէ անցուցի և անհուն ցաւով տեսայ թէ այն ալ, բոլոր ուրիշներուն պէս, մասնանշիկ կ'ընէ թէ հայ ցեղը քաղաքականօրէն միշտ անյաջող եղած է վասնզի ընդունակ չէ combined actionի, միացեալ գործողութեան, և թէ want of coherence, համակցութեան պակասը իր ազգային նկարագրին գըլխաւոր պակասութիւնն է: Դա՛ռն ճշմարտութիւն:

Եղբայրներ, ահա Հ. Միութիւնը կոչուած է ոչ միայն հայ մարմինը կերակրել ալ և հայ հոգիին բժշկել իր սոսկալի հնօրեայ տկարութենէն: Անիկա միջոցը գտած է, խոր իմաստութիւնով մը դարմանը հնարած է բարեգործութեան չէզոք հոգը՝ կեդրոն համահայկական Միութեան:

Եւ դուք այս երեկոյ կ'ուզէ՞ք մասնակցիլ հսկայ ու փրկաւէտ ճիգի մը: Փաշաները քարեր տարած են Հայկական Միութեան շէնքին համար, դո՛ւք ևս կ'ուզէ՞ք մէկ մէկ ափ հող նետել անոր հիմին համար:

Ա՛հ, ինչպէս հասկցնեմ Ձեզի այս գործին սեփութիւնը: Աւելի մեծ է ան քան Հայկական ինքնօրինութիւնը. աւելի մեծ քան Հայկական թագաւորութիւն մը: Անոնք դուրսի բարիքներ են, ա՛ս, Հայկական Միութիւնը ներքին բարիքն է, ճշմարիտ փրկութիւնը: Ինքնօրինութիւնը կը խանգարի, թագաւորութիւնը կը կործանի, բայց Միութիւնը, ա՛հ, Միութիւնը կը մնայ ու ան է որ կրնայ պահել ամէն լաւ բան անկործանելի և անխանգարելի: Միութիւնը Հայկական զոր հայ ցեղը 2000 տարիներէ ի վեր, Արտաշէսներու օրով, Տիգրաններու օրով, Բագրատունիներու օրով, Ռուբինեաններու օրով բաղձաց ու չկրցաւ իրականացնել, ահա վերջապէս այդ օրհնեալ միութիւնը, զօրութեան, ազնուութեան և փառքի մայր ու դայեակ միութիւնը կ'երևայ մեզի հեռուէն՝ հայ հորիզոնին վրայ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան դրօշն ի ձեռին: Օ՛հ, ողջունեցէ՛ք զայն, հայեր: Հայեր ամէն երկիրներու. ՈղջՈ՛հնե՛՛ք ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ:

Վ Ե Ր Ջ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՊՐԱԺԱՄՆ ԵՒ ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆԻ

ՄԱՍԻՆ ԿԱՐԾԻՔՆԵՐ

«Կ'ուզեմ միայն որ այս Հանդէսը առաջինը եղած ըլլայ ողջունելու լաւագոյն հայրենասիրական երկը այս վերջին տարիներուն...: Պէտք է արդարեւ գրել ու հռչակել թէ լոյս տեսած է այն գիրքը որուն կը սպասուէր, զոր ամեն Հայ կարգալու է, զոր եթէ ամեն Հայ մտադրութեամբ կարդայ և հետեւի հոն յայտնուած խորհուրդներուն, համոզուած կ'ըսեմ՝ իրական բարեփոխման մը կրնայ յառաջ գալ՝ Հայ ճակատագրին վրայ:»

«ՇԻՐԱԿ», Յունիս, 1905.

«Տոքթ. Գաբրիէլեանի հեղինակած այս գիրքը արտադրոյթն է բարոյական քաջութեան, բազմակողմանի մտաց և գիտական ոգւոյ, և արժանի է ըլլալ առարկան իր ազգին վերածնութեան հարցով շահագրգռուող ամեն Հայու լուրջ խորհրդածութեան:»

«ԿՈԶՆԱԿ», Յունիս 3, 1905

«Գործը, հզօր ու վճիռ կերպով զգացուած, պարզ եւ ուժեղ արտայայտուած, անուրանալի անկեղծութիւնով մը, համոզումի տաք շնչով մը տողորուած ծայրէ ծայր, բնական էր որ յու-

ղէր հասարակութիւնը և հարկադրէր ընթերցողը թեր կամ դէմ կարծիք մը ունենալու, անով զբաղելու, անով մտաւորապէս ԱՊՐԵՂՈՒ:»

ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆԵԱՆ

Անհի, Հոկտ - Նոյմ. 1905

«Յանձնարարում եմք ընթերցող հասարակութեան ձեռք բերել այս վերին աստիճանի կարեւոր, օգտակար և զնահատելի աշխատութիւնը և կարգալ նրան մի քանի անգամ...: Թող Պ. Գաբրիէլեանի գեղեցիկ ըմբռնողական մտքերը մեզ օրինակ ծառայեն և նրա ցուցադրած ուղեւ գլխաւորով առաջ շարժուենք դէպի ազատութեան նաւահանգիստը:»

ԳՐԻԳՈՐ ԲԱՆԱՍՆԵԱՆ

Պարսկահանգիստ - Եւ - Անհի,

14 Մայիս, 1909

«Տր. Գաբրիէլեան, իբրեւ ճշմարիտ ուսանող մը գրականութեան, պատմութեան և մարդկային կեանքին, գիտէ յառել իր աչքերը հիմնական սկզբունքներու, խոշոր շարժումներու, կարեւոր դէպքերու վրայ...: Այս գիրքը տեսակ մը մարգարէական ոգւով կը խօսէր: Ինչ որ անիկա կը գուշակէր Թուրքիոյ մօտալուտ ապագայի մը մէջ տեսնելիք քաղաքական փոփոխութեանց մասին, լիապէս հաստատուեցաւ 1908ի ամառը:»

Մ. Յ. ԱՆԱՆԻԿԵԱՆ

Անհի, Նոյմ. 13, 1909

«... Բժիշկ հեղինակը... փորձառութիւններու ասուր և բարձրակուռ պատուանդանին վրայ կանգնած՝ մատնանիշ կ'ընէ այն ուղիղ և անվրտանգ պողոտան, ուրկէ կ'ուզէ որ քալէ Հայութիւնը: ... Ես կը փափաքէի որ ամեն գրեւ կարգաւ գիտցող Հայը կարգար եւ լա՛ւ կարգար Հայկական Ճգնաժամը...:»

ԲԱՐԳԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
Ինքնագիր, Փետր. 14, 1910

“Հայկական Ճգնաժամ” էն

Կալանաւոր-օրէնաւոր միայն հապած ըլլալով՝

Թղթակազմին գինն է՝ 75 սէնթ,
Լաթակազմինը՝ Մէկ Տոլար (\$1.00)

1/4

«Ազգային գրադարան»

NL0419075

6605